

IT TAKES TWO TO TANGO

Een onderzoek naar de invloed die president Reagan en secretaris-generaal Michail Gorbatsjov hadden op het eindigen van de Koude Oorlog

Tom Oostvogels
studentnummer 3018237
Masterscriptie
10 februari 2016

Universiteit Utrecht
MA Internationale Betrekkingen
in Historisch Perspectief
Begeleidster: dr L.C. Crump-Gabreëls

'It takes two to tango'

Met die woorden gaf secretaris-generaal Michail Gorbatsjov tijdens de topontmoeting in Reykjavik (1986) aan dat hij zaken met de Amerikanen wilde doen, maar dat hij dan ook concessies verwachtte van de Amerikaanse president Ronald Reagan.

Bron: notulen van de vergadering tussen Reagan en Gorbatsjov tijdens in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 11.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Inleiding	2
Onderzoeksopzet	3
Hoofdstuk 1 Historische context	11
1.1 Helsinki.....	12
1.2 Verenigde Staten 1981 -1985.....	16
1.3 Sovjet-Unie 1980 – 1985.....	21
1.4 Eerste ontmoeting.....	24
Hoofdstuk 2 Topontmoeting in Reykjavik (1986)	28
2.1 Voorbereidingen door de Verenigde Staten.....	29
2.2 Voorbereidingen van de Sovjet-Unie.....	30
2.3 Agenda.....	32
2.4 Onderhandelingen.....	33
2.5 Implementatie.....	42
2.6 Deelconclusie.....	43
Hoofdstuk 3 Topontmoeting Washington (1987)	46
3.1 Binnenlandse veranderingen in de Verenigde Staten.....	46
3.2 Binnenlandse veranderingen in de Sovjet-Unie.....	48
3.3 Voorbereiding.....	50
3.4 Agenda.....	51
3.5 Onderhandelingen.....	52
3.6 Implementatie.....	61
3.7 Deelconclusie.....	62
Hoofdstuk 4 Conclusie	64
Bibliografie	68

Voorwoord

Er zijn verschillende redenen waarom ik ervoor gekozen heb mijn scriptie te schrijven over de topontmoetingen tussen president Ronald Reagan en secretaris-generaal Michail Gorbatsjov. Het is een combinatie van een fascinatie voor de machtsconcentratie op een topontmoeting, helemaal tijdens een ontmoeting tussen de leiders van de twee machtigste landen ter wereld, en een interesse in leiderschap, communicatie en het verbeteren van de wereld.

Tijdens het schrijven van deze scriptie hebben veel mensen me op verschillende manieren geholpen. Dit zijn er te veel om op te noemen en ik ben ze allen intens dankbaar. Speciaal wil ik hier mevrouw Crump, meneer Pekelder, Gerjanne, Jan, Joep en mijn familie noemen, voor hun niet aflatende steun, wijsheid en geduld.

Inleiding

Op 9 november 1989 viel de Berlijnse muur en liep de Koude Oorlog ten einde. Na 46 jaar van spanningen tussen de Westerse en Oosterse machtsblokken bleef alleen het eerste over. Ronald Reagan, president van de Verenigde Staten van 1981 tot 1989, was er snel bij om te claimen dat zijn beleid bijgedragen had aan het eindigen van de Koude Oorlog.¹ In deze scriptie wordt onderzocht wat zijn invloed en die van zijn Sovjettegenhanger, secretaris-generaal Michail Gorbatsjov, was. Specifiek worden twee topontmoetingen van de twee wereldleiders onderzocht.

Hoe relevant dit onderzoek is, blijkt uit recente ontwikkelingen in de relatie van Rusland met Westerse landen. In 2015, 26 jaar na het einde van de Koude Oorlog, heeft Rusland immers weer plannen gepresenteerd om zijn kernwapenarsenaal uit te gaan breiden. Naar aanleiding van de Russische annexatie van de Krim besloot de Verenigde Staten in datzelfde jaar meer zware wapens in Oost-Europa te stationeren.² Beide initiatieven zijn een stap terug naar de polarisatie die Reagan en Gorbatsjov in hun dagen juist probeerden te verminderen.

Dit onderzoek legt daarnaast de kracht van topontmoetingen bloot. Het gaat op zoek naar het verschil dat een persoonlijke ontmoeting kan maken ten opzichte van contact via diplomaten. Dit is ook weer hoogst actueel, gelet op de vele problemen in de wereld die om een oplossing vragen, zoals het verdelen van vluchtelingen over Europese lidstaten en de strijd tegen Islamitische Staat.³

---

¹ D. Deudney en G. Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', *Foreign Policy* 87 (1992) 123-138, 123; P. Schweizer, *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy that Hastened the Collapse of the Cold War* (New York 1994); R. Pipes, 'Misinterpreting the Cold War. The hard-liners had it right', *Foreign Affairs* 74 (1995) 154-161; C. Weinberger, *Fighting for Peace* (New York 1990); R. Gates, *From the Shadows: The Ultimate inside story of five presidents and how they won the Cold War* (New York 1996).

² A. Withnall, 'Vladimir Putin announces Russia will add more than 40 intercontinental ballistic missiles to nuclear arsenal in 2015' (versie 17 juni 2015), <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/vladimir-putin-announces-russia-will-add-40-new-ballistic-missiles-to-nuclear-arsenal-in-2015-10323304.html> (30 augustus 2015); C. , 'How U.S. Plans Respond to Russia Breaking Yet Another Arms Treaty' (versie 6 juli 2015), <http://dailysignal.com/2015/07/06/how-u-s-plans-respond-to-russia-breaking-yet-another-arms-treaty/> (30 augustus 2015); J. Tirone, 'Vienna Forum Hears Warnings of a New U.S.-Russia Nuclear Arms Race' (versie 24 juni 2015), <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-06-24/u-s-risks-weapons-race-as-russia-adds-warheads-senate-stalls> (30 augustus 2015); B. Ramberg, 'A failing nuclear treaty with Russia shows the right way to deal with Iran' (versie 2 juli 2015), <http://blogs.reuters.com/great-debate/2015/07/01/a-failing-nuclear-treaty-with-russia-shows-the-right-way-to-deal-with-iran/> (30 augustus 2015); W. Hennigan en R. Vartabedian, 'Future of nuclear arms control looks bleak, experts say' (versie 9 juli 2015), <http://www.latimes.com/nation/la-na-nuclear-treaties-20150709-story.html> (30 augustus 2015); 'VS stationeren zware wapens in Oost-Europa' (versie 23 juni 2015), <http://fd.nl/economie-politiek/1108810/amerikanen-sturen-zware-wapens-naar-oost-europa> (23 december 2015).

³ nu.nl, 'Extra Europese top over vluchtelingen crisis op 23 september' (versie 17 september), <http://www.nu.nl/bootvluchtelingen/4127960/extra-europese-top-vluchtelingen-crisis-23-september.html> (30 november 2015); S. Tisdall, 'France's anti-Isis coalition: where the key countries stand' (versie 23 november 2015), <http://www.theguardian.com/world/2015/nov/23/francois-hollande-france-global-alliance-defeat-isis-russia-us-uk-germany> (30 november 2015).

Onderzoekopzet

Het onderzoek in deze scriptie concentreert zich op Reagan en Gorbatsjov en op het eindigen van de Koude Oorlog. Daarbij wordt de Koude Oorlog gezien als een strijd tussen twee systemen: het Westerse, democratische en kapitalistische en het communistische systeem van de Sovjet-Unie. Spil van het eerste systeem vormden de Verenigde Staten en haar bondgenoten. Omdat de Verenigde Staten een democratie zijn, waren de Senaat, het Congres en het volk belangrijke krachten binnen het systeem. In het communistische systeem was de Sovjet-Unie het belangrijkste land en speelden de Communistische Partij en het leger belangrijke rollen.

De strijd tussen deze twee systemen leidde tot een bijzondere dynamiek. De twee bestreden elkaar op politiek, economisch en militair vlak en door middel van propaganda. Toen in 1989 de Berlijnse Muur viel, eindigde deze strijd. Toch kwam het einde van de Koude Oorlogsdynamiek niet als een donderslag bij heldere hemel. In de jaren daarvoor ontstond er al vertrouwen en samenwerking tussen de twee systemen. Deze scriptie onderzoekt dit doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek door de staatshoofden van de twee belangrijkste landen van de systemen, tijdens hun topontmoetingen.⁴

Topontmoetingen

Dit onderzoek richt zich op topontmoetingen tussen de twee wereldleiders. Ten eerste omdat de theorieën over het eindigen van de Koude Oorlog een centrale plaats geven aan Reagan en Gorbatsjov. Meer over deze theorieën vanaf pagina 8. De invloed van twee hoofdpersonen is erg goed te onderzoeken en te vergelijken als die twee personen elkaar ontmoeten. Dat is precies wat er tijdens de topontmoetingen gebeurde.

Ten tweede zijn topontmoetingen belangrijk om te onderzoeken omdat ze een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de relaties tussen landen.⁵ Een topontmoeting kan bijvoorbeeld gebruikt worden om de partijen toeschietelijker te maken of om de grote lijnen van een akkoord vast te leggen, waarna specialisten later de details afstemmen. Daarnaast kan een topontmoeting gebruikt worden als deadline voor de onderhandelende specialisten. Die moeten er immers voor zorgen dat er bij aanvang van de top een ontwerpakkoord ligt. Als laatste kunnen staatshoofden tijdens topontmoetingen onderhandelen over punten waar de specialisten onderling niet

---

⁴ Encyclopaedia Britannica, 'Cold War. International politics' (versie 20 juli 2015), <http://www.britannica.com/event/Cold-War> (26 januari 2016); A. Brown, *The Gorbachev factor* (Oxford 1996) 230; 'Cold war', <http://www.merriam-webster.com/dictionary/cold%20war> (26 januari 2016).

⁵ D. Dunn, *Diplomacy at the highest level. The evolution of international summitry* (London 1996) 11.

uitkomen.⁶

Tijdens de Koude Oorlog droegen de topontmoetingen zo bij aan het reguleren van de relaties tussen de twee wereldmachten. In de eerste plaats door de leiders de mogelijkheid te geven elkaar te ontmoeten en elkaar beter te leren kennen. Ten tweede was het een geweldloze manier om hun positie te bevestigen, zowel bij vriend als vijand. Als laatste waren topontmoetingen een stimulans voor wapenbeheersing.⁷

Topontmoetingen van Reagan en Gorbatsjov

Reagan en Gorbatsjov hadden totaal vier topontmoetingen: Genève in 1985, Reykjavik in 1986, Washington in 1987 en Moskou in 1988. In dit onderzoek zijn die van Reykjavik en Washington onderzocht. Dit omdat onderzoek naar deze twee topontmoetingen meer bij zou dragen aan bestaand historisch onderzoek dan Genève en Moskou. Die ontmoetingen zijn al uitgebreid onderzocht.⁸ De ontmoeting in Reykjavik was belangrijk omdat de beide wereldleiders een erg vergaande afspraak gemaakt hadden: alle kernwapens weg doen, een afspraak die uiteindelijk niet in een verdrag vastgelegd werd. Tegelijk is er naar deze top nog weinig onderzoek gedaan. De topontmoeting in Washington is interessant omdat dit de eerste keer was dat een van de staatshoofden het land van de ander bezocht en er over een breder spectrum aan onderwerpen gepraat werd. Bovendien is hier nog erg weinig onderzoek naar gedaan.⁹

Drie onderwerpen

De twee topontmoetingen worden onderzocht op drie thema's: wapenbeheersing, mensenrechten en onderling vertrouwen. Omdat de wapenwedloop een belangrijk onderdeel van de Koude Oorlog was, was wapenbeheersing een belangrijk thema tijdens de topontmoetingen. Bovendien was het hard-power onderwerp al een lange tijd een belangrijk onderdeel bij onderhandelingen en

---

⁶ M. Anderson en T. Farrell, 'Superpower summitry' in: D. Dunn (red.), *Diplomacy at the highest level. The evolution of international summitry* (New York 1996) 67-87, 75-6; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Washington (9 december 1987, ochtend) 13.

⁷ Anderson en Farrell, 'Superpower summitry'. 68.

⁸ D. Reynolds, *Summits. Six meetings that shaped the twentieth century* (London 2007); J. Whelan, *The Moscow Summit, 1988: Reagan and Gorbachev in negotiation* (Boulder 1990); M. Weiler, *Reagan and Public Discourse in America* (Tuscaloosa 1992); E. Rowny, *From glasnost to metanoia: the Moscow Summit's challenge* (Coral Gables 1988); J. Whelan, *The Moscow Summit 1988: the last Gorbachev-Reagan negotiating encounter* (Washington 1989); F. Fitzgerald, *Way out there in the blue: Reagan, Star Wars, and the end of the Cold War* (New York 2000).

⁹ De topontmoeting in Washington wordt bijvoorbeeld niet of slechts heel kort beschreven in V. Zubok, *A failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill 2007) 301, A. Brown, *The Gorbachev factor*; M. MccGwire, *Perestroika and Soviet National Security* (Washington 1991); S. Wilentz, *The age of Reagan. A history 1974 - 2008* (New York 2008), 245 en 261; P. Kengor, *The crusader Ronald Reagan and the Fall of Communism* (New York 2006) beschrijft de andere drie topontmoetingen tussen Reagan en Gorbatsjov wel, alleen die in Washington niet.

verdragen tussen de twee supermachten.¹⁰ Meer over deze geschiedenis in het hoofdstuk Historische Context.

Het tweede thema waarop de topontmoetingen onderzocht zijn, is mensenrechten. Dit is een typisch soft-power onderwerp dat pas met de komst van president Jimmy Carter in 1977 door de Amerikanen omarmd was als onderwerp om over te praten met de Sovjets. Het was een onderwerp waarop de Sovjets zich klassiek erg verzetten tegen inmenging door andere landen, maar dat onder Gorbatsjov meer ruimte kreeg.¹¹ Dat maakt het interessant om te onderzoeken. In het hoofdstuk Historische Context meer over deze geschiedenis.

Het laatste onderwerp waarop de topontmoetingen onderzocht zijn, is het onderlinge vertrouwen tussen de twee wereldleiders. Dit stond niet op de agenda's van de ontmoetingen, maar observaties tijdens het bronnenonderzoek lieten zien dat dit een terugkerend en belangrijk onderwerp van de topontmoetingen was omdat het de vooruitgang van de onderhandelingen dicteerde. Bijvoorbeeld omdat volgens Anatoly Chernyaev, na 1986 Gorbatsjovs belangrijkste adviseur voor buitenlandsbeleid, de Koude Oorlog een combinatie was van gebrek aan vertrouwen tussen het Oosten en het Westen, en een gebrek aan begrip voor de manier waarop de ander zijn veiligheid benaderde.¹² Onderling vertrouwen heeft in andere onderzoeken naar topontmoetingen een marginale rol, daarmee voegt dit onderzoek daar iets toe aan die historiografie.

Methode

Het aantal topontmoetingen dat in dit onderzoek behandeld wordt, twee stuks, is te laag voor een statistische analyse. Daarom is gekozen voor vergelijkend historisch onderzoek, waarmee het mogelijk is op basis van een klein aantal casussen een conclusie te genereren. Vergelijkend historisch onderzoek maakt dit mogelijk door bij belangrijke historische resultaten dezelfde eenheden te onderzoeken op verklarende eenheden.¹³ Hieronder wordt elk element van deze aanpak toegelicht.

Vergelijkend historisch onderzoek richt zich in de analyse op extreme gevallen.¹⁴ In dit onderzoek wordt daarom niet het reguliere contact tussen landen via diplomaten onderzocht,

---

¹⁰ Zoals het Outer Space Treaty (1966) dat ruimtewapens verbod, het Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (1968) en het Anti-Ballistic Missile Treaty (1972). W. Burr en D. Rosenberg, 'Nuclear competition in an era of stalemate, 1963-1975' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 88-111, 106; Zubok, *A failed empire*, 192.

¹¹ R. Foot, 'The Cold War and human rights' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 445-465, 461.

¹² B. Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 267 - 288, 279; Wilentz, *The age of Reagan*, 251-252; Reynolds, *Summits*, 354.

¹³ C. Ragin, *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies* (Berkeley 1987) 8-11.

¹⁴ *Ibidem*, 11.

maar een uitzonderlijke vorm van diplomatie: topontmoetingen tussen de staatshoofden. In de volgende paragraaf volgt meer over het belang van topontmoetingen.

Om historisch belangrijke resultaten te kunnen vergelijken, moet de gebruikte dataset compleet zijn en de data die vergeleken worden gelijksoortig. Om dat te bereiken, is het belangrijk dat de eenheden die onderzocht worden, hetzelfde zijn. In dit onderzoek zijn de topontmoetingen in Reykjavik en Washington de onderzochte eenheden en die zijn om drie redenen goed vergelijkbaar. Ten eerste hebben de twee ontmoetingen dezelfde hoofdrolspelers: de Amerikaanse president Ronald Reagan en zijn minister van Buitenlandse Zaken George Shultz, de Sovjetsecretaris-generaal Michail Gorbatsjov en zijn minister van Buitenlandse Zaken Edoeard Sjevardnadze. Ten tweede zijn de topontmoetingen in Reykjavik en Washington beiden 'serial summits'. De Britse politicologen Geoff Berridge en Alan James onderscheiden twee type topontmoetingen: ad-hoc topontmoetingen die gehouden worden wanneer dat nodig lijkt, en 'serial summits' waarbij een reeks ontmoetingen ver van te voren gepland wordt.¹⁵ De ontmoetingen tussen Reagan en Gorbatsjov werden gepland op een moment dat de situatie erom vroeg. Ze vallen daarom beide in de categorie ad-hoc en zijn daarmee gelijksoortig volgens de classificatie van Berridge en James. Ten derde zijn de topontmoetingen gelijkwaardig volgens de classificatie van de Britse historicus David Reynolds. Hij onderscheidt drie typen topontmoetingen. De eerste zijn de *personal summits* waarbij de topontmoeting alleen bestaat uit ontmoetingen tussen twee staatshoofden. Het tweede type is de *plenary summit*, waarop onderhandelingen plaats vinden waarbij naast de staatshoofden er ook door specialisten onderhandeld wordt om een specifiek probleem op te lossen. Het derde type topontmoeting is een *progressive summit*, waarop wederom zowel staatshoofden als specialisten met elkaar onderhandelen, maar waarbij er meerdere ontmoetingen na elkaar plaats vinden.¹⁶ Volgens deze classificatie zijn de topontmoetingen in Reykjavik en Washington *progressive summits*. Er waren immers meer mensen bij betrokken dan alleen de staatshoofden, de beide ontmoetingen waren niet bedoeld een specifiek probleem op te lossen en er waren meerdere topontmoetingen na elkaar.

In vergelijkend historisch onderzoek worden verschillen tussen de onderzochten eenheden van historische belangrijke resultaten – in dit onderzoek twee topontmoetingen – onderzocht door middel van verklarende eenheden.¹⁷ In dit onderzoek bestaat de afbakening van de verklarende eenheden uit drie onderdelen. Ten eerste worden er drie fasen per topontmoeting onderscheiden:

---

¹⁵ G. Berridge en A. James, *A dictionary of diplomacy* (New York 2003) 255-256; G. Berridge, *Diplomacy: theory and practice* (Basingstoke 2003) 255-256.

¹⁶ Reynolds, *Summits*, 7.

¹⁷ Ragin, *The Comparative Method*, 10.

de voorbereiding, de onderhandelingen en de implementatie. De Britse historicus David Reynolds verstaat onder deze drie fasen respectievelijk hoe en met welke bagage de wereldleiders naar de topontmoeting komen, hoe ze met elkaar in gesprek gaan en wat er gebeurt als elk de resultaten voorlegt aan de achterban.¹⁸ Ten tweede worden voor elke topontmoeting dezelfde onderwerpen onderzocht: wapenbeheersing, mensenrechten en onderling vertrouwen. Toelichting en verantwoording voor deze keuze volgt in het hoofdstuk Historische Context. Ten derde is er een onderscheid gemaakt tussen twee landen, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Ze worden als aparte eenheden geanalyseerd omdat het twee verschillende supermachten zijn die in de Koude Oorlog tegenover elkaar stonden.

Op deze manier kan met behulp van de historisch vergelijkende onderzoeksmethode op basis van twee topontmoetingen een conclusie getrokken worden over het doorbreken van Koude Oorlogsdynamiek door Reagan en Gorbatsjov.

Bronnen

In deze scriptie wordt gebruik gemaakt van de aanpak die bij eerder onderzoek naar topontmoetingen eveneens werd toegepast. Een belangrijk element daarbij is het teruggaan naar de primaire bronnen. Omdat veel gebruikte bronnen voortkwamen uit diplomatieke processen, waarbij woordkeus erg belangrijk was, dienen ze zorgvuldig bestudeerd te worden. Bovendien stelt Reynolds dat de bronnen 'met verbeelding' gelezen moeten worden en gecombineerd met andere primaire bronnen zoals dagboeken en memoires. Dit is volgens de Britse historicus nodig omdat de documenten niet bedoeld zijn voor gebruik door historici, maar ter ondersteuning van een handeling waarbij ze opgesteld werden.¹⁹

Om aan deze aanpak te voldoen, is in dit onderzoek gebruik gemaakt van geopenbaarde overheidsdocumenten, zoals notulen van de topontmoetingen en documenten ter voorbereiding daarvan. Die worden gecombineerd met persoonlijke documenten, zoals aantekeningen van de deelnemers, hun dagboeken en memoires.

Het feit dat de twee supermachten in de voor deze scriptie onderzochte topontmoetingen diametraal tegenover elkaar stonden, heeft gevolgen voor het gebruik van de bronnen. Het is niet ondenkbaar dat de bij de rivaliteit behorende subjectiviteit doordrong in de bronnen. Dit effect is zoveel mogelijk geneutraliseerd door, waar mogelijk, gebruik te maken van notulen van beide landen en die aan te vullen met andere bronnen, zoals dagboeken en memoires. Waar geen primaire bronnen beschikbaar waren, is gebruikt gemaakt van secundaire literatuur. Een ander

---

¹⁸ Reynolds, *Summits*, 9.

¹⁹ *Ibidem*, 9.

punt van aandacht met betrekking tot de bronnen, is dat een deel van de primaire bronnen in het Russisch is opgesteld. De vertaling zelf kan invloed hebben op de inhoud van de bron, net als de selectie van de bronnen die vertaald zijn. Om de invloed hiervan te beperken, is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van vertalingen van het *Woodrow Wilson International Centre for Scholars*, een onafhankelijke Amerikaans onderzoeksinstituut.

Historische discussie

Dit onderzoek naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek van Reagan en Gorbatsjov is niet het eerste onderzoek naar de twee wereldleiders en het eindigen van de Koude Oorlog. Bestaande literatuur hierover is in te delen in drie historiografische scholen: Gorbatsjov zou wél en Reagan zou géén invloed gehad hebben op het eindigen van de Koude Oorlog, Reagan zou de Koude Oorlog verlengd hebben en door Reagan zou de Oorlog verkort zijn.²⁰

Belangrijke aanhangers van de eerste school zijn de Amerikaans politicologen Daniel Deudney en John Ikenberry. Zij stellen dat Reagan nauwelijks invloed heeft gehad en dat de Koude Oorlog ook zonder hem ten einde zou zijn gekomen. Ten eerste stelt deze school dat Reagans invloed klein was omdat zijn beleid weinig afweek van dat van zijn voorgangers. Ten tweede werd elk 'hard' aspect van Reagans beleid, bijvoorbeeld dat hij de Sovjet-Unie een 'evil empire' noemde, geneutraliseerd door 'zacht' beleid, bijvoorbeeld Reagans inspanningen om kernwapens de wereld uit te krijgen. Ten derde werd zijn harde beleid ook geneutraliseerd door anderen, bijvoorbeeld door internationale vredesbewegingen.²¹

Hoe de Koude Oorlog volgens deze historische school dan wel aan zijn einde kwam, wordt het beste beschreven door de Canadese politicologe Janice Stein en de Amerikaanse politicoloog Richard Lebow. Zij stellen dat het Sovjetsysteem alleen van binnenuit ontmanteld kon worden en alleen doordat Gorbatsjov bereid was beleidswijzigingen door te voeren. Gorbatsjov had daarvoor geen druk van een Amerikaanse president nodig, het maakte daarvoor dus niet uit wie er in het Witte Huis zetelde.²² De secretaris-generaal kreeg hiervoor ook de ruimte omdat, ten eerste, de bevolking meer in aanraking kwam met West-Europa. Door toenemende economische contacten, zoals de import van Amerikaans graan en export van aardgas naar West-Europa, drong de westerse

---

²⁰ Pipes, 'Misinterpreting the Cold War', 154; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 267-278.

²¹ Ibidem, 268; Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', 128-131.

²² Ibidem, 131; R. Lebow en J. Stein, 'Understanding the End of the Cold War as a Non-Linear Confluence' in R. Herrmann en R. Lebow, *Ending the Cold War. Interpretations, causation and the study of international relations* (New York 2004) 189-218, 192; A. Brown, 'Gorbachev and the End of the Cold War' in R. Herrmann en R. Lebow (red.), *Ending the Cold War: interpretations, causation, and the study of international relations* (New York 2004) 31-59, 31 en 51; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 268.

manier van leven langzaam door in de Sovjet-Unie: *rock & roll*, Westerse films en spijkerbroeken. Dit ging, ten tweede, gepaard met toenemende ontevredenheid over het binnenland- en buitenlandbeleid onder de intellectuelen. Door die twee ontwikkelingen kreeg Gorbatsjov steun voor zijn hervormingen, die uiteindelijk zouden leiden tot het eindigen van de Koude Oorlog.²³

Een tweede historiografische school stelt dat Reagan het eindigen van de Koude Oorlog juist heeft vertraagd. Aanhangers van deze school zijn de Amerikaans historici Raymond L. Garthoff en Sean Wilentz. Ze menen dat de harde opstelling van Reagan de hervormingen frustreerde die Gorbatsjov in de Sovjet-Unie wilde doorvoeren. Net als de eerste historische school stellen ze dat die binnenlandse hervormingen het einde van de Koude Oorlog hebben bespoedigd. Reagans harde opstelling versterkte echter de oppositie binnen de Sovjet-Unie tegen deze plannen. Conservatieven dwongen de secretaris-generaal dan ook de militaire uitgaven op te voeren en zijn hervormingen op de lange baan te schuiven, waardoor de Koude Oorlog langer voortduurde.²⁴

De derde school wordt aangeduid als die van de *triumphalists*. Kort na het vallen van de Berlijnse Muur claimden oud-president Reagan, zijn oud-medewerkers en vele andere aan de rechterkant van het politieke spectrum dat Reagans beleid de duur van de Koude Oorlog verkort had. De president zou door ideologische, militaire en economische druk de strijd beslecht hebben. In de eerste plaats was de Koude Oorlog namelijk een strijd tussen twee verschillende ideologieën. Om de tegenstanders van Amerika te verslaan, moest de Sovjetideologie verslagen worden, en dat is precies wat Reagan met zijn retoriek gedaan zou hebben.²⁵ Daarnaast had de Amerikaanse president de Sovjet-Unie militair en economisch onder druk gezet, waardoor vooral de economie van het land langzaam kapot gemaakt werd. De druppel die de emmer deed overlopen kwam van Reagans plan voor het *Strategic Defence Initiative* (SDI), een raketschild in de ruimte om gelanceerde Russische raketten te vernietigen. De Sovjets zouden namelijk een militair antwoord op dit zogenoemde *Star Warsproject* niet hebben kunnen bekostigen.²⁶

Voor de *triumphalists* was de invloed van de persoon Reagan cruciaal voor het winnen van de Koude Oorlog. Zijn vasthoudendheid om de druk op de Sovjets hoog te houden speelde hierbij een belangrijke rol. Daar kwam nog bij dat Reagans aversie tegen kernwapens ervoor zorgde dat er

---

²³ Deudney en Ikenberry, 130 en 134; Lebow en Stein, 'Understanding the End of the Cold War', 193.

²⁴ R. Pipes, 'Misinterpreting the Cold War', 154; Wilentz, *The age of Reagan*, 246 en 257; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 267-268; C. Kegley Jr., 'How did the Cold War die? Principles for an autopsy', *Mershon International Studies Review* 38:1 (1994) 11-41, 14-15.

²⁵ Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War', 123-125 en 133; Schweizer, *Victory*; Pipes, 'Misinterpreting the Cold War'; Weinberger, *Fighting for Peace*; Gates, *From the shadows*.

²⁶ R. Lebow en J. Stein, 'Understanding the End of the Cold War', 194; Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', 125; Kegley Jr., 'How did the Cold War die?', 13

tijdens de onderhandelingen met de Sovjets vergaande voorstellen op tafel kwamen. Daarnaast was Reagans vermogen om een band met zijn tegenspeler Gorbatsjov op te bouwen volgens de *triumphalists* een doorslaggevende factor. Een duidelijke aanhanger van deze school is filosoof en auteur Peter Schweizer. In zijn boek *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy That Hastened the Collapse of the Soviet Union* haalt hij Amerikaanse en Sovjetbronnen aan die beschrijven hoe Reagans beleid het verval van de Sovjet-Unie versnelde.²⁷

Dit onderzoek naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek door Reagan en Gorbatsjov zal iets bijdragen aan de hierboven beschreven historiografie. Daartoe volgt in het volgende hoofdstuk eerst een schets van de historische context, waarna de twee topontmoetingen ieder in een hoofdstuk onderzocht worden. In het daaropvolgende hoofdstuk met conclusies wordt nog vooruit gekeken en iets gezegd over de invloed van de twee wereldleiders op het eindigen van de Koude Oorlog.

---

²⁷ Brown, 'Gorbachev and the End of the Cold War', 51; Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', 137; Pipes, 'Misinterpreting the Cold War', 159.

Hoofdstuk 1

Historische context

Omdat topontmoetingen een prominente rol in dit onderzoek spelen, is het ook goed te kijken naar de historische ontwikkeling ervan. Topontmoetingen vinden namelijk al heel lang plaats, maar pas na de Tweede Wereldoorlog neemt de frequentie dusdanig toe dat ze de traditionele diplomatie kunnen vervangen.²⁸ De Engelse term voor topontmoetingen, *summit*, ontstond ook in die tijd toen de Britse politicus Winston Churchill hem voor het eerst gebruikte voor een topontmoeting. In 1950 riep hij op tot 'another talk with the Soviet Union at the highest level'.²⁹ De toename van het aantal topontmoetingen zorgde ervoor dat de macht over het buitenlandbeleid meer geconcentreerd werd bij het staatshoofd. Sommige staatshoofden maakten gebruik van deze mogelijkheid omdat ze de diplomatieke dienst niet vertrouwden, omdat ze vonden dat ze als verkozen functionaris beter wisten wat het volk wilde of omdat ze diplomatie in een nucleair tijdperk te belangrijk vonden om aan diplomaten over te laten. Deze verschuiving ging ten koste van de diplomatieke dienst en van de macht van de minister van Buitenlandse Zaken.³⁰

De eerste topontmoetingen in de Koude Oorlog vonden plaats vlak na de Tweede Wereldoorlog. Toch kwamen in 1962, na de Cubacrisis, de Amerikaans-Russische relaties op staatshoofd-niveau echt van de grond, onder andere door de aanleg van de 'hotline' tussen de beide hoofdkwartieren. Hiermee begon een periode van verbetering van de relaties tussen de twee supermachten, die tot ongeveer 1975 zou duren. Dit leidde onder president Richard Nixon in de jaren '70 tot een aantal topontmoetingen. Nixon was er namelijk van overtuigd dat de Sovjets op het gebied van kernwapens op gelijke voet met de Amerikanen zouden staan. Door de basis van zijn claim als supermacht te verplaatsen naar de economische en ideologische macht, was Amerika weer machtiger dan de Sovjet-Unie. Deze verschuiving ging gepaard met wapenbeheersing en topontmoetingen. Voor secretaris-generaal Brezjnev kwam deze omslag gelegen omdat deze aanpak bevestigde dat de Sovjet-Unie militair op gelijke voet stond met de Verenigde Staten. Tijdens de regeerperiode van Nixon en Brezjnev werd wapenbeheersing voor het eerst een onderwerp waarover verdragen werden gesloten. Daarnaast ondertekenden in 1975 alle Europese landen, de Verenigde Staten, Canada en de Sovjet-Unie, na een conferentie van drie jaar, de slotakkoorden

---

²⁸A. Eban, *The new diplomacy. International affairs in the modern age* (New York 1983) 359; Reynolds, *Summits*, 3

²⁹ Ibidem, 1.

³⁰ Ibidem, 6; Dunn, *Diplomacy at the highest level*, 6-7 en 10-11.

van Helsinki. Meer hierover in de volgende paragraaf. Dat persoonlijke relaties tussen staatshoofden belangrijk waren voor topontmoetingen, werd duidelijk toen de relatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tijdens het presidentschap van Jimmy Carter bekoelde en er slechts één ontmoeting plaats vond, te weten in 1979.³¹

Ook zijn opvolger, president Reagan, was in eerste instantie niet gericht op een goede relatie met de Sovjet-Unie. Pas in zijn tweede termijn zocht hij toenadering. Uiteindelijk had hij vier topontmoetingen met Gorbatsjov, wat door sommigen gezien wordt als het begin van 'the golden age of superpower summitry'.³²

1.1 Helsinki

In 1972 begon de historische ontmoeting tussen de Europese landen, de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en Canada. De in totaal 35 landen kwamen in Helsinki bijeen onder de vlag van de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) met als doel een dialoog tussen het Oosten en Westen op gang te brengen. In 1975 tekenden ze de slotakkoorden, bestaande uit vier onderdelen of zogenaamde 'manden': Europese veiligheid, samenwerking op de gebieden van economie, wetenschap, technologie en milieu, humanitaire en culturele samenwerking en in de laatste mand afspraken over vervolgsconferenties.³³ De Helsinki-conferentie is een goed historisch vertrekpunt voor dit onderzoek naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek omdat het de eerste keer was dat beide kanten van het IJzeren Gordijn gezamenlijk overlegden en akkoorden sloten en daarmee een stap zetten naar de doorbreking. Tegelijk werden er tijdens de onderhandelingen belangrijke afspraken gemaakt op het gebied van wapenbeheersing, maar vooral mensenrechten. Daarom wordt de CVSE hieronder uitgebreid behandeld.

De conferentie was op verschillende vlakken uniek. Het was de eerste en grootste multilaterale bijeenkomst sinds de Tweede Wereldoorlog tussen Europese landen. Daarmee was het tevens het hoogtepunt van de detente tussen de West-Europese landen en het oostelijk machtsblok. Daarbij was het voor het eerst dat een overleg waar de Sovjet-Unie en Amerika bij betrokken waren, de nadruk ook lag op mensenrechten. Daarnaast richtten de Verenigde Staten zich in hun

---

³¹ R. Bartson, *Modern diplomacy* (Londen 1988) 100-101; J. Hanhimäki, 'Detente in Europe, 1962-1975' in M. Leffler en O. Westad (red.) *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 198-218, 198 en 212; Anderson en Farrell, 'Superpower summitry', 69-71 en 78; Foot, 'The Cold War and human rights', 457-8; Wilentz, *The age of Reagan*, 106.

³² Anderson en Farrell, 'Superpower summitry', 72.

³³ Foot, 'The Cold War and human rights', 259; Encyclopedia Britannica, 'Helsinki Accords' <https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords> (15 augustus 2015); Hanhimäki, 'Detente in Europe', 212-213.

overleg met de Sovjet-Unie natuurlijk op traditionele veiligheidskwesties zoals wapenbeheersing. Omdat aan de CSVE de Europese landen deelnamen, werd hun focus op mensenrechten ook onderdeel van de multilaterale onderhandelingen in de Finse hoofdstad.³⁴ Aan het einde van de conferentie tekenden de deelnemende landen dan ook een slotakkoord dat zowel de Amerikaanse 'hard power', wapenbeheersing, als de West-Europese 'soft power' in de vorm van mensenrechten, bevatte.

Dit onderzoek richt zich dan ook op deze twee onderwerpen uit de slotakkoorden die, in tegenstelling tot wat in literatuur beweerd wordt, beiden in de eerste mand zaten.³⁵ Het onderzoeken van wapenbeheersing is relevant voor het eindigen van de Koude Oorlog omdat bewapening en de wapenwedloop een centraal thema vormden waarop de twee supermachten elkaar bestreden. Daarnaast zijn mensenrechten relevant om te onderzoeken omdat ze een belangrijke rol gespeeld zouden hebben bij het beëindigen van de Koude Oorlog.

Wapenbeheersing

In een tijd waarin de wereld verdeeld was in twee kampen, die elk een militair machtsblok vormden waartussen een wapenwedloop woedde, is het niet vreemd dat de Helsinki-akkoorden onderdelen bevatten om de veiligheid van de deelnemende landen te vergroten. Zo werd bijvoorbeeld in de eerste mand vastgelegd dat de toenmalige grenzen alleen geweldloos gewijzigd mochten worden, dat er vreedzame oplossingen voor conflicten gezocht zouden worden, dat de staten niet zouden interveniëren in elkaars interne aangelegenheden en elkaar vooraf op de hoogte zouden stellen van grote militaire oefeningen. Ook werd afgesproken dat de staten zich in zouden zetten voor algemene en complete ontwapening en strikte internationale controle daarop.³⁶

Deze traditionele veiligheidskwesties pasten in de serie van 'hard power-verdragen' die de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie sinds 1963 gesloten hadden. Zo ook tijdens de superpowerdetente die begin jaren '70 begon. Tijdens deze periode van verminderde spanningen tussen de twee supermachten werden bijvoorbeeld de *Strategic Arms Limitation Talks* gevoerd, die in 1972 leidden tot het tekenen van het SALT-verdrag, waarin beperkingen opgelegd werden op de productie van bepaalde kernwapens en afgesproken werd andere te vernietigen.³⁷

---

³⁴ Foot, 'The Cold War and human rights', 259; Hanhimäki, 'Detente in Europe', 199, 212-213 en 216.

³⁵ Bijvoorbeeld D. Thomas, 'The Helsinki Accords and Political Change in Eastern Europe' in T. Risse, S. Ropp en K. Sikkink (red.), *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change* (Cambridge 1999) 205-233, 205 en 232.

³⁶ Encyclopedia Britannica, 'Helsinki Accords' <https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords> (15 augustus 2015); Hanhimäki, 'Detente in Europe', 214.

³⁷ Ibidem, 216 en 217; 'SALT I text' (versie 26 maart 1972), <http://cns.miis.edu/inventory/pdfs/apsaltl.pdf> (8 september 2015).

Toen Reagan in 1981 aan de macht kwam, was wapenbeheersing dan ook een geïkt onderwerp voor onderhandelingen tussen de Amerikanen en Sovjets. De president startte dan ook in 1982 permanente onderhandelingen met de Sovjets. Deze gesprekken vonden plaats in Genève en leidden in 1991 tot het tekenen van het Verdrag voor Vermindering van Strategische Nucleaire Wapens (START). Hiermee was wapenbeheersing gedurende de permanente onderhandelingen een belangrijk onderwerp voor topontmoetingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Mensenrechten

Naast op wapenbeheersing richt dit onderzoek zich ook op mensenrechten. De invloed van mensenrechten op de Koude Oorlog is minder voor zich sprekend en minder beeldend voor te stellen dan de invloed van wapenbeheersing. Om het belang van onderhandelingen over mensenrechten in de relatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie helder te krijgen, is het van belang daar uitgebreid op in te gaan.

De verschillen in visie op de rechten van het individu leidden er tijdens de Koude Oorlog toe dat de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elkaars standpunt tot in het extreme doortrokken en weinig ruimte overlieten voor nuance.³⁸ De Amerikanen hadden mensenrechten daarom niet opgevoerd voor de agenda van de CSVE, maar ze stonden er niet negatief tegenover om er over te spreken. De Sovjets stelden ook niet voor mensenrechten tijdens de conferentie te bespreken uit angst dat andere landen invloed zouden krijgen op mensenrechtenbeleid in de Sovjet-Unie, iets wat ze als een strikt binnenlandse aangelegenheid zagen. Het voorstel om over mensenrechten te praten kwam dan ook niet van de Amerikanen of de Sovjets. De twee supermachten beperkten zich tot onderhandelingen over hard-poweronderwerpen zoals wapenbeheersing. Een verklaring hiervoor is dat de standpunten van de twee landen over mensenrechten te veel verschilden³⁹ Het voorstel om in Helsinki over mensenrechten te praten kwam van de West-Europese landen. In hun contacten met Oost-Europa en de Sovjet-Unie legden die, in tegenstelling tot de Amerikanen, de nadruk op soft power zoals mensenrechten. Ze eisten dat er tijdens de conferentie over mensenrechten gesproken werd.⁴⁰ Zo kwamen er clausules over mensenrechten in de slotakkoorden te staan.

---

³⁸ Foot, 'The Cold War and human rights', 448, 456 en 259; 'Truman Doctrine. President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, march 12, 1947' http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp (8 september 2015); Hanhimäki, 'Detente in Europe', 216.

³⁹ Ibidem, 216; Foot, 'The Cold War and human rights', 448, 456 en 259.

⁴⁰ Ibidem, 259; Hanhimäki, 'Detente in Europe', 216.

De invloed van de mensenrechtenclausule in de slotakkoorden werd in de jaren na het tekenen duidelijk. In Amerika zette presidentskandidaat Jimmy Carter zich in 1976 sterk af tegen het volgens hem zwakke mensenrechtenbeleid van zittend president Ford.⁴¹ Toen Carter verkozen was, zette hij vanaf het begin sterk in op mensenrechten. In zijn eerste week als president sprak hij bijvoorbeeld zijn steun uit voor Tsjecho-Slowaakse dissidenten en maande hij de Sovjets beter om te gaan met demonstranten. Maar de mensenrechtenclausule had ook effecten voor mensenrechtenactivisten in de Sovjetstaten. Vanaf de jaren '70 werden hun activiteiten steeds belangrijker bij het bevorderen van de bescherming van de mensenrechten. Het Helsinki-akkoord werd een legitiematie voor hun activiteiten. Door de Helsinki-slotakkoorden, het beleid van president Carter en de toegenomen activiteiten van de mensenrechtenorganisaties was het vanaf eind jaren '70 voor Amerika erg lastig om schendingen van bestaande mensenrechtennormen en -wetten te negeren.⁴²

In tegenstelling tot in de Verenigde Staten was er in de Sovjet-Unie wél weerstand tegen de mensenrechtenclausules in de slotakkoorden. Het Kremlin was erg sceptisch over de mensenrechtentekst. Toch besloten de Sovjets te tekenen omdat de Helsinki-akkoorden hun langgekoesterde wens van de territoriale en ideologische opdeling van Europa erkenden. Secretaris-generaal Leonid Brezjnev zag deze erkenning als een versterking van zijn Brezjnevdctrine: als een Sovjetland aangevallen werd, dan zag hij dit als een aanval op alle Sovjetstaten.⁴³ Daarnaast wilden de Sovjets de economische samenwerking vergroten en op deze manieren hoopten ze de kans op een crisis met het Westen te verkleinen. De minister van Buitenlandse Zaken, Andrej Gromyko, verzekerde bovendien dat de clausule geen problemen op zou leveren, ze waren immers 'baas in eigen huis'.⁴⁴ Volgens de Sovjets waren de Amerikanen bovendien niet heilig als het aankwam op mensenrechtenschendingen; de Verenigde Staten maakte zich immers schuldig aan rassendiscriminatie en kolonisatie en er was een gebrek aan sociale en economische rechten.⁴⁵ Als laatste hoopte Brezjnev dat de akkoorden zijn reputatie als vredelievende leider zouden versterken en dat ze de dissidenten in de Sovjet-Unie tot bedaren zouden brengen. Daarnaast was het voor de Sovjets lastig om tegen de mensenrechtenclausules te zijn, omdat de vrijheden die in de clausule beschreven

---

⁴¹ Wilentz, *The age of Reagan*, 71; Zubok, *A failed empire*, 254; Foot, 'The Cold War and human rights', 457-8

⁴² Ibidem, 457-8; Wilentz, *The age of Reagan*, 106; M. Keck en K. Sikkink, *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca 1998).

⁴³ Foot, 'The Cold War and human rights', 259; Zubok, *A failed empire*, 237; J. Gaddis, *The Cold War. A new history* (New York 2005) 187;

⁴⁴ Zubok, *A failed empire*, 237; Foot, 'The Cold War and human rights', 259

⁴⁵ Ibidem, 448.

stonden, immers al onderdeel van de grondwet van de Sovjet-Unie waren, al waren ze niet geïmplementeerd.⁴⁶

Het bleek alleen dat de inwoners van de Sovjet-Unie de mensenrechtenclausules wél serieus namen. Zo probeerden veel mensen gebruik te maken van de vrijheid van beweging die in de slotakkoorden genoemd werd. Dit door een aanvraag te doen om naar het Westen te mogen reizen. Daarnaast groeide in de verschillende Sovjetrepublieken het aantal groepen dat aandacht vroeg voor schendingen van mensenrechten. Begin jaren '70 kregen deze groepen meer structuur en legden ze contact met westerse organisaties die vervolgens de mensenrechtenschendingen doorgaven aan de pers. De Helsinki-akkoorden gaven de mensenrechtenactivisten een extra impuls om hun contacten met Westerse organisaties uit te breiden. Ook de verkiezing in 1976 van Jimmy Carter tot president van Amerika werd door de mensenrechtenactivisten in de Sovjet-Unie beschouwd als steuntje in de rug. Als reactie daarop begon de geheime dienst van de Sovjet-Unie, de KGB, steeds meer leden van mensenrechtengroepen te vervolgen.⁴⁷ Het Kremlin reageerde ook fel op Carters steun aan de Tsjecho-Slowaakse dissidenten en zijn waarschuwing aan de Sovjet-Unie om goed om te gaan met demonstranten. De Sovjetambassadeur in Washington kwam met een officieel protest naar Carter waarin hij stelde dat de twee supermachten zich niet met elkaars interne gelegenheden moesten bemoeien. Als reactie op dat protest nodigde Carter tien dagen later een bekende dissident, Vladimir Bukovski, uit in het Witte Huis.⁴⁸

Toen Reagan in 1981 aan de macht kwam, kon hij mensenrechtenschendingen door de Sovjet-Unie dus niet eenvoudig negeren en had hij met de Helsinki-akkoorden iets om de Sovjets aan te houden. Het bleef een lastig onderwerp voor de beiden landen, door hun verschil in definitie van mensenrechten, de Amerikaanse druk op de Sovjets en de assertieve reactie van de Sovjet-Unie daarop.

1.2 Verenigde Staten 1981 -1985

Voor dit onderzoek naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek door Reagan en Gorbatsjov is het belangrijk om ook een historisch beeld te schetsen van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. In deze paragraaf wordt het beleid van Reagan inzake de Sovjet-Unie belicht vanaf

---

⁴⁶ Gaddis, *The Cold War*, 187-188.

⁴⁷ Foot, 'The Cold War and human rights', 458, 250 en 258-260; K. Cmiel, 'The Emergence of Human Rights Politics', *The Journal of American History* 86:3 (1999) 1231-1250, 1238. Zubok, *A failed empire*, 254-255.

⁴⁸ Wilentz, *The age of Reagan*, 106; V. Zubok, 'Soviet foreign policy from detente to Gorbachev, 1975-1985' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 89-111, 100.

zijn inauguratie in 1981 tot aan zijn tweede topontmoeting met Gorbatsjov in 1986. Dat beleid was tweeledig. Aan de ene kant was er Reagans beleid waarmee hij de Koude Oorlogsdynamiek versterkte. Hij ging bijvoorbeeld de confrontatie met de Sovjet-Unie niet uit de weg, veroordeelde de Sovjets en hun acties en voerde druk op het land op. Aan de andere kant was zijn beleid gericht op het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek en zocht Reagan naar de dialoog en verbetering van de relatie met de Sovjet-Unie. Deze tweedeling was al duidelijk vanaf Reagans inauguratie en vormt een belangrijke sleutel om zijn invloed op het eindigen van de Koude Oorlog te begrijpen.

Reagan: versterken van Koude Oorlogsdynamiek in het begin

Reagan kwam in 1981 aan de macht nadat hij zittend president Jimmy Carter bij de verkiezingen van 1980 had verslagen. De nieuwe president zag de Sovjet-Unie toen als een wereldwijde dreiging. De Sovjets waren in 1979 Afghanistan binnengevallen, hadden dat land bezet en waren er in een strijd verwickeld met opstandelingen. Daarnaast was de Poolse overheid met geweld opgetreden tegen de Poolse anticommunistische vakbond Solidarność. Reagan veronderstelde dat 'Moskou' hier achter zat en vreesde dat de Sovjets Polen zouden binnenvallen om hun controle over het land veilig te stellen. Bovendien steunde de Sovjet-Unie Vietnamese troepen bij hun bezetting van Cambodja, waren er 'Sovjetadviseurs' actief in Angola en had er net een marxistische revolutie in Nicaragua plaats gevonden.⁴⁹

Toch versterkte Reagans eerste beleidsdaad de Koude Oorlogsdynamiek niet: hij hief het graanembargo op dat zijn voorganger Carter had afgekondigd als reactie op de Sovjetinvasie in Afghanistan.⁵⁰ De verbetering in de relatie tussen de twee supermachten werd echter snel weer teniet gedaan door hard optreden van de Sovjets tegen Solidarność. Reagan stelde zichzelf als doel de Sovjeteconomie te verzwakken en riep een pakket aan maatregelen in het leven om dat te bewerkstelligen. De president liet commerciële vluchten vanuit de Sovjet-Unie schrappen, verleende in het geheim steun aan de Poolse dissidenten en verbood de uitvoer van Amerikaanse techniek die nodig was voor een gasleiding van Siberië naar West-Europa. De detente was daarmee definitief voorbij en de Tweede Koude Oorlog begonnen.⁵¹

Een van de pijlers van Reagans beleid waarmee hij de Koude Oorlogsdynamiek versterkte, was de wapenwedloop. De president was van mening dat hij een sterk mandaat van de Amerikaanse bevolking had voor zijn herbewapeningsplannen. Hij had zittend president Carter

---

⁴⁹ D. Nuechterlein, 'The Reagan Doctrine in Perspective', *Perspectives on Political Science* 19:1 (1990) 43-49, 43.

⁵⁰ Wilentz, *The age of Reagan*, 152.

⁵¹ Ibidem, 155; Hanhimäki, 'Detente in Europe', 217.

immers verslagen met 50,8% van de stemmen tegen 41% voor Carter. In zijn eerste jaren als president toonde Reagan dan ook geen interesse in wapenbeheersing. Volgens ingewijden vond de president wapenbeheersing zelfs 'saai'. Hij verwierp SALT II, het wapenbeheersingsverdrag dat opvolger was van het SALT verdrag dat Nixon en Brezjnev in 1972 tekenden en dat Carter in 1979 met de Sovjets getekend had. Reagan kon dit verdrag verwerpen, omdat de toenmalige president het nooit had laten ratificeren uit protest tegen de Sovjetinvasie in Afghanistan.⁵² In plaats daarvan stelde Reagan het *Strategic Arms Reduction Talks (START)* voor, een verdrag dat sterk in het voordeel van de Amerikanen was. Het limiteerde namelijk het aantal strategische wapens, onder andere door een maximum te stellen aan het aantal wapens dat vanaf land gelanceerd kon worden. Dit betekende dat de Sovjets meer dan de helft van hun arsenaal zouden moeten vernietigen, terwijl de Amerikanen meer wapens zou kunnen produceren.⁵³ Reagan zette daarnaast zelfs in op verdere bewapening en voerde de militaire uitgaven flink op, tot 30% van het totale federale budget. Hoewel het Kremlin dit ontkende, bleef Reagan volhouden dat de Sovjets bezig waren met 'the greatest military buildup in the history of man' en dat Amerika zijn leger had laten versloffen. In zijn eerste jaar als president besloot Reagan ook dat hij zich aan de NAVO-beslissing van 1979 zou houden, dat de Verenigde Staten middellangeafstandskernwapens in West-Europa zouden plaatsen als antwoord op de Russische SS-20 raketten. Tegelijk stelde Reagan het Kremlin voor dat beide supermachten geen middellangeafstandswapens in Europa zouden stationeren. Dit zogenaamde NAVO-dubbelbesluit zou betekenen dat de Sovjets hun bestaande raketten in Oost-Europa moesten ontmantelen, terwijl de Amerikanen niets hoefden te doen. Volgens sommigen waren deze SS-20's het hart van de Sovjetverdediging, de Russen gingen dan ook niet op dit voorstel in.⁵⁴ In 1983 voerde Reagan de militaire druk verder op met de aankondiging van het *Strategic Defence Initiative (SDI)*. Hij hekelde de wapenwedloop met de Sovjets omdat deze geleid had tot de 'mutually assured destruction'-doctrine (MAD). MAD verkleinde de kans op een aanval met kernwapens, maar zorgde ook dat de dreiging toenam omdat landen een grote hoeveelheid kernwapens opbouwden. Daarmee liepen volgens de president burgers gevaar, hij noemde MAD dan ook ontoereikend en onbeschaafd.⁵⁵ Het andere uiterste van MAD, het vernietigen van alle kernwapens, zou volgens de president dan weer geen garantie geven dat er in de toekomst niet opnieuw een dreiging zou ontstaan. Hij zou immers niet

---

⁵² Nuechterlein, 'The Reagan Doctrine in Perspective', 43; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 270-271 en 280.

⁵³ Ibidem, 271

⁵⁴ Ibidem, 271; Wilentz, *The age of Reagan*, 155; Nuechterlein, 'The Reagan Doctrine in Perspective', 44.

⁵⁵ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 13.

voor eeuwig aan de macht zijn en het was niet ondenkbaar dat andere landen, bijvoorbeeld Libië, ook kernwapens zouden ontwikkelden.⁵⁶ Daarom wilde hij een beveiliging inbouwen om te voorkomen dat het bezit van kernwapens door enig land een bedreiging kon vormen. SDI was zijn oplossing. Reagan presenteerde het als een defensief systeem, critici stelden echter dat het ook een offensief belang had omdat Amerika nu een aanval op de Sovjet-Unie kon doen en een tegenaanval van de Sovjets af zou kunnen slaan.⁵⁷

Reagan kon voor zijn bewapeningsbeleid waarmee hij de Koude Oorlogsdynamiek versterkte rekenen op steun vanuit zijn regering, voornamelijk op die van minister van Buitenlandse Zaken Alexander Haig, minister van Defensie Caspar Weinberger en CIA-directeur William Casey. Alle drie stonden bekend als *hard-liners* die de Verenigde Staten militair superieur aan de Sovjet-Unie wilden maken, koste wat kost. Ze overtuigden Reagan ervan om het mensenrechtenbeleid van zijn voorganger Carter te laten varen en af te zien van wapenbeheersing.⁵⁸ Zo leek alles in Reagans eerste jaar als president erop dat de relatie met de Sovjet-Unie niet zou verbeteren.

Dat veranderde in juni 1982. Reagan ontsloeg zijn minister van Buitenlandse Zaken Haig. Die had vaak ruzie met verschillende ministers en met de president. Zijn opvolger, George Schultz, was in de omgang met de Sovjet-Unie flexibeler en pragmatischer dan Haig. Schultz bleek snel een katalysator voor Reagans doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek en was ontvankelijk voor Reagans aversie tegen kernwapens. Hij regelde bijvoorbeeld in februari 1983 in het geheim een ontmoeting tussen Reagan en de Sovjetambassadeur, Anatoly Dobrynin. Dit was de eerste keer dat Reagan een hoge Sovjetambtenaar ontmoette. Tijdens het gesprek stelde Reagan zich minder ideologisch op dan in zijn speeches voor het thuisfront. Dobrynin zei bij het verlaten van het Witte Huis dat het weleens een historisch moment kon zijn geweest.⁵⁹

Deze toenadering was echter van korte duur. Een maand later hield de president zijn speech voor de 'National Association of Evangelicals', waarin hij de Sovjet-Unie een *evil empire* noemde. Twee weken daarna, op 23 maart 1983, voerde hij de druk op de Sovjets verder op door zijn plan voor het *Strategic Defence Initiative* (SDI) te lanceren. Moskou veroordeelde dat plan en zag het als een uitnodiging om de wapenwedloop te versnellen. Eind 1983 verkeerde de relatie

---

⁵⁶ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 10; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 13; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 7.

⁵⁷ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 13; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 270.

⁵⁸ Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 271; Wilentz, *The age of Reagan*, 151 en 153; Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', 126.

⁵⁹ Ibidem, 127; Wilentz, *The age of Reagan*, 162-164.

tussen de Sovjet-Unie en Amerika op een dieptepunt sinds de Cuba Crisis van 1962. In september 1983 schoten de Sovjets namelijk een Zuid-Koreaans passagiersvliegtuig neer nadat het vliegtuig boven de Japanse Zee uit koers was geraakt. Hierbij kwamen alle 269 inzittenden om het leven, waaronder 61 Amerikanen. Toen Reagan dit veroordeelde als weer een *act of barbarism* verklaarde de secretaris-generaal van de Sovjet-Unie, Joeri Andropov, dat er met Reagan geen zaken te doen viel. Opvallend is dat de maatregelen die Reagan na het incident tegen de Sovjet-Unie nam, mild waren: hij herhaalde dat de Sovjetvliegmaatschappij Aeroflot niet op de Verenigde Staten mocht vliegen en hij schortte alle bilaterale onderhandelingen op.⁶⁰

Reagan: een draai aan het eind van zijn eerste termijn

In Reagans Koude Oorlogsdynamiek versterkende lijn leek verandering te komen vanaf het neerhalen van het vliegtuig boven de Japanse Zee. In november 1983, krap twee maanden na de vliegtuigramp, had hij een groep van adviseurs om zich heen verzameld met als doel een route uit te stippelen naar '*constructive cooperation*' met de Sovjets. Op 16 januari 1984 lanceerde Reagan zijn nieuwe aanpak in een speech. Hij stelde geen eisen maar daagde de Sovjets uit mee te doen met een gezamenlijke aanpak van de problemen.

Reagan wilde de relatie op vier vlakken verbeteren om de veiligheid van beide landen te vergroten. Ten eerste wilde hij wapenbeheersing, vooral op het gebied van nucleaire wapens. Ten tweede zouden beide supermachten samen moeten werken om de kans op een confrontatie van beide landen in regionale conflicten te verminderen. Dit was volgens Reagan nodig om spanningen tussen de twee staten te verminderen zodat duurzame vrede mogelijk werd. Naast deze twee hard power onderwerpen wilde de president, ten derde, een betere werkrelatie opbouwen. Als laatste stelde hij dat het respecteren van mensenrechten zou kunnen bijdragen aan een verbetering van de relatie tussen de twee landen, waardoor de veiligheid van beide staten vergroot zou worden.⁶¹ Op deze manier maakte Reagan, net als zijn voorganger president Jimmy Carter, het soft power onderwerp mensenrechten, dat altijd op de West-Europese agenda had gestaan, onderdeel van zijn eigen strategie tegenover de Sovjets.

Reagans beleid was een combinatie van pogingen de Koude Oorlogsdynamiek te versterken

---

⁶⁰ Wilentz, *The age of Reagan*, 162-164; Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', 127; 'Remarks at the Annual Convention of the National Association of Evangelicals in Orlando, Florida' (versie 8 maart 1983), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1983/30883b.htm> (3 juni 2015); Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 272.

⁶¹ Anderson en Farrell, 'Superpower summitry', 72; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 272-273; 'Address to the Nation and Other Countries on United States-Soviet Relations' (versie 16 januari 1984), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1984/11684a.htm> (8 augustus 2015).

en te doorbreken. Voor de grootste omslag die hij maakte, vlak voor het einde van zijn eerste ambtstermijn als president, zijn een aantal drijfveren te ontwaren. Reagan had bijvoorbeeld een diepgewortelde wens kernwapens volledig in de ban te doen.⁶² Daarnaast was het ook de wens van de president geweest toenadering tot de Sovjet-Unie te zoeken, zodra de Verenigde Staten weer op kracht waren. Dat was in 1984 het geval: Amerika was militair sterk, de economie begon te groeien en de Westerse landen leken verenigd. Reagan had daarnaast tijd nodig gehad om zijn regering voor te bereiden op zijn plannen om toenadering tot de Sovjet-Unie te zoeken. Er waren ideologische geschillen, bureaucratische obstakels, verloop van personeel, conflicterende prioriteiten en een gebrek aan organisatie. De druk om zijn houding tegenover de Sovjets te veranderen, kwam ook van buiten. De verwachting was dat een zachtere koers beter zou uitpakken in de presidentsverkiezingen van 1984. Daarnaast drong Reagans vrouw, Nancy, er op aan dat Reagan meer zou achterlaten dan een groot leger.

Naast deze binnenlandse factoren, speelde ook West-Europa een rol. De Europese bondgenoten vroegen om een zachtere toon in zijn Sovjetbeleid. Als laatste was Reagans draai misschien wel de enige optie om een oorlog met de Sovjets te voorkomen. Die vreesden namelijk dat de Amerikanen elk moment de aanval konden openen. Krap twee maanden na het neerschieten van vlucht KAL007 hield de NAVO een op realisme gerichte grootschalige militaire oefening onder de naam *Able Archer*. De Sovjets waren overtuigd dat deze oefening een voorbereiding was op een daadwerkelijke aanval. Reagans draai in beleid kon ook als doel hebben deze spanning uit de lucht te halen.⁶³

In 1984 waren de Verenigde Staten dus klaar voor een dialoog. Reagan had in zijn regering een omgeving gecreëerd waarin hij in gesprek kon gaan met de Sovjets en hij had de ruimte om wijzigingen in beleid door te voeren. Om de Koude Oorlogsdynamiek te kunnen doorbreken zouden de Sovjets daar echter ook klaar voor moeten zijn.

1.3 Sovjet-Unie 1980 – 1985

Om de invloed van Gorbatsjov op het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek te onderzoeken, is het belangrijk om de historische ontwikkelingen binnen de Sovjet-Unie in beeld te brengen. Voor deze historische beschrijving wordt de Helsinkiconferentie als startpunt genomen omdat deze

---

⁶² Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 273.

⁶³ *Ibidem*, 274.

conferentie en de daar ondertekende slotakkoorden een belangrijk moment in die Koude Oorlogsdynamiek waren.

Stilstand sinds 1975

De politieke krachten rond het staatshoofd in de Sovjet-Unie waren anders dan in de Verenigde Staten, onder andere omdat bij de Sovjets de macht altijd rond één persoon geconcentreerd was geweest. Deze machtsconcentratie leidde na 1975 zelfs tot een politieke impasse in de Sovjet-Unie. Dat was het gevolg van de ziekte van de toenmalige Sovjetleider Leonid Brezjnev, die een belangrijk persoonlijk aandeel had gehad in de detente tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Door zijn ziekte was Brezjnev vaak afwezig bij vergaderingen van het hoogste politieke orgaan van de Sovjet-Unie, het Politbureau. Doordat de macht rond de secretaris-generaal geconcentreerd was, kon tijdens zijn afwezigheid nauwelijks beleid gewijzigd worden. Buitenlands beleid ging door op de manier die ooit door Brezjnev besloten was en de bewapening ging door. Er was binnen het Politbureau niemand die aan deze koers iets kon veranderen. Toen Brezjnev op 10 november 1982 overleed was er bijna zeven jaar nauwelijks nieuw beleid gevoerd.⁶⁴

Zijn opvolgers brachten ook weinig verandering teweeg. Joeri Andropov werd de volgende secretaris-generaal, maar hij overleed al na vijftien maanden. Daarna kwam Konstantin Tsjernenko aan de macht, maar die overleed al na dertien maanden. Zowel Andropov als Tsjernenko waren bij hun benoeming al ernstig ziek, waardoor er van effectief beleid voeren weinig sprake was. De Sovjets hadden hierdoor ook niet kunnen reageren op het aantreden van Reagan als president van de Verenigde Staten.⁶⁵

De detente die tijdens Brezjnev was ontstaan, had de Sovjets veel goeds gebracht. Met de Helsinki-akkoorden van 1975 had de detente ook bevestiging van de Europese grenzen gebracht. Daarnaast werden dissidenten minder hard aangepakt uit vrees dat dat de relatie met het Westen zou verstoren. Als laatste werd het Westen als minder dreigend gezien. De detente bood op deze manier een oplossing van binnenlandse problemen, zodat binnenlandse economische, financiële en politieke hervormingen niet doorgevoerd hoefden te worden.⁶⁶

Met de detente waren de Sovjets ook afhankelijker van het Westen geworden. De Sovjet-Unie betrad steeds meer de internationale handelsmarkt door het exporteren van olie en gas. Het geld dat de Sovjet-Unie hiermee verdiende, werd gebruikt om graan en vlees te importeren.⁶⁷ Eind

---

⁶⁴ Zubok, 'Soviet foreign policy from detente to Gorbachev', 89-91.

⁶⁵ Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 275.

⁶⁶ Zubok, 'Soviet foreign policy from detente to Gorbachev', 96-98.

⁶⁷ Ibidem, 95.

jaren '70 was de Sovjet-Unie op deze manier afhankelijk geworden van het westen, zowel economisch als voor de eigen binnenlandse politiek.

Brezjnevs ziekte zorgde er vanaf 1975 voor dat hij nauwelijks meer bij kon dragen aan de detente. Er kwam geen nieuw beleid waarmee de detente in stand gehouden kon worden. De relaties tussen de Verenigde Staten en China werden beter en toen Nixon aftrad, verloren de Sovjets hun betrouwbare en pragmatische gesprekspartner. Tegelijk nam de kritiek in Amerika op de detente toe. Hierdoor verslechterde aan de ene kant de relatie met het Westen, het machtsblok waar de Sovjets afhankelijker van waren geworden.⁶⁸ Aan de andere kant kon de detente niet langer dienen als surrogaat voor binnenlandse hervormingen, terwijl de binnenlandse problemen steeds groter werden. Er was bijvoorbeeld niet genoeg geld om de kosten voor levensonderhoud in de satellietstaten laag te houden. Ook kon er geen einde gemaakt worden aan de erg kostbare economische en militaire steun aan de strijd van communisten in onder andere Ethiopië, Angola en Mozambique.⁶⁹ Zo werd de noodzaak tot hervormingen in de Sovjet-Unie steeds groter.

Gorbatsjov aan de macht

Toen Gorbatsjov in 1985 aan de macht kwam, ging het dus niet goed met de Sovjet-Unie en waren hervormingen hard nodig. Het land begon internationaal haar geloofwaardigheid te verliezen en het was nog nooit zo kwetsbaar geweest. Gorbatsjov begon dan ook meteen na zijn aanstelling met vernieuwingen. Hij introduceerde zijn 'novoemyshlenie', nieuw denken. Dat behelsde een aantal hervormingen waarmee hij de Sovjet-Unie open wilde stellen voor het buitenland door een einde maken aan Stalins xenofobie en bipolaire wereldbeeld. De veiligheid van de Sovjet-Unie was immers onlosmakelijk verbonden met de veiligheid van andere landen. Daarnaast wilde Gorbatsjov ook economische hervormingen doorvoeren, dit omdat Sovjetanalisten tot de conclusie waren gekomen dat de Westerse economieën stabielere waren en meer groei kenden dan de planconomie van de Sovjet-Unie.⁷⁰

Vlak na zijn aantreden voerde hij de eerste veranderingen door. De leiders van de satellietstaten konden niet langer op Sovjetsteun rekenen om aan de macht te blijven en de intellectuele elite hoefde niet langer toestemming te vragen voor contact met buitenlanders. Gorbatsjov had voor grotere veranderingen een gunstige internationale omgeving nodig.⁷¹ Daarvoor moest het buitenlandbeleid van de Sovjet-Unie veranderen. Het bureaucratisch apparaat stond welwillend

---

⁶⁸ Zubok, 'Soviet foreign policy from detente to Gorbachev', 94-5 en 99-100; Nuechterlein, 'The Reagan Doctrine in Perspective', 44.

⁶⁹ Zubok, 'Soviet foreign policy from detente to Gorbachev', 97-99.

⁷⁰ Ibidem, 90 en 93; Zubok, *A failed empire*, 281-2; Deudney en Ikenberry, 'Who Won the Cold War?', 136.

⁷¹ Brown, *The Gorbachev factor*, 3; Zubok, *A failed empire*, 282.

tegenover het in gesprek gaan met de Verenigde Staten, maar dat ging Gorbatsjov niet ver genoeg. Vier maanden na zijn aantreden, ontsloeg hij daarom zijn minister van Buitenlandse Zaken, Andrej Gromyko. Na ruim 28 jaar moest deze plaats maken voor de partijsecretaris van Georgië, Edoeard Sjevardnadze. De nieuwe minister had geen enkele ervaring met buitenlandbeleid, maar was wel loyaal aan Gorbatsjov. Hierdoor kreeg Gorbatsjov meer controle op het buitenlandbeleid van de Sovjet-Unie.⁷²

Naast een gunstige internationale omgeving had Gorbatsjov financiële middelen nodig voor zijn hervormingen. Dat was niet eenvoudig, want de Sovjet-Unie stond er financieel slecht voor. Gorbatsjov weigerde echter de prijzen voor consumenten te verhogen door de subsidies op voedsel te verlagen. Toen het Politbureau voor het eerst inzicht kreeg in de werkelijke uitgaven aan het leger, de hulp aan buitenlandse socialistische strijders en andere geheime kostenposten, schrokken de leden. Deze uitgaven drukten zwaar op de begroting, ze waren goed voor 40% van het totale budget van de Sovjet-Unie. Het terugdringen van die kostenposten zou Gorbatsjov weer ruimte op zijn begroting geven. Dit geld wilde de secretaris-generaal graag gebruiken voor de sociaaleconomische ontwikkeling van het land. Gorbatsjov gaf daarom prioriteit aan het afremmen van de wapenwedloop. Hij stelde dat de Sovjet-Unie aan het einde van zijn capaciteiten was. Hij verwachtte dat binnenkort Japan en West-Duitsland ook mee zouden gaan doen met de wedloop. Dit zou de Sovjeteconomie in zijn ogen niet aan kunnen.⁷³

Als het Gorbatsjov zou lukken de relaties met de Verenigde Staten te verbeteren, zou hij twee vliegen in één klap slaan: de internationale omgeving zou gunstiger zijn en doordat de wapenwedloop aan belang inboette, konden de militaire uitgaven verlaagd worden. Beiden waren noodzakelijk voor Gorbatsjovs binnenlandse hervormingen.

1.4 Eerste ontmoeting

Toen Gorbatsjovs voorganger, Tsjernenko, overleden was, zou Reagan verzucht hebben: 'How am I supposed to get anyplace with the Russians, if they keep dying on me?'⁷⁴ Toen het Politbureau in 1985 Gorbatsjov tot Tsjernenkos opvolger had benoemd, had Reagan eindelijk iemand om mee te praten. De uitvaart van de overleden secretaris-generaal werd namens de Verenigde Staten bijgewoond door vicepresident George Bush en minister van Buitenlandse Zaken Schultz. Zij overhandigden

---

⁷²Brown, *The Gorbachev factor*, 3; Brown, 'Gorbachev and the End of the Cold War', 52; Zubok, *A failed empire*, 280.

⁷³ Ibidem, 299; Notulen vergadering Politbureau (30 september 1986) 1; Notulen vergadering Politbureau (14 oktober 1986) 1; Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereid (4 oktober 1986) 4.

⁷⁴ R. Reagan, *An American life* (New York 1990) 591.

een brief van Reagan aan Gorbatsjov, waarin hij uitgenodigd werd elkaar persoonlijk te ontmoeten. Het plan voor een ontmoeting kon rekenen op kritiek binnen Reagans regering en Gorbatsjovs Communistische Partij. Enkele van Reagans conservatieve adviseurs, zoals minister van Defensie Caspar Weinberger en CIA-directeur William Casey, waren tegen een topontmoeting. Ze zagen het als een capitulatie. Gorbatsjov ondervond ook weerstand vanuit de Partij en ontsloeg zijn minister van Buitenlandse Zaken Gromyko om de topontmoeting mogelijk te maken.⁷⁵

Het vaststellen van een agenda voor de top bleek niet eenvoudig. Uiteindelijk vloog Schultz naar Moskou om een doorbraak te forceren. Daar werd afgesproken dat de regeringsleiders zouden spreken over de relatie tussen de twee supermachten, wapenbeheersing, regionale kwesties en de toekomst. Mensenrechten stond op het lijstje 'Further work needed/Possible but not clear'. Tijdens het voorbereidende gesprek met Gorbatsjov en Sjevardnadze gingen ze nauwelijks in op Schultz' aandacht voor mensenrechten.⁷⁶

De topontmoeting vond plaats op 19 en 20 november 1985 in Genève. De beide wereldleiders voerden daarbij enkele veranderingen door in de manier waarop topontmoetingen plaats vonden. Ten eerste namen ze grotere teams van onderhandelaars mee, onder andere met afgevaardigden van alle betrokken organen. Ten tweede begonnen ze met simultaanvertalingen, waarbij vertalers niet wachtten tot een spreker uitgesproken was, maar direct via een oortje hun vertaling brachten. Hierdoor kon er in dezelfde tijd meer besproken worden.⁷⁷

Ondanks deze vernieuwingen begon de topontmoeting met een gesprek tussen Reagan en Gorbatsjov, voor het haardvuur en met hun tolken zoals te zien op Figuur 1:. Over verschillende punten waren de beide leiders het eens. Ze stonden beiden negatief tegenover de MAD-doctrine,

---

⁷⁵ Reynolds, *Summits*, 326-7.

⁷⁶ Ibidem, 332-334; US Department of State - Office of the Historian, 'Travels of secretary of state George Pratt Shultz', <https://history.state.gov/departmenthistory/travels/secretary/shultz-george-pratt> (3 december 2015).

⁷⁷ Anderson en Farrell, 'Superpower summitry', 72-79; Reynolds, *Summits*, 335-356.

en waren beiden overtuigd dat in een tijdperk van kernwapens overleg tussen supermachten onontbeerlijk was. Daarnaast waren ze het erover eens dat het Sovjetsysteem toe was aan hervormingen.⁷⁸

FIGUUR 1: REAGAN EN GORBATSJOV TIJDENS DE TOPONTMOETINGEN IN GENÈVE, 1985. BRON: [HTTPS://UPLOAD.WIKIMEDIA.ORG/WIKIPEDIA/COMMONS/E/E1/PHOTOGRAPH_OF_PRESIDENT_REAGAN_AND_GENERAL_SECRETARY_GORBACHEV_AT_THE_FIRST_SUMMIT_IN_GENEVA_-_NARA_-_198570.JPG](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e1/Photograph_of_President_Reagan_and_General_Secretary_Gorbachev_at_the_First_Summit_in_Geneva_-_NARA_-_198570.jpg)

Toch verschilden de beide leiders op andere belangrijke punten wel van mening. Ten eerste over wapenbeheersing. Reagan wilde de MAD-doctrine graag vervangen door zijn rakettschild SDI, Gorbatsjov was hier groot tegenstander van. Hij gaf aan dat de Sovjets een manier zouden vinden om Reagans wapensysteem onklaar te maken en dat het zou leiden tot een wapenwedloop in de ruimte. Tijdens de gesprekken over het SDI liepen de emoties hoog op. Ten tweede was op het gebied van mensenrechten het verschil nóg groter. Toen Reagan het onderwerp ter sprake bracht, liepen de emoties verder op. Gorbatsjov zag de opmerkingen van Reagan als bemoeienis met binnenlands beleid en kwam met een lijst van wat volgens hem mensenrechtenschendingen in Amerika waren. De twee wereldleiders schreeuwden regelmatig naar elkaar.⁷⁹

Ondanks deze emoties was de topontmoeting in Genève een belangrijk keerpunt in de relatie tussen beide supermachten. De twee leiders leerden elkaar persoonlijk kennen, hun begrip over elkaars benadering van veiligheid nam toe en ze kwamen er allebei achter dat ze ondanks de

⁷⁸ Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 277 en 280-281; Reynolds, *Summits*, 342

⁷⁹ Ibidem, 333, 344, 348 en 350.

tegenstellingen toch met elkaar konden werken. Met de eerste topontmoeting was de fundering gelegd waarop verder gebouwd kon worden aan het vertrouwen tussen de twee staatshoofden.⁸⁰ Dit was noodzakelijk omdat tijdens de ontmoeting dit gebrek aan vertrouwen duidelijk werd. Het vergroten van het vertrouwen was niet eenvoudig omdat beide wereldleiders een andere aanpak hanteerden. Gorbatsjov poogde vertrouwen te winnen door te praten over wapenbeheersing. Reagan wilde vertrouwen cultiveren door samen te onderhandelen over andere onderwerpen, zoals mensenrechten, regionale conflicten en bilaterale verhoudingen. Hij vond wapenbeheersing te 'saai' om over te onderhandelen en ging er vanuit dat wapenbeheersing vanzelf zou volgen zodra er meer vertrouwen tussen de twee was.⁸¹

Uiteindelijk werd tijdens de topontmoeting geen akkoord bereikt, maar was wel het fundament gelegd voor een relatie tussen de twee wereldleiders.

---

⁸⁰ Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 279; Wilentz, *The age of Reagan*, 251-252; Reynolds, *Summits*, 354.

⁸¹ Ibidem, 344; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 279- 280.

Hoofdstuk 2

Topontmoeting in Reykjavik (1986)

Een jaar na de eerste topontmoeting tussen de Reagan en Gorbatsjov, kwamen de twee wereldleiders in oktober 1986 opnieuw bij elkaar. De relatie tussen de twee landen was sinds de ontmoeting in Genève in 1985 flink gespannen geraakt en de twee staatshoofden wilden door persoonlijk contact die spanning verminderen en de lopende onderhandelingen in Genève vooruit helpen.

In de eerste maanden na de topontmoeting in Genève was het nog rustig tussen de twee supermachten. In december 1985 kondigde Gorbatsjov aan inspecties op zijn grondgebied toe te staan en in januari 1986 stelde de secretaris-generaal voor om in het jaar 2000 alle kernwapens vernietigd te hebben. Reagan reageerde op geen van beide voorstellen; hij was erg sceptisch over de concessies. De twee supermachten konden het immers al niet eens worden over het verkleinen van hun kernwapenarsenaal, laat staan over het zich volledig ontdoen ervan. Daar komt bij dat Gorbatsjov de voorstellen deed, waardoor Reagan het gevoel kreeg dat de Sovjets hem tot concessies wilden dwingen. Bovendien pasten de voorstellen niet bij de starre houding van de Sovjets tijdens de onderhandelingen in Genève.⁸² Reagans Sovjetbeleid kwam daardoor niet verder dan zijn Nieuwjaarspeech die in de Sovjet-Unie uitgezonden werd. Daarin vertelde hij dat de Amerikanen geen kwaad in de zin hadden, maar dat ze vrede wilden.⁸³ Ook in Reagans dagboek worden de Sovjets tussen het einde van de topontmoeting in Genève, 20 november 1985, en het voorjaar van 1986 nauwelijks genoemd.⁸⁴

In maart 1986 kwam de Sovjet-Unie echter weer in beeld bij Reagan en versterkte hij de Koude Oorlogsdynamiek. De president liet twee Amerikaanse oorlogsschepen op de Zwarte Zee opstomen naar De Krim, vlak bij de locatie waar Gorbatsjov op dat moment op vakantie was. In april voerde Amerika bombardementen uit in Libië, destijds een bondgenoot van de Sovjet-Unie. Toen Gorbatsjov in december 1985 aankondigde zijn eenzijdige stop op kernproeven te verlengen, reageerde Reagan met de aankondiging van een serie nieuwe tests. In toespraken bleef Reagan

---

⁸² J. Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', in C. Hudson en G. Davies (red.) *Ronald Reagan and the 1980's. Perceptions, policies, legacies* (London 2008) 68-69; Wilentz, *The age of Reagan*, 253-254.

⁸³ 'New Year's Messages of President Reagan and Soviet General Secretary Gorbachev' (versie 1 januari 1986), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/10186a.htm> (8 december 2015).

⁸⁴ Wel genoemd worden op 23 december 1985 de bespreking met minister van Economische Zaken, Mac Baldridge, over zijn bezoek aan de Sovjet-Unie, op 27 december 1985 het opnemen van Reagans Nieuwjaarspeech die in de Sovjet-Unie uitgezonden zou worden, op 3 februari 1986 over het vrijkomen van een door de Sovjets opgepakte Israëlische journalist en Gorbatsjovs voorstel alle kernwapens weg te doen, op 11 februari 1986 over graan export naar de Sovjet-Unie. R. Reagan, *The Reagan Diaries* (New York 2007) 379, 380, 388 en 390.

uithalen naar de regering in Moskou. Ook refereerde hij regelmatig aan de ramp met de kerncentrale van Tsjernobyl in april 1986. Daarnaast voerde Reagan de Amerikaanse bijdrage aan de proxy-oorlog in Afghanistan op. Hij gaf toestemming de Moedjahedien, die tegen de Sovjets vochten, te voorzien van luchtdoelraketten, waardoor de verliezen van de Sovjets opliepen. Reagans beleid bleef in het teken van het versterken van de Koude Oorlogsdynamiek staan toen hij in augustus 1986 de druk op de Sovjets verder opvoerde door contraspionageplannen te wijzigen en de Sovjets zo te dwingen om een deel van hun personeel van de Verenigde Naties in New York terug te trekken. Kort daarna ontstond internationale consternatie toen de Sovjets een Amerikaanse spion oppakten als reactie op het arresteren van een Sovjetspion in Amerika.⁸⁵

Dit patroon werd op 15 september 1986 door Gorbatsjov doorbroken. Hij nodigde Reagan in een vertrouwelijke brief uit voor een ontmoeting. De secretaris-generaal gaf aan zich zorgen te maken over de spanningen tussen de twee supermachten, die Amerika bewust opgevoerd zou hebben. Gorbatsjov wilde door vertrouwelijke, besloten en openhartige discussies de relatie tussen de twee landen verbeteren. Tegelijk wilde hij de vastgelopen onderhandelingen in Genève weer op gang brengen. Reagan accepteerde de uitnodiging en voor het eerst sinds de topontmoeting in Genève droeg hij bij aan het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.⁸⁶

Nu het besluit genomen was om een tweede topontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov te houden, was het aan de beide wereldleiders om zich voor te gaan bereiden op de onderhandelingen.

2.1 Voorbereidingen door de Verenigde Staten

Er zaten iets meer dan twee maanden tussen het moment dat Gorbatsjov Reagan uitnodigde en het moment dat ze elkaar in Reykjavik ontmoetten. In deze acht weken bereidden beide partijen zich voor op de onderhandelingen: ze stelden hun doelen en strategieën vast.

Voor Reagan kwam de topontmoeting na een periode waarin hij de Koude Oorlogsdynamiek versterkt had door druk op de Sovjets op te voeren. Zijn strategie voor de onderhandelingen in Reykjavik sloot hier naadloos op aan. Het Amerikaanse plan was om de onderhandelingen te voeren onder het adagium *negotiation from strength*. Vanuit een positie van minimaal gelijke

---

⁸⁵ Wilentz, *The age of Reagan*, 256; W. Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan, 1985-1988', *Political Science Quarterly* 113:4 (1998-1999) 617-644, 627-628; Zubok, *A failed empire*, 286-287; McGwire, *Perestroika and Soviet National Security*, 215; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 69.

⁸⁶ Ibidem, 69; Brief van Gorbatsjov aan Reagan (15 september 1986) 1 en 6; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 5.

macht wilde Reagan de Sovjets dwingen tot concessies. Deze strategie werd duidelijk bij de voorbereidingen. Schultz schreef aan de president dat de Amerikanen de laatste jaren een sterke positie hadden opgebouwd, zowel in de onderhandelingen met de Sovjets als 'thuis'. Hard zijn op principes had zijn vruchten afgeworpen en Gorbatsjov had al veel toegegeven. Reagan schreef zelf, vier dagen voor de topontmoeting 'I will, of course, continue to avoid preemptive [sic] or one-sided concessions and steadfastly resist Soviet pressure and threats.'⁸⁷ Daarvoor moest de bewapening van beide landen gelijk lopen, wat na jaren van het verhogen van uitgaven aan defensie volgens Reagan het geval was.⁸⁸

Naast het versterken van de Koude Oorlogsdynamiek, was Reagans strategie ook gedeeltelijk gericht op het verminderen ervan. Zo wilde hij de dialoog met de Sovjets gaande houden en bereidde de president zich voor op serieuze en zakelijke onderhandelingen. Reagan wilde laten zien dat de Verenigde Staten er alles aan deden om een dialoog met de Sovjets te starten. Deze combinatie van tegelijkertijd de Koude Oorlogsdynamiek versterken én doorbreken was typisch voor Reagan.

De president koos voor de IJslandse hoofdstad als locatie voor de topontmoeting in de hoop dat er door de beperkte ruimte minder pers en kleinere delegaties mee zouden komen. Uit de archieven blijkt dat hij hoopte dat er op die manier een vrijere discussie mogelijk zou zijn. Uit de archieven blijkt ook dat de Amerikanen de topontmoeting zagen als een voortzetting en legitimatie van hun Sovjetbeleid: de dialoog gaande houden en onderhandelen vanuit kracht. Overtuigd dat ze een sterke uitgangspositie hadden, vertrokken Reagan en zijn team vol zelfvertrouwen naar Reykjavik.⁸⁹

2.2 Voorbereidingen door de Sovjet-Unie

Voor Gorbatsjov was de topontmoeting een poging om de oplopende spanningen tussen de beide supermachten te doorbreken. Tegelijk wilde hij stappen nemen om voor het eerst in elf jaar de wapenwedloop te remmen met een verdrag. Het laatst afgesloten en geratificeerde verdrag was

---

⁸⁷ Memorandum van Schultz voor Reagan (2 oktober 1986) 2-4; Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 272'; National Security Decision Directive 245 (7 oktober 1986) 2;

⁸⁸ Ibidem, 1-2; Anderson en Farrell, 'Superpower summitry', 76.

⁸⁹ National Security Decision Directive 245 (7 oktober 1986) 1 en 2; C. Fairbanks Jr., 'Reagan's turn on summit diplomacy', *SAIS Review* 8:2 (1988) 69-82, 76; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 1 en 5; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 69; Memorandum van Schultz voor Reagan (2 oktober 1986) 2 en 4; Anderson en Farrell, 'Superpower summitry', 76.

immers het Threshold Test Ban verdrag, dat in 1974 getekend was.⁹⁰ De internationale spanningen en de kosten van de wapenwedloop belemmerden immers Gorbatsjovs plannen om binnenlandse hervormingen door te voeren. De secretaris-generaal wilde tijdens de topontmoeting dan ook voorwaarden scheppen waarmee hij zijn visie voor een betere Sovjet-Unie in daden kon omzetten. Concreet had Gorbatsjov vier doelen voor de top. Ten eerste wilde hij de wapenwedloop tussen de supermachten afremmen. De laatste elf jaren was er immers geen wapenbeheersingsverdrag meer getekend tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Daarom wilde de secretaris-generaal in de gesprekken met Reagan een basis leggen voor een wapenbeheersingsverdrag dat hij in Washington zou komen tekenen en de lopende onderhandelingen in Genève daarover versnellen. Ten tweede wilde Gorbatsjov een nieuwe ronde van de wapenwedloop voorkomen. Ten derde wilde de Sovjetleider propagandapunten scoren door aan de inwoners van de beide supermachten te laten zien dat de onderhandelingen doorgingen. Ten vierde wilde Gorbatsjov met de topontmoeting internationale steun voor zijn beleid verzamelen en zo Reagan onder druk zetten zijn houding tegenover de Sovjets aan te passen.⁹¹

Om dat te bereiken koos Gorbatsjov voor een strategie waarbij hij Reagan voor het blok zou zetten. De Sovjets wilden de president plannen voorleggen die verregaand maar realistisch waren en zo Reagan verleidden tot concessies. Ze bereidden voorstellen voor die de president zouden verrassen en overweldigen. Mocht Reagan geen tegemoetkomingen willen doen, dan kon Gorbatsjov nog wel zijn propagandapunten scoren en internationale steun verzamelen door de Amerikanen achteraf zwart te maken. Gorbatsjov benadrukte dat om deze strategie te laten slagen, het belangrijk was dat ze geen deelverdragen sloten. Daarin zouden immers wel alle Sovjetconcessies vastgelegd worden, maar een deelverdrag betekende ook dat de Amerikanen niet genoeg tegemoetkomingen hadden gedaan om een volledig verdrag te sluiten.⁹²

Vlak voor de topontmoeting realiseerden de Sovjets zich dat het vervolgen van dissidenten en religieuze groepen in de samenleving een obstakel vormde voor onderhandelingen met de Verenigde Staten. In de aanloop naar de onderhandelingen verminderde Gorbatsjov de Koude Oorlogsdynamiek door op 25 september 1986 een derde van de misdadigers die een straf uitzaten

---

⁹⁰ SALTII was in 1979 getekend, maar president Jimmy Carter liet het niet ratificeren uit protest tegen de Sovjetinvasie van Afghanistan. Notulen van de vergadering van het Politbureau (14 oktober 1986).

⁹¹ Gorbatsjov reflecties op Reykjavik tijdens de vlucht naar Moskou, 1; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 3-5 en 10; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 5; Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereidde (4 oktober 1986) 2 en 4; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 629 en 632.

⁹² Ibidem, 629-631; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 69; Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereidde (4 oktober 1986) 3.

voor 'wat volgens Westerse propaganda politieke misdaden zijn' vrij te laten.⁹³

De doelstellingen van de Sovjets waren dus gericht op het creëren van gunstige omstandigheden voor binnenlandse hervormingen: een gunstiger internationaal klimaat creëren en stappen zetten naar wapenbeheersing, specifiek een mogelijke uitbreiding van de wedloop door het SDI voorkomen. Met de uitnodiging voor de topontmoeting en het vrijlaten van de gevangenen had Gorbatsjov de Koude Oorlogsdynamiek verminderd.

2.3 Agenda

In overleg stelden de beide wereldmachten de lijst met onderwerpen op waarover ze tijdens de topontmoeting zouden spreken. Wapenbeheersing was altijd het belangrijkste onderwerp van onderhandelingen tussen de Amerikanen en Sovjets geweest. Gorbatsjov zette daar in Reykjavik ook op in, wat bleek uit de agenda die hij voorstelde. In de brief waarin Gorbatsjov de Amerikaanse president uitnodigde voor de topontmoeting stelde hij drie gespreksonderwerpen voor: het stoppen met kernproeven, het verminderen van het aantal middellange afstandsruketten en het versterken van het *Anti-Ballistic Missile Treaty* (ABM-verdrag).⁹⁴ Dit laatste was in 1972 door Nixon en Brezjnev getekend en beperkte wapensystemen waarmee kernruketten onderschept en vernietigd konden worden. Wanneer het voor een partij mogelijk zou zijn op die manier een aanval van de ander af te slaan, dan zou het afschrikwekkende werking van kernwapens afnemen en de MAD-doctrine niet langer een kernoorlog voorkomen.

Voor Reagan waren de gesprekken meer dan een manier om de wapenwedloop te remmen. De president was meer dan Gorbatsjov gericht op het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek omdat hij ook vertrouwen tussen de beide leiders wilde vergroten door over meer dan wapenbeheersing te praten. De president geloofde dat het vertrouwen tussen de wereldleiders daarvoor vanzelf zou ontstaan. Daarom stelde hij voor om naast wapenbeheersing ook te praten over regionale en bilaterale kwesties en mensenrechten.⁹⁵ Gorbatsjov ging hiermee akkoord, waarbij de Sovjets voor het eerst sinds Helsinki mensenrechten op de agenda voor een topontmoeting toestonden.

Uiteindelijk spraken de twee wereldleiders alleen over wapenbeheersing en begon Reagan

---

⁹³ Zubok, *A failed empire*, 298; Notulen vergadering Politbureau (25 september 1986).

⁹⁴ Brief van Gorbatsjov aan Reagan (15 september 1986) 3, 4 en 6.

⁹⁵ National Security Decision Directive 245 (7 oktober 1986) 1-2; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 12; Memorandum van Schultz voor Reagan (2 oktober 1986) 2.

regelmatig over mensenrechten. De andere agendapunten van de Amerikanen, bilaterale verhoudingen en regionale kwesties, werden door onderhandelaars in subgroepen besproken.⁹⁶ Hiermee bleef wapenbeheersing, net als bij de andere ontmoetingen tussen de supermachten, het belangrijkste onderwerp voor *super power summitry*.

2.4 Onderhandelingen

De topontmoeting vond plaats op zaterdag 11 en zondag 12 oktober 1986 in een landhuis in Reykjavik. Er vonden plenaire gesprekken plaats tussen Reagan en Gorbatsjov met en zonder hun ministers van Buitenlandse Zaken en onderhandelingen in subgroepen met onderhandelaars.

Tijdens de onderhandelingen in Reykjavik was wapenbeheersing het belangrijkste onderwerp dat de beide wereldleiders met elkaar bespraken. Ze waren het met elkaar eens dat ze een eind wilden maken aan de wapenwedloop tussen de beide wereldmachten.⁹⁷ Er zat alleen een verschil in motivatie en in de manier waarop ze hun ambities ten uitvoer wilden brengen.

Reagans Strategic Defence Initiative

Al voordat hij president werd, was Reagan duidelijk over zijn bezwaar tegen de wapenwedloop: het leverde een gevaar voor burgers op. Daarom wilde Reagan uiteindelijk alle kernwapens vernietigen en een beveiliging inbouwen om te voorkomen dat het bezitten van kernwapens door enig land een bedreiging kon vormen. Het SDI zou hiervoor moeten zorgen. Met dit systeem zou het immers niet meer mogelijk zijn om ballistische raketten te gebruiken voor een aanval met kernwapens. Het zou daarmee dus voor Amerika en de Sovjet-Unie mogelijk zijn om veilig hun kernwapenarsenaal te vernietigen. Bovendien zouden burgers niet meer bedreigd worden. Daarnaast was SDI volgens Reagan uitsluitend een defensief wapen en daarom geen bedreiging voor andere landen. Als laatste voerde Reagan aan dat hij aan zijn volk beloofd had dit systeem te bouwen en dat er in Amerika felle critici waren die hem onder druk zetten het SDI te bouwen.⁹⁸

Gorbatsjov was tegenstander van het SDI. De secretaris-generaal vreesde een nieuwe wapenwedloop en destabilisatie van de relatie tussen de supermachten. Concreet vreesde Gorbatsjov dat de Amerikanen met SDI een nucleaire raketaanval van de Sovjets af zouden kunnen

---

⁹⁶ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 14.

⁹⁷ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 6.

⁹⁸ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 12-13; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 13; National Security Decision Directive 250 (3 november 1986) 5; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 9.

slaan, waardoor MAD niet langer zou functioneren. Er werd binnen de Sovjettop dan ook al voorgesteld om zoveel raketten te produceren dat SDI ze nooit allemaal tegen zou kunnen houden.⁹⁹ Dat kon de Sovjet-Unie financieel niet aan en zou Gorbatsjovs plannen voor binnenlandse hervormingen in gevaar brengen. Bovendien had Gorbatsjov ten tijde van de onderhandelingen door het communistische systeem niet de mogelijkheid in te stemmen met het SDI. De Sovjetlegerleiding en de Partij waren tegen de bouw van het Amerikaanse wapensysteem en zetten Gorbatsjov onder druk er niet mee in te stemmen. Uit de bronnen blijkt hoe groot die druk was: Gorbatsjov vreesde als zwak gezien te worden wanneer hij met het SDI in zou stemmen en Reagan kreeg zelfs van de CIA te horen dat de secretaris-generaal mogelijk vermoord zou worden als hij hierin toegaf aan de Amerikanen.¹⁰⁰

Als compromis stelde Gorbatsjov voor het SDI de eerste tien jaar alleen in laboratoria te ontwikkelen. Daarmee zou het nog steeds bescherming bieden tegen staten die kwaad wilden met kernwapens en zou Reagan zijn belofte aan de Amerikaanse bevolking niet hoeven te breken. Nu was het Reagans beurt om te worden zijn eigen systeem. Hij kon niet instemmen met Gorbatsjovs compromis, omdat het Amerikaanse Congres een SDI dat alleen in laboratoria ontwikkeld mocht worden, nooit zou financieren. De president wilde onder geen beding zijn SDI opgeven. Hij probeerde daarom op verschillende manieren de Sovjets ervan te overtuigen dat SDI niet tot een wapenwedloop zou leiden, zonder succes. Zelfs een emotionele reactie van Reagan bracht Gorbatsjov niet op andere gedachten.¹⁰¹

De MAD-doctrine was voor Reagan dus ontoereikend omdat ze in zijn ogen een bedreiging vormde voor de bevolking. Volgens hem was de enige oplossing het SDI, dat project wilde hij onder geen voorwaarde opgeven. Daar tegenover stond Gorbatsjov die door zijn systeem gedwongen werd het SDI tegen te houden. Een compromis kon Reagan op zijn beurt weer niet accepteren. Daarbij werd de onderhandelingsruimte van beide leiders ook beperkt door hun systeem. Op deze manier liep de discussie over het SDI als oplossing voor de wapenwedloop vast.

Gorbatsjovs Anti Ballistic Missile- en testverdrag

Het SDI was één mogelijke route naar wapenbeheersing. Gorbatsjov had nog een oplossing

---

⁹⁹ Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 285. Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 15-16.

¹⁰⁰ G. Schultz, *Turmoil and triumph. My years as secretary of state* (New York, 1993) 846.

¹⁰¹ Zubok, *A failed empire*, 293; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 8, 10-11; Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereid (4 oktober 1986) 2; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 9- 10 en 16; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 5.

voorbereid. Ten eerste wilde hij in een akkoord vastleggen dat beide supermachten de komende tien jaar het ABM-verdrag niet zouden opzeggen. Dit verdrag zou nooit aflopen, maar kon wel opgezegd worden.¹⁰² Voor Gorbatsjov was het ABM-verdrag een belangrijke manier om te voorkomen dat de Amerikanen militair overwicht zouden krijgen. Ten tweede wilde Gorbatsjov in het verdrag opnemen dat onderzoek naar antiballistische wapens alleen in laboratoria plaats mocht vinden en dat het verdrag ook betrekking had op systemen die satellieten uit konden schakelen. Hiermee wilde hij een wapenwedloop in de ruimte voorkomen. Ten derde wilde Gorbatsjov onderhandelingen starten om de Amerikanen deel te laten nemen aan het eenzijdige door de Sovjets afgekondigde verbod op kernproeven.¹⁰³

Met zijn voorstellen om de bestaande verdragen te versterken had de secretaris-generaal drie doelen. Ten eerste wilde Gorbatsjov voorkomen dat de Amerikanen militair overwicht zouden krijgen. De Sovjet-Unie kon niet meer wapens dan de Amerikanen gaan produceren, dat zou de Sovjeteconomie niet aankunnen. De enige mogelijkheid die Gorbatsjov nog had om ervoor te zorgen dat er een balans bleef bestaan, was voorkomen dat de Amerikanen hun wapenarsenaal uitbreidden. Dit wilde Gorbatsjov bereiken door in te zetten op het versterken van bestaande verdragen. Ten tweede wilde Gorbatsjov de tegenstanders binnen het Sovjetsysteem, voornamelijk de legerleiding en de Partij, ervan overtuigen dat de uitgaven aan defensie veilig omlaag konden. Als einddoel wilde de secretaris-generaal, ten derde, het geld dat vrijkwam door minder te besteden aan bewapening gebruiken om zijn binnenlandse hervormingen door te voeren.¹⁰⁴

Reagan zag niets in Gorbatsjovs voorstellen. Hij wilde zich niet laten vastpinnen op het ABM-verdrag omdat volgens de Sovjetuitleg van dit verdrag het SDI niet toegestaan was. Ook wilde hij onderzoek naar het SDI niet beperken tot laboratoria omdat het Amerikaanse Congres de financiering voor het wapensysteem dan niet goed zou keuren.¹⁰⁵ Daarnaast gaf hij aan de Sovjets niet voldoende te vertrouwen om te praten over een verbod op kernproeven. In de jaren '60 zouden de Sovjets een verbod op kernproeven onverwacht geschonden hebben, waardoor de Amerikanen achter kwamen te lopen met de ontwikkeling van nieuwe wapens. Volgens Reagan

---

¹⁰²Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereidde (4 oktober 1986) 4; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 8-9; National Security Decision Directive 250 (3 november 1986) 5; Gorbatsjov reflecties op Reykjavik tijdens de vlucht naar Moskou, 2.

¹⁰³ Ibidem, 2; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 9.

¹⁰⁴ Gorbatsjov reflecties op Reykjavik tijdens de vlucht naar Moskou, 2; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 8-9; National Security Decision Directive 250 (3 november 1986) 5; Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereidde (4 oktober 1986) 4.

¹⁰⁵ Ibidem, 2; Zubok, *A failed empire*, 293; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 10.

waren de Verenigde Staten deze achterstand nooit te boven gekomen en wilde hij een risico op herhaling voorkomen.¹⁰⁶

Gorbatsjov zette tijdens de onderhandelingen dus in op het afremmen van de wapenwedloop door het versterken van de bestaande verdragen voor wapenbeheersing. Die stonden Reagans SDI in de weg, waardoor de president zich tegen de plannen van de Sovjets bleef verzetten. Daarnaast wantrouwde Reagan de secretaris-generaal te veel om te kunnen praten over een verbod op kernproeven. Op deze manier bood ook het voorstel van Gorbatsjov geen uitweg naar een verdrag.

Alle kernwapens weg

Zo was er op de laatste dag van de topontmoeting, 12 oktober, weinig hoop dat er een akkoord getekend kon worden. De twee leiders waren het wel eens geworden op een aantal andere punten. Beide landen zouden bijvoorbeeld in tien jaar tijd een deel van hun kernwapens vernietigen en kernwapens uit Europa weghalen.¹⁰⁷ Reagan bleef de onderhandelingen voeren op details, zoals hoeveel kernkoppen onderzeeërs mochten hebben, waardoor de onderhandelingen snel verzandden. Dat er toch op punten overeenstemming werd bereikt, was daardoor te danken aan de Sovjets die veel concessies deden, in de hoop Reagan zo ver te krijgen het SDI op te geven. Volgens sommige historici deden de Sovjets tijdens de topontmoeting in Reykjavik meer concessies naar de Amerikanen dan ze de laatste 25 jaar gedaan hadden.¹⁰⁸ Reagans onderhandelingsstrategie bij de wapenbeheersingsonderhandelingen bleef in het teken van de Koude Oorlogsdynamiek staan en hij deed dan ook geen enkele concessie. De Amerikaanse onderhandelaar Kenneth Adelman herinnerde zich 'We came with nothing to offer and had offered nothing, sat there while we unwrapped their gifts.'¹⁰⁹

Aan het einde van de laatste dag van de top werkten de staatshoofden koortsachtig om de punten waarop ze het wel eens waren geworden, vast te leggen in een verdrag dat diezelfde dag

---

¹⁰⁶ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 11-12.

¹⁰⁷ Daarnaast zouden ze beiden niet meer dan 100 kernkoppen in Azië hebben, stoppen met het ontwikkelen van kortafstandsraketten en onderhandelingen starten over een verificatieakkoord.

Ibidem, 1 en 7-9; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 3; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 7-9.

¹⁰⁸ Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 630-631; Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereid (4 oktober 1986) 3; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 8; Zubok, *A failed empire*, 293.

¹⁰⁹ Fischer, 'US foreign policy under Reagan and Bush', 288; Schultz, *Turmoil and triumph*, 851; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 13; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 6; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 636; National Security Decision Directive 245 (7 oktober 1986) 2; Memorandum van Schultz voor Reagan (2 oktober 1986) 2-4.

nog getekend kon worden. De topontmoeting werd zelfs verlengd in een ultieme poging een tekst te vinden waar beide partijen het mee eens waren. In die laatste sessie liep de discussie tussen Reagan en Gorbatsjov vast op een detail: het verschil tussen strategische- en aanvalswapens. Toen beide leiders het onderscheid niet duidelijk kregen, stelde Reagan, en niet Gorbatsjov zoals sommige literatuur meldt, voor alle kernwapens te vernietigen. De secretaris-generaal stemde hier onmiddellijk mee in.¹¹⁰ Hiermee hadden de twee wereldleiders overeenstemming bereikt die verder ging dan welke Amerikaans-Sovjet-onderhandelingen ooit. Omdat kernwapens een belangrijk onderdeel waren van de onderlinge militaire strijd, hadden Reagan en Gorbatsjov met het voorstel alle kernwapens te vernietigen, de bijl gezet aan de wortels van de Koude Oorlogsdynamiek.

Dit voorstel kwam niet uit de lucht vallen. Reagan had dit voorstel al vaak zowel privé als publiekelijke geopperd, zowel voor als na zijn verkiezing tot president. Ook had Gorbatsjov in januari 1986 al voorgesteld alle kernwapens te vernietigen. Bovendien had Gorbatsjov tijdens de onderhandelingen al gesteld dat het einddoel het verwijderen van alle kernwapens was. Daarnaast leefde in het Amerikaanse onderhandelingsteam het gevoel dat de topontmoeting vroeg om '*something bold*' van Amerikaanse zijde.¹¹¹

Hoewel het voorstel niet nieuw was, besloot Reagan pas tijdens de ontmoeting het te doen. Dat werd duidelijk uit vier dingen. Ten eerste was Reagans legerleiding, de *Joint Chiefs of Staff*, nooit betrokken bij het idee alle kernwapens weg te doen. Ten tweede was het vernietigen van alle kernwapens volgens de legerleiding niet mogelijk. Amerika zou zijn conventionele troepen niet snel genoeg kunnen opbouwen zodat ze nog steeds militair tegengewicht tegen de Sovjet-Unie zouden kunnen bieden in een wereld zonder kernwapens.¹¹² Ten derde bracht het voorstel de lopende vernieuwing van het Amerikaanse kernwapenarsenaal in gevaar. Als alle kernwapens vernietigd zouden worden, was vernieuwing ervan niet meer noodzakelijk en waren de daarvoor gedane investeringen weggegooid geld. De laatste aanwijzing is dat de Amerikaanse regering na de topontmoeting in Reykjavik als doel stelde alle ballistische raketten binnen tien jaar te vernietigen.¹¹³ Dit doel week af van Reagans voorstel alle kernwapens te verwijderen, wat laat zien dat het ad-hoc voorstel van de president niet op steun van zijn regering kon rekenen.

---

¹¹⁰ Paul Kengor schrijft onterecht dat Gorbatsjov voorstelde alle kernwapens weg te doen. Kengor, *The crusader*, 244; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 11; Schultz, *Turmoil and triumph*, 586, 769, 860 en 869n6.

¹¹¹ Ibidem, 856; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 6.

¹¹² G. Wilson, 'Crowe Confirms Joint Chiefs Not Consulted', *The Washington Post*, 26 november 1986. ;M. Mandelbaum en S. Talbott, 'After the summit: Reykjavik and beyond', *Foreign Affairs* 215 (1986-1987) 215-235, 226.

¹¹³ Ibidem, 226.

Met zijn voorstel alle kernwapens weg te doen, doorbrak Reagan tijdens de topontmoeting voor het eerst echt de Koude Oorlogsdynamiek op het gebied van wapenbeheersing. Het voorstel kwam ook Gorbatsjov goed uit omdat het ervoor zorgde dat Amerika geen militair overwicht zou krijgen, de tegenstanders binnen het Sovjetsysteem overtuigd zouden raken dat Amerika geen bedreiging was en hij geld kon vrijmaken voor zijn binnenlandse hervormingen. Toch kwam het niet tot een akkoord omdat Gorbatsjov door zijn strategie geen deelakkoord kon vast leggen. Hij wilde alleen een akkoord sluiten als er ook in stond dat het SDI tot laboratoria beperkt werd. Daar wilde Reagan onder geen beding mee instemmen.

Zo werd Reykjavik de topontmoeting waarin het meest vergaande voorstel voor wapenbeheersing door leiders van beide landen geaccepteerd werd, maar niet in een verdrag vastgelegd werd.

Mensenrechten

Naast over wapenbeheersing wilde Reagan, net als tijdens de topontmoeting in Genève, ook met Gorbatsjov praten over mensenrechten. Toen de Sovjet-Unie het Helsinki-slotakkoord in 1975 tekende, sprak het land daarmee af mensenrechten te respecteren. Inmenging van andere landen in Sovjetmensenrechtenbeleid bleef Moskou echter niet tolereren. In de jaren na Helsinki reageerden de Sovjets assertief op bijvoorbeeld president Carters waarschuwing dat ze beter om moesten gaan met demonstranten en op Reagans opmerkingen over mensenrechten tijdens de Genève-top. Toch stond de Amerikaanse president erop dat mensenrechten op de agenda voor de ontmoeting in Reykjavik kwamen te staan en hij begon er tijdens de onderhandelingen regelmatig over.

Reagan had twee redenen om met Gorbatsjov over mensenrechten te willen praten. Ten eerste zag de president ze als een belangrijk onderwerp waarover een vertrouwensband tussen de twee landen opgebouwd kon worden. Ten tweede zou een betere omgang met mensenrechten door de Sovjets Reagan meer onderhandelingsruimte geven. Reagan was als staatshoofd gebonden door het systeem van zijn land, hij was afhankelijk van de Amerikaanse publieke opinie. Die eiste meer mensenrechten in de Sovjet-Unie; een op de acht Amerikanen zou immers familie in de Sovjet-Unie hebben. Als er meer aan die eis voldaan werd kon Reagan ook toeschietelijker zijn in de onderhandelingen met de Sovjets.¹¹⁴ Hiermee waren onderhandelingen over mensenrechten dus een manier van de president om de Koude Oorlogsdynamiek te doorbreken.

---

¹¹⁴ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 2; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik, (12 oktober 1986, ochtend) 17-18; National Security Decision Directive 245 (7 oktober 1986) 1-2; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 12.

Dat Reagan de Koude Oorlogsdynamiek wilde doorbreken door te praten over mensenrechten, blijkt ook uit de manier waarop hij de Sovjets over dit onderwerp benaderde. Hij benaderde Gorbatsjov voorzichtig, gaf aan hem nergens toe te willen dwingen en nooit eisen te willen stellen. Reagans aanpak was zó voorzichtig dat Gorbatsjov zich daar achteraf over verwonderde. Reagan liet met zijn aanpak zien dat hij het onderwerp niet als een strijd zag, waarmee hij de Koude Oorlogsdynamiek doorbrak. Daarnaast stelde Reagan dat hij de secretaris-generaal geen gezichtsverlies wilde laten lijden en geen akkoord over mensenrechten wilde sluiten. Door mensenrechten buiten de publiciteit te houden, kwam het buiten de Koude Oorlogsdynamiek te staan omdat Reagan er bijvoorbeeld geen propagandawinst mee zou kunnen boeken.

Toch bleef Gorbatsjov besprekingen over de mensenrechten uit de weg gaan door over een ander onderwerp te beginnen of te stellen dat de Sovjets zich ook zorgen maakten over mensenrechtenschendingen in de Verenigde Staten. Daarbij somde Gorbatsjov een aantal Amerikaanse mensenrechtenschendingen op, zoals dakloosheid, werkeloosheid en bendes.¹¹⁵ Later vroeg de president om een concrete verbetering en overhandigde de secretaris-generaal een lijst met personen die graag uit de Sovjet-Unie wilden emigreren maar daar geen toestemming voor kregen. Gorbatsjov nam de lijst aan met de belofte dat Reagans verzoek, zoals altijd, nauwkeurig overwogen zou worden.¹¹⁶ Gorbatsjov bleef Reagans uitgangspunt, dat alleen de Sovjet-Unie mensenrechtenschendingen beging, hekelen. Toch stemden de Sovjets in de onderhandelingen er in een subgroep mee in dat mensenrechten een vast, open en legitiem onderdeel van de Amerikaanse onderhandelingsagenda uit zou maken.¹¹⁷

Opvallend is dat Gorbatsjov meer druk van Reagan had verwacht, maar toch instemde. Hiermee was na de slotakkoorden van Helsinki een volgende stap gezet in de Sovjetacceptatie van het onderwerp mensenrechten. In de akkoorden stond dat de Sovjets mensenrechten zouden respecteren. Nu stemde Gorbatsjov in met het bespreken ervan. Dat de supermachten nu ook over mensenrechten zouden praten, was een stap in de richting van het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek. Ze besloten immers te praten over een onderwerp dat belangrijk was in de politieke en in de propagandastrijd. Hiervoor is in de eerste plaats Reagan verantwoordelijk. Hij zette mensenrechten op de agenda en begon er tijdens de onderhandelingen regelmatig over. Gorbatsjov is in mindere mate verantwoordelijk voor deze doorbraak in de Koude

---

¹¹⁵ Gorbatsjovs instructies voor de groep die Reykjavik voorbereid (4 oktober 1986) 5; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 17-18.

¹¹⁶ Ibidem, 17-18; Notulen vergadering Politbureau (14 oktober 1986) 10; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 2 en 3; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 15.

¹¹⁷ Schultz, *Turmoil and triumph*, 855.

Oorlogsdynamiek omdat hij zijn best deed het onderwerp te ontwijken, maar uiteindelijk wel instemde met het bespreken ervan terwijl hij minder druk voelde dan hij had verwacht.

Onderling vertrouwen

Persoonlijk vertrouwen was lang niet aanwezig geweest tussen leiders van de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. In de elf jaar tussen het aftreden van president Nixon in 1974 en de eerste topontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in 1985 ontmoetten een president en een secretaris-generaal elkaar slechts drie keer.¹¹⁸ Tijdens hun topontmoeting in Genève hadden Reagan en Gorbatsjov het fundament voor een vertrouwensband gelegd, maar er bleef daarna nog veel wantrouwen bestaan.

Tijdens de onderhandelingen in Reykjavik bleek het onderling vertrouwen tussen de staatshoofden uit twee delen te bestaan: vertrouwen in de ander als persoon en vertrouwen in het systeem van de ander. Bovendien was dat vertrouwen niet altijd wederzijds. Zo vertrouwde Gorbatsjov de president wel als persoon, maar Reagan op zijn beurt de secretaris-generaal niet. Gorbatsjov was ervan overtuigd dat ondanks de verschillen in karakter een man-tot-man relatie tussen de twee mogelijk was. Tijdens de onderhandelingen probeerde Gorbatsjov dan ook op verschillende manieren Reagans vertrouwen te winnen, bijvoorbeeld door zijn geheime informatie over Sovjetbewapening en schattingen van de Amerikaanse wapens aan Reagan te geven toen die zijn cijfermateriaal niet kon vinden.¹¹⁹ Achteraf verklaarde de secretaris-generaal dat de wereldleiders meer begrip voor elkaar gekregen hadden en gezien hadden dat een akkoord mogelijk was. Zijn beeld van Reagan was positief veranderd, hij begreep de man nu beter en besloot dat ze samen konden werken.¹²⁰ Gorbatsjov was in Reykjavik overtuigd geraakt dat Reagan geen kernoorlog met de Sovjet-Unie zou starten.¹²¹

Reagans gebrek aan vertrouwen in Gorbatsjov als persoon was gestoeld op het verleden, maar ook in het heden zag de president genoeg redenen om de Sovjets te wantrouwen. De Sovjets zouden bijvoorbeeld tijdens de Tweede Wereldoorlog geweigerd hebben vliegvelden beschikbaar te stellen aan geallieerde bommenwerpers en na 1945 een Amerikaans voorstel tot het stoppen met ontwikkelen van kernwapens tot negentien keer geweigerd hebben. Bovendien hadden de

---

¹¹⁸ Ford en Brezjnev in Vladivostok in november 1974 en tijdens de Helsinkitop in 1975 en Carter en Brezjnev in 1979 in Wenen.

¹¹⁹ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 9; Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, middag) 5.

¹²⁰ Gorbatsjov reflecties op Reykjavik tijdens de vlucht naar Moskou (12 oktober 1986) 1; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 629-633.

¹²¹ Wilentz, *The age of Reagan*, 242-258; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 70; Notulen vergadering Politbureau (14 oktober 1986) 2, 4 en 7.

Sovjets het Amerikaanse vertrouwen geschonden door zich begin jaren '60 niet aan het verbod op kernproeven te houden en kernwapens op Cuba te willen plaatsen. Daarnaast verdacht Reagan de Sovjets er bijvoorbeeld van het ABM-verdrag te schenden. Reagan gaf aan dat er over en weer redenen waren om elkaar te wantrouwen, maar dat de geschiedenis liet zien dat de Amerikanen gelijk hadden in hun wantrouwen.¹²² Een mogelijke verklaring voor Reagans wantrouwen is dat zijn strategie om wederzijds vertrouwen op te bouwen door over meer dan wapenbeheersing te praten niet lukte. Gorbatsjov wilde immers niet over mensenrechten praten en er was alleen in de subgroepen gesproken over bilaterale- en regionale kwesties. Een andere verklaring voor Reagans wantrouwen is de beperktere kennis van Reagan over het Sovjetsysteem, de Sovjet-Unie en haar geschiedenis. In aanloop naar Reagans eerste top met Gorbatsjov in 1985 werkten de presidentiële adviseurs hard om hem die ontbrekende kennis bij te brengen. De Nationale Veiligheidsadviseur, Robert McFarlane, beschreef Reagans kennis over de Sovjet-Unie als 'spotty' en gebaseerd op 'generalities, even slogans'. In december 2015 werd openbaar dat Reagan, ter voorbereiding op zijn ontmoeting in Reykjavik, het boek *Red storm rising* van de Amerikaanse fictie-auteur Tom Clancy las ter voorbereiding van de top.¹²³ Door deze gebrekkige kennis was Reagan mogelijk niet in staat zijn tegenspeler en diens voorstellen op waarde te schatten.

Tijdens de topontmoeting was er dus sprake van enig vertrouwen tussen de twee personen, het ontbrak daarentegen volledig aan vertrouwen in elkaars systeem. Reagan was overtuigd dat het inherent aan het Sovjetsysteem was dat elke Sovjetleider een communistische wereldstaat wilde stichten.¹²⁴ Gorbatsjov op zijn beurt twijfelde aan de oprechtheid van de Amerikaanse inzet voor wapenbeheersing en stabiliteit.¹²⁵ Hij haalde aan hoe de Amerikanen niet eens booruitrustingen en melkfabrieken aan de Sovjets wilde verkopen, dat hij daarom al helemaal niet geloofde dat de Amerikanen SDI wel zouden willen delen.¹²⁶

Een mogelijke verklaring van het gebrek aan vertrouwen van de staatshoofden in elkaars systeem is te vinden in de beperkende factor die deze systemen speelden in de onderhandelingen. Reagan kon Gorbatsjovs compromis, waarbij het SDI alleen in het laboratorium ontwikkeld mocht worden, niet accepteren omdat het Congres er dan geen geld voor beschikbaar zou stellen.

---

¹²² Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, ochtend) 3. Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 11-14.

¹²³ Reynolds, *Summits*, 357-358; C. Milmo, 'Ronald Reagan "prepared for historic Cold War meeting by reading Tom Clancy thriller"' (versie 30 december 2015), <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/ronald-reagan-prepared-for-historic-cold-war-meeting-by-reading-tom-clancy-thriller-a6790036.html> (13 januari 2016).

¹²⁴ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (12 oktober 1986, ochtend) 4, 9, 13 en 17.

¹²⁵ Ibidem, 9; Brief van Gorbatsjov aan Reagan (15 september 1986) 2; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 633.

¹²⁶ Notulen ontmoeting tussen Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik (11 oktober 1986, middag) 14-15.

Gorbatsjov gaf op zijn beurt aan dat de Communistische Partij hem beperkte in het accepteren van het SDI, ze zouden hem dan immers niet als een goede leider zien.

Het verschil in vertrouwen dat de wereldleiders in elkaar en elkaars systeem hadden is opvallend. Reagan vertrouwde zowel de Sovjet-Unie als Gorbatsjov nauwelijks. Andersom had de Sovjetleider weinig vertrouwen in de Verenigde Staten, maar wel in Reagan. Hiermee leek er tijdens de topontmoeting slechts een kleine stap vooruit gezet in het opbouwen van vertrouwen tussen de twee wereldleiders.

2.5 Implementatie

Na de topontmoeting keerden de beide wereldleiders huiswaarts om de resultaten aan hun achterban voor te leggen. Voor Reagan was dit het Amerikaanse volk en zijn regering, Gorbatsjov werd beoordeeld door het Politbureau.

Persoonlijk zag Reagan de uitkomst als de enige mogelijke, het was volgens hem wijs om geen compromis te sluiten over SDI. Zijn onderhandelingsteam was het met hem eens. In zijn dagboek schreef hij over Gorbatsjov: 'Well the ball is in his court and I'm convinced he'll come around when he sees how the world is reacting'.¹²⁷ De reacties op de topontmoeting in Reykjavik waren binnen de Amerikaanse regering positief. De legerleiding sprak over historische vooruitgang en wilde voortbouwen op de positieve resultaten van Reykjavik. De Amerikaanse pers was minder positief en zag de topontmoeting als een mislukking omdat er geen akkoord getekend was. Dit beeld was mede veroorzaakt door de Sovjets, die tijdens de topontmoeting naar de pers lekten dat er een historische doorbraak op handen was. Hierdoor werden de verwachtingen bij de pers flink opgevoerd.¹²⁸ Direct na de topontmoeting versterkte Reagan de Koude Oorlogsdynamiek door het filmmateriaal dat de Sovjets bij de topontmoeting gemaakt hadden lang vast te houden bij de IJslandse douane en weer Sovjetdiplomaten de Verenigde Staten uit te zetten. Uiteindelijk trokken de Sovjets al hun personeel dat voor de Amerikaanse diplomaten in de Sovjet-Unie werkte terug, waardoor diplomaten zelf hun boodschappen moesten doen en hun eigen eten moesten koken.¹²⁹ Tegelijk nam Reagan de resultaten van de ontmoeting wel serieus. Hij paste de instructies voor de

---

¹²⁷ Reagan, *The Reagan diaries*, 444

¹²⁸ National Security Decision Directive 250 (3 november 1986) 9; 'Address to the Nation on the Meetings With Soviet General Secretary Gorbachev in Iceland' (versie 13 oktober 1986), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/101386a.htm> (20 augustus 2015); Vergadering Joint Chiefs of Staff (13 oktober 1986) 7; National Security Decision Directive 249 (29 oktober 1986) 3.

¹²⁹ McGwire, *Perestroika and Soviet National Security*, 215-216; Notulen vergadering Politbureau (22 oktober 1986) 1; 'Address to the Nation on the Meetings With Soviet General Secretary Gorbachev in Iceland' (versie 13 oktober 1986), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/101386a.htm>

Amerikaanse permanente onderhandelingsteams in Genève aan op de overeenkomsten die tijdens de top bereikt waren en begon met het aanpassen van de militaire doctrines aan een wereld zonder kernwapens. Deze acties stonden in schril contrast met Reagans wantrouwen tijdens de topontmoeting en zijn houding tegenover de Sovjets net na de topontmoeting. Hier werd Reagans typerende gedrag van Koude Oorlogsdynamiek doorbreken en tegelijk versterken goed zichtbaar.

Gorbatsjov werd thuis positief ontvangen, het Politbureau was erg positief over zijn optreden tijdens de top in Reykjavik. Op het gebied van wapenbeheersing zou de secretaris-generaal een nieuw, hoger niveau bereikt hebben dat aansloot bij het *Nieuwe Denken*. Omdat Gorbatsjov in Reykjavik overtuigd was geraakt dat Reagan geen kernoorlog met de Sovjet-Unie zou starten, kon er dus bezuinigd worden op de militaire uitgaven. Dit gaf hem de ruimte voor zijn binnenlandse hervormingen: *glasnost*, meer vrijheid en openheid van discussie, en *perestrojka*, waarbij de centraal geleide economie meer ruimte gaf aan de vrije markt.¹³⁰ Net als Reagan paste Gorbatsjov de militaire doctrines aan op een wereld zonder kernwapens en kregen de Sovjetonderhandelaars in Genève nieuwe instructies.¹³¹ De secretaris-generaal aarzelde om op de Amerikaanse uitzettingen van Sovjetdiplomaten te reageren, hij zag ze vooral als verkiezingsretoriek voor de Amerikaanse Senaatsverkiezingen die in november 1986 gehouden werden. Toch gaf Gorbatsjov aan dat de Sovjets wel moesten reageren op het uitzetten van hun diplomaten om precedentwerking te voorkomen.¹³²

De resultaten van de topontmoeting werden in beide landen positief ontvangen, behalve door de Amerikaanse pers. Beide supermachten gingen serieus aan de slag met de resultaten van de topontmoeting, waardoor dit bijdroeg aan het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

2.6 Deelconclusie

Tijdens de topontmoeting in Reykjavik bereikten de twee wereldleiders overeenstemming over het meest vergaande voorstel, de afschaffing van alle kernwapens, dat echter niet vastgelegd werd in een akkoord. Wat opvalt aan de topontmoeting, is een verschil in Reagans gedrag tijdens en na de topontmoeting. Tijdens de ontmoeting stelt hij voor om alle kernwapens te vernietigen. Die optie was niet voorbereid, en zodra hij weer thuis is, gaat de optie van tafel. Maar ook andersom, tijdens de topontmoeting, blijft Reagan Gorbatsjov en het communistische systeem wantrouwen, maar

---

¹³⁰ Wilentz, *The age of Reagan*, 242-258; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 70; Notulen vergadering Politbureau (14 oktober 1986) 2, 4 en 7.

¹³¹ F. Larrabee en A. Lynch, 'Gorbachev: The Road to Reykjavik', *Foreign Policy* 65 (1986-1987) 3-28, 27; Vergadering Politbureau (14 oktober 1986) 3-4 en 7; Vergadering Joint Chiefs of Staff (13 oktober 1986) 4-7.

¹³² Notulen vergadering Politbureau (22 oktober 1986) 1-2.

zodra hij thuis is gaat hij wel aan de slag met wat er tijdens de topontmoeting bereikt is.

Iets anders dat opvalt, is dat mensenrechten nauwelijks een rol spelen. Dit, in tegenstelling tot wat voormalig Amerikaans ambassadeur voor de Sovjet-Unie Jack Matlock Jr. en de Amerikaans communicatiewetenschapper B. Howell stellen. Volgen hen was het boeken van vooruitgang op het gebied van mensenrechten een belangrijk doel voor Reagan.¹³³ In de bronnen is weinig bewijs voor deze stelling te vinden. Ten eerste mist Matlock het punt dat Reagan het juist erg rustig aan deed op het gebied van mensenrechten. Gorbatsjov gaf achteraf ook aan dat hij meer druk van de Amerikanen had verwachten op dit gebied. Ten tweede kwamen mensenrechten tijdens de ontmoeting weinig ter sprake en werden ze nooit uitgebreid besproken. Ten derde was er tijdens de Amerikaanse voorbereidingen geen sprake van een strategie rond het bespreken van mensenrechten.

Een derde bijzonderheid van de topontmoeting in Reykjavik was de beperking die de beide overheden en de gekozen strategieën oplegden. Die maakten de kans dat er überhaupt een akkoord getekend kon worden erg klein. Gorbatsjov werd immers door zijn systeem gedwongen niet akkoord te gaan met het SDI, terwijl Reagan door zijn systeem en de gekozen strategie niet de mogelijkheid had SDI te laten inperken. Hierdoor ontstond een patstelling en zou iets over het SDI niet in een akkoord kunnen belanden. Een optie om dat probleem te omzeilen, was het sluiten van een deelakkoord. Dit was alleen door de strategie van de Sovjets niet mogelijk. Als die een deelakkoord zouden sluiten, zouden ze immers aan al hun gedane concessies gehouden worden, maar zelf geen tegemoetkoming van de Amerikanen hebben gekregen. Gezien deze beperkingen is de uitkomst van de ontmoeting in Reykjavik misschien wel de meest optimale.

Omdat voor het begin van de topontmoeting de kans op een akkoord al erg klein was, laat dit onderzoek des te duidelijker zien dat het overheersende beeld in de historische literatuur en media over Reykjavik een nuancering vereist. Zowel de Westerse pers als de historische literatuur stellen, ook recentelijk nog, dat de topontmoeting in Reykjavik mislukt was.¹³⁴ In dit onderzoek wordt duidelijk dat er, gezien de omstandigheden, juist veel bereikt was. Hoewel er inderdaad geen akkoord getekend werd, hadden de beide leiders wel vooruitgang geboekt, gezien vanuit hun eigen doelstellingen. Voor Reagan waren er stappen gezet om de dreiging van de MAD-doctrine te

---

¹³³ B. Howell, B., 'Reagan and Reykjavik: arms control, SDI and the argument for human rights', *Rhetoric & Public Affairs* 11 (2008) 389-415, 391; J. Matlock Jr., *Reagan and Gorbachev: How the Cold War Ended* (New York 2004) 249.

¹³⁴ Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 71; Wilentz, *The age of Reagan*, 258 en 275; Gates, *From the Shadows*, 409; K. Adelman, *Reagan at Reykjavik: Forty-Eight Hours That Ended the Cold War* (Northampton 2014) 171; Zubok, *A failed empire*, 292; 'Derailment at Reykjavik', *The New York Times*, 13 oktober 1986; 'Breakdown of Iceland meeting', *The Canberra Times*, 14 oktober 1986; E. Brandt en M van der Wiel, 'Topoverleg mondt uit infiasco' *Telegraaf*, 13 oktober 1986; J. McGeary, 'Sunk by Star Wars', *Time Magazine*, 21 juni 2005; T. Defrank, 'U.S.-Russia summits have run hot and very cold', *Daily News*, 6 juli 2009.

verminderen en Gorbatsjov had een begin gemaakt met het afremmen van de wapenwedloop. Het feit dat deze vorderingen niet in een verdrag vastgelegd werden, maakt ze niet minder belangrijk. Reagan had bijvoorbeeld genoeg vertrouwen in Gorbatsjov gekregen om te beginnen met de voorbereidingen voor een kernwapenvrije wereld. De secretaris-generaal op zijn beurt was zelfs zonder akkoord overtuigd geraakt dat er een nieuw niveau in de discussie over wapenbeheersing was bereikt. Daardoor kon hij verder gaan met zijn binnenlandse hervormingen. De ontmoeting in Reykjavik leverde dus zeker een belangrijke bijdrage aan de verbetering van de relatie tussen de twee supermachten en het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

Ten opzichte van de vorige de topontmoeting, in Genève, was de top in Reykjavik een verdieping. Net als tijdens de eerste ontmoeting spraken Reagan en Gorbatsjov in Reykjavik over wapenbeheersing en mensenrechten. Maar, in tegenstelling tot de top in Genève, was de discussie in Reykjavik diepgaander. Er werden meer argumenten uitgewisseld en meer aspecten van de twee onderwerpen besproken.

Hoofdstuk 3

Topontmoeting Washington (1987)

Veertien maanden na de topontmoeting in Reykjavik kwamen de twee wereldleiders Reagan en Gorbatsjov van 8 tot en met 10 december 1987 opnieuw bij elkaar. Tijdens deze bijeenkomst in Washington tekenden ze onder andere het *Intermediate-Range Nuclear Forces-verdrag* (INF) en spraken ze over wapenbeheersing, mensenrechten en regionale kwesties. In dit hoofdstuk staat deze ontmoeting centraal.

3.1 Binnenlandse veranderingen in de Verenigde Staten

In de tijd tussen de topontmoetingen in Reykjavik en Washington was de binnenlandse positie van zowel Reagan als Gorbatsjov flink veranderd. Omdat deze veranderingen invloed hadden op de onderhandelingen in Washington, worden ze hier kort besproken.

In de aanloop naar de topontmoeting in Washington zat Reagan in een politiek lastig pakket. Ten eerste was hij na de verkiezingen op 4 november 1986 zijn meerderheid in de Senaat kwijtgeraakt, waardoor zijn positie als president was verzwakt. Ten tweede was er in het Congres steeds meer weerstand tegen Reagans begroting, specifiek tegen zijn hoge uitgaven voor defensie en het SDI. Ten derde waren de campagnes voor de presidentsverkiezingen van 1988 begonnen, wat zijn vrijheid tot handelen verder inperkte. Hij moest immers voorkomen dat de republikeinse presidentskandidaat, zijn vicepresident George H. W. Bush, door de democraten aangevallen kon worden op beleid dat Reagan voerde. Dit gold specifiek voor zijn Sovjetbeleid. Maar de president kwam nog het meest in politieke problemen door de zogenoemde Contra-affaire. Op 6 november 1986 werd bekend dat Reagan Contrarebellen in Nicaragua met wapens gesteund had, terwijl dit per wet verboden was. Toen de wapenleveringen bekend werden, ontstond er ophef in de media en politiek en kelderde Reagans populariteit onder de bevolking. Er volgde een grootschalig onderzoek dat de relatie tussen Reagans regering en het Congres verslechterde. Reagans geloofwaardigheid en politieke macht werden er door beperkt en het federale bestuur functioneerde nauwelijks meer. Volgens analisten waren het uitsluitend politieke belangen die voorkwamen dat er een af-

zettingsprocedure tegen Reagan gestart werd. Verscheidene van Reagans adviseurs en bestuurders namen ontslag en werden zelfs strafrechtelijk vervolgd.¹³⁵

Deze politiek lastige situatie zorgde ervoor dat Reagans Sovjetbeleid zich op het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek richtte. Ten eerste omdat tijdens de Contra-affaire een aantal hardliners, zoals minister van defensie Caspar Weinberger, ontslag hadden genomen en vervangen waren door adviseurs en bestuurders die gematigder tegenover de Sovjet-Unie stonden. Ten tweede was het in zijn politiek zwakke positie lastiger druk te weerstaan. Daardoor moest Reagan wel toegeven toen de legerleiding, minister van Buitenlandse Zaken Schultz, het Congres én Europese bondgenoten aandrongen om tests van een onderdeel van het SDI niet buiten het laboratorium toe te staan. Ten derde had Reagan baat bij goede banden met de Sovjet-Unie omdat dat zorgde voor afleiding van de Contra-affaire. Toen Gorbatsjov in maart 1987 aankondigde dat hij onderzoek naar SDI buiten laboratoria toe wilde staan, maakte Reagan dan ook gretig gebruik van de situatie.¹³⁶ Twee dagen na het uitkomen van een rapport over de Contra-affaire kondigde de president aan dat Schultz naar Moskou zou reizen om de vaart in de onderhandelingen met de Sovjets te houden en mogelijk voorbereidingen te treffen voor een topontmoeting tussen de beide wereldleiders. Een dag later voedde Schultz het nieuws door een uitgebreid interview over die reis en voortgang van de onderhandelingen te geven. Volgens Gorbatsjov waren de Amerikanen nog nooit zo gretig in hun contact met de Sovjets.¹³⁷

Reagans belang bij goede relaties met de Sovjet-Unie droeg ook bij aan de positieve toon van zijn toespraak voor de Brandenburger Tor, de grens met de Oost-Duitse zone van Berlijn. Daar richtte de president zich tijdens een bezoek rechtstreeks tot de secretaris-generaal: 'General Secretary Gorbachev, if you seek peace, if you seek prosperity for the Soviet Union and Eastern Europe, if you seek liberalization: Come here to this gate! Mr. Gorbachev, open this gate! Mr. Gorbachev, tear down this wall!' De toon van de toespraak was een groot verschil met eerdere toespraken van de president, vier jaar eerder noemde hij de Sovjet-Unie immers nog een 'evil empire'.¹³⁸

---

¹³⁵ Mandelbaum en Talbott, 'After the summit', 219; R. Brody & C. Shapiro, 'Policy failure and public support: the Iran-Contra affair and public assessment of President Reagan', *Political Behaviour* 11:4 (1989) 353-369, 353; Gates, *From the Shadows*, 420; J. Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 70; Wilentz, *The age of Reagan*, 211-2, 218, 226, 228-230 en 242-243.

¹³⁶ Ibidem, 259-261; W. Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 634; M. Gordon, 'Shultz plans trip to Soviet in April, White House says', *New York Times* 7 maart 1987.

¹³⁷ Ibidem, Notulen vergadering Politbureau (16 april 1987) 1; J. Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 70; D. Shipler, 'Shultz sees hope for accord to cut long-range arms', *New York Times*, 8 maart 1987; Wilentz, *The age of Reagan*, 259-260;.

¹³⁸ Ibidem, 261.

Met zijn toespraak bij de Brandenburger Tor gaf Reagan aan dat hij zelf vrede zocht en gaf hij Gorbatsjov verantwoordelijkheid voor het uitblijven daarvan. De president stelde immers dat de secretaris-generaal alleen maar de muur hoefde neer te halen om die vrede te krijgen. Daarmee zag Reagan Gorbatsjov ook als onderdeel van de oplossing van de Koude Oorlog en daagde hij de secretaris-generaal zelfs uit die dynamiek te doorbreken. Bovendien wenste Reagan de Sovjets positieve dingen toe, zoals vrede en welvaart, waarmee hij zich boven de Koude Oorlogstrijd plaatste.

Zo week Reagans beleid in 1987 af van zijn dat van voor de topontmoeting in Reykjavik. Daar had de president de Koude Oorlogsdynamiek nog versterkt, het jaar erna werd Reagan door binnenlandse problemen echter aangezet tot het doorbreken van die dynamiek.

3.2 Binnenlandse veranderingen in de Sovjet-Unie

Waar Reagan na de topontmoeting in Reykjavik in een politiek lastig pakket was beland, had Gorbatsjov dankzij de top in Reykjavik zijn positie versterkt. In de eerste Politbureauvergadering na de topontmoeting in Reykjavik plukte Gorbatsjov de vruchten van zijn standvastigheid tijdens de onderhandelingen met Reagan. Uit de archieven blijkt dat de leden van het hoogste Sovjetorgaan enthousiast waren over Gorbatsjovs prestaties tijdens de top, wat de secretaris-generaal de mogelijkheid gaf zijn hervormingsagenda verder door te zetten. Een belangrijke volgende stap in die hervormingen vond plaats op 28 mei 1987. Toen presenteerde Gorbatsjov zijn nieuwe militaire doctrine, die als uitgangspunt had dat oorlog voorkomen moest worden. Gorbatsjov stelde dat de Sovjet-Unie alleen aan zou vallen als het aangevallen werd en niet de eerste zou zijn die kernwapens zou inzetten. Door deze nieuwe doctrine kon Gorbatsjov zijn uitgaven aan het leger verminderen en kreeg hij financiële ruimte voor zijn *glasnost* en *perestrojka*.¹³⁹

Bij het terugdringen van de militaire kosten en de wapenbeheersing werd Gorbatsjov beperkt door het communistische systeem. Hij ondervond vooral weerstand vanuit het leger. De mogelijkheid voor Gorbatsjov om meer grip op het leger te krijgen, kwam letterlijk uit de lucht vallen. Op 28 mei steeg de 19-jarige West-Duitser Mathias Rust met zijn kleine vliegtuigje op in Helsinki en landde op het Rode Plein in Moskou. Hij wilde met zijn actie aandacht vragen voor een kernwapenvrije wereld. Zijn landing was een blamage voor het Sovjetleger, omdat het vliegtuigje ongemerkt langs de luchtverdediging van de Sovjets was gevlogen en ongehinderd het hart van de Sovjet-Unie had kunnen bereiken. Gorbatsjov gebruikte deze actie om de personen in de legerleiding

---

¹³⁹ Notulen vergadering Politbureau van 30 oktober 1987, 2. Vergadering Politbureau 14 oktober 1986, 2, 4 en 7; R. Gates, *From the Shadows*, 420.

die zijn beleid in de weg stonden te ontslaan. Daarna koos de secretaris-generaal zelf een nieuwe minister van Defensie, Dmitry Yazov, een man met weinig invloed in Moskou, maar met grote loyaliteit aan Gorbatsjov.¹⁴⁰ Zo verzekerde de secretaris-generaal zich ervan dat het leger geen weerstand meer tegen zijn beleid zou geven.

De Sovjetleider realiseerde zich dat om verdere hervormingen mogelijk te maken, hij moest zorgen voor een gunstigere internationale omgeving. Hierom besloot hij om Reagan tegemoet te komen zodat de president weer zou willen onderhandelen. Een voor Reagan belangrijke concessie die Gorbatsjov deed, was niet langer eisen dat het SDI alleen in laboratoria getest mocht worden. In de toekomst zouden testen in de lucht en op testlocaties toegestaan worden, maar niet in de ruimte. Gorbatsjov liet daarnaast doorschemeren dat de Sovjets bereid waren nieuwe ideeën en flexibiliteit aan de dag te leggen over andere onderwerpen die in Reykjavik besproken waren. Uit de notulen blijkt dat er vanuit het Politbureau kritiek was op die concessies, maar Gorbatsjov zette door. Aan de ene kant realiseerde Gorbatsjov zich dat hij in onderhandelingen met Reagan niet ver zou komen, als hij SDI niet zou accepteren. Aan de andere kant was Gorbatsjov ervan overtuigd dat het gevaar van SDI mee zou vallen. Hij ging er vanuit dat de relaties tussen de twee supermachten verder zou verbeteren, waardoor voor de Amerikanen de noodzaak van het systeem af zou nemen. Gorbatsjov ging er dus vanuit dat de Koude Oorlogsdynamiek af zou nemen. Daarnaast hadden zijn wetenschappers Gorbatsjov ervan overtuigd dat ze het SDI eenvoudig onklaar zouden kunnen maken, mocht het systeem wel operationeel worden.¹⁴¹

Doordat Gorbatsjov zijn positie sinds de ontmoeting in Reykjavik had versterkt, had hij flinke binnenlandse hervormingen kunnen doorvoeren op het gebied van het leger en wapenbeheersing. Voor verdere hervormingen had de secretaris-generaal een gunstiger buitenlands klimaat nodig. Hij gebruikte zijn versterkte positie daarom om nieuwe concessies over het SDI te doen zodat de Amerikanen weer wilden onderhandelen. Zo werd ook Gorbatsjov door binnenlandse aangelegenheden aangezet tot het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

---

¹⁴⁰ Wilentz, *The age of Reagan*, 300.

¹⁴¹ Ibidem, 257-259; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 70; Notulen vergadering Politbureau (30 oktober 1987) 2-3; Larrabee en Lynch 'Gorbachev: The Road to Reykjavik', 26; National Security Decision Directive 251 (24 december 1986) 251; Brown, *The Gorbachev Factor*, 235.

3.3 Voorbereiding

Het initiatief voor een nieuwe topontmoeting kwam, net als in 1986, van Gorbatsjov. Amper zes maanden na de topontmoeting in Reykjavik, in maart 1987, maakte de secretaris-generaal namelijk bekend dat hij niet langer vast zou houden aan zijn eis om het SDI alleen binnen laboratoria toe te staan. Dit bood een mogelijkheid om de onderhandelingen te hervatten en Reagan stuurde zijn minister Schultz van Buitenlandse Zaken direct naar Moskou om een volgende topontmoeting voor te bereiden.¹⁴²

Dit was de eerste van verschillende voorbereidende gesprekken die plaatsvonden tussen de beide wereldleiders en hun ministers van Buitenlandse Zaken. Daarnaast bezocht oud-nationaal veiligheidsadviseur, topdiplomaat en oud-minister van Buitenlandse Zaken Henry Kissinger in februari 1987 Moskou voor een gesprek met de Sovjetlegerleiding. Tijdens deze bijeenkomsten werden de laatste grote obstakels opgelost en daarna werd in Genève het verdrag verder uitonderhandeld.¹⁴³ Dat er, in tegenstelling tot bij eerdere topontmoetingen, meerdere gesprekken met de wereldleiders plaatsvonden om de top voor te bereiden, was een teken dat de relaties tussen de beide supermachten beter waren dan daarvoor en dat de Koude Oorlogsdynamiek aan het afbrokkelen was.

Vlak voordat Schultz naar Moskou af zou reizen voor het eerste gesprek, werd Reagans bereidheid de Koude Oorlogsdynamiek te doorbreken flink op de proef gesteld. Er was namelijk Sovjetafluisterapparatuur gevonden in de Amerikaanse ambassade die in Moskou gebouwd werd en in Amerika gingen er stemmen op het bezoek van Schultz af te zeggen. Reagan ging niet mee in die versterking van de Koude Oorlogsdynamiek en besloot dat Schultz wel naar Moskou zou afreizen.¹⁴⁴

Zo kwam de topontmoeting tot stand zonder dat een van de partijen druk op de ander uitgeoefend had. Een verdere aanwijzing dat de Koude Oorlogsdynamiek afbrokkelde, was het feit dat er verschillende voorbereidende vergaderingen plaatsvonden en werd versterkt door het feit dat beide wereldleiders druk om de Koude Oorlogsdynamiek vast te houden vanuit hun eigen systeem negeerden.

---

¹⁴² Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 634; Gordon, 'Shultz plans trip to Soviet in April'; Wilentz, *The age of Reagan*, 259-260.

¹⁴³ Brief van Gorbatsjov aan Reagan (28 oktober 1987) 1; Zubok, *A failed empire*, 300; Notulen vergadering National Security Planning Group (8 september 1987) 1; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 71.

¹⁴⁴ Ibidem, 71.

3.4 Agenda

De agenda voor de gesprekken tussen Reagan en Gorbatsjov zag er hetzelfde uit als die van de topontmoeting in Reykjavik. De Amerikanen stelden wederom hun vier agendapunten voor: mensenrechten, regionale en bilaterale kwesties en wapenbeheersing. De president had vier doelen met de ontmoeting. Als eerste was het belangrijk dat de buitenwereld zou zien dat de wereldleiders doorgingen met het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek door te laten zien dat de top ging over meer dan wapenbeheersing. Ten tweede wilde Reagan dat het INF-verdrag getekend werd op een manier die voor NAVO-leden acceptabel was en dat het snel geratificeerd zou worden. Ten derde wilde de president vooruitgang boeken met het verdrag voor vermindering van strategische kernwapens: *Strategic Arms Reduction Treaty* (START) en het *Strategic Defence Initiative* (SDI). Ten vierde wilde Reagan echter nog steeds onder geen beding praten over het beperken van ruimtewapens.¹⁴⁵ De Sovjets stemden in met de Amerikaanse agendapunten. Gorbatsjov vulde de agenda aan met drie wapenbeheersingsthema's: kernproeven, chemische en conventionele wapens. Hiermee droegen de Sovjets ook op agendaniveau bij aan het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

Uit de notulen blijkt dat de besproken onderwerpen van de ontmoeting in Washington op drie belangrijke punten afweken van die van Reykjavik. Ten eerste werd het INF-verdrag getekend. Ten tweede werd in Washington voor het eerst gesproken over regionale kwesties, zoals de conflicten in Afghanistan en Latijns-Amerika en de oorlog tussen Irak en Iran. Deze conflicten zouden internationale spanningen opleveren en daarmee de Koude Oorlogsdynamiek versterken. Tijdens de topontmoeting in Reykjavik waren regionale kwesties niet door de twee wereldleiders besproken, tijdens de top in Washington was het samen met wapenbeheersing het belangrijkste onderwerp. Toch kwam het bij geen enkele regionale kwestie tot een overeenkomst en bleef de winst voor het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek beperkt tot het feit dat supermachten over de regionale kwesties spraken.

Een derde verschil met de agenda van Reykjavik was dat er tijdens de top in Washington ook gesprekken plaatsvonden tussen andere organen van beide systemen. Voor het eerst vond er bijvoorbeeld een ontmoeting plaats tussen de legertoppen van beide supermachten. In het Pentagon sprak de Amerikaanse legerleiding, de 'Joint Chief of Staff', anderhalf uur met de Sovjetlegerleiding. Ook ontmoetten de hoofden van de Amerikaanse en

---

¹⁴⁵ Russisch onderhandelplan voor Washington (mei 1987) 2; Notulen vergadering National Security Planning Group (8 september 1987) 3; National Security Directive 288 (10 november 1987) 1-2.

Sovjetstaatsinformatiediensten elkaar en besloten naar een stop van desinformatie te werken.¹⁴⁶ Dat juist deze organen met elkaar praatten is opvallend. De strijd van de Koude Oorlog werd immers gevoerd op hun terreinen: militaire zaken en propaganda. Dit was een teken dat de twee wereldleiders bezig waren de Koude Oorlogsdynamiek verder af te breken.

In de aanloop naar de topontmoeting stelde Reagan opnieuw voor over meer dan alleen wapenbeheersing te gaan praten. Gorbatsjov droeg ook nieuwe agendapunten aan, maar die beperkten zich alleen tot wapenbeheersing. Door het bespreken van deze nieuwe onderwerpen werden er, bovenop het tekenen van het INF, verdere stappen genomen naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

3.5 Onderhandelingen

De topontmoeting in Washington vond plaats van 8 tot en met 10 december 1987. De onderhandelingen hadden dezelfde structuur als bij de topontmoeting in Reykjavik: er vonden plenaire vergaderingen plaats, overleggen tussen alleen Reagan en Gorbatsjov met tolken en er was een subgroep die geleid werd door Schultz en Sjevardnadze. De subgroep had twee werkgroepen, een die sprak over wapenbeheersing en een die sprak over mensenrechten, bilaterale en regionale kwesties.¹⁴⁷

Een groot deel van de onderhandelingen ging over wapenbeheersing. Hieronder wordt beschreven hoe het INF-verdrag getekend werd, hoe de onderhandelingen over het SDI verder gingen, maar er ook gepraat werd over het verminderen van andere kernwapens en andere wapens. Voor het eerst was wapenbeheersing niet meer een doel op zichzelf bij de onderhandelingen, blijkt uit de verslagen. Tijdens de gesprekken lag de focus op de veiligheid van beide landen. Beide wereldleiders bleven herhalen dat ze geen oorlog wilden. Uiteraard droeg wapenbeheersing daar op een belangrijke manier aan bij.¹⁴⁸

---

¹⁴⁶Respectievelijk de directeur van het *United States Information Agency* en de hoofden van het *Informatsionnoje telegrafnoje agentstvo Rossii*. Vergadering tussen Reagan en Gorbatsjov (10 december 1987, middag) 8; 'Joint Statement on the Soviet-United States Summit Meeting' (versie 10 december 1987), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/121087a.htm> (8 december 2015); Vergadering Reagan en Gorbatsjov (10 december 1987, 12:00 - 12:15) 2; Vergadering Reagan en Gorbatsjov in het *Oval Office* (9 december 1987) 15; Memo van Chernyaev voor Gorbatsjov (16 december 1987) 2; Vergadering tussen *Joints Chief of Staff* en Sovjetlegerleiding (10 december 1987).

¹⁴⁷Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december 1987) 2.

¹⁴⁸Memo van Chernyaev voor Gorbatsjov (16 december 1987) 1; Notulen vergadering tussen S.F. Akhromeev, H. Brown, C. Vance, H. Kissinger en D. Jones (4 februari 1987) 2; Notulen vergadering Schultz en Gorbatsjov (23 oktober 1987) 14; Vergadering tussen Reagan en Gorbatsjov (10 december 1987, middag) 7 en 10.

Het Intermediate-Range Nuclear Forces-verdrag

Op de eerste dag van de topontmoeting, 8 december, tekenden Reagan en Gorbatsjov het *Intermediate-Range Nuclear Forces-verdrag* (INF). In dit verdrag werd vastgelegd dat beide landen alle vanaf de grond gelanceerde raketten en kruisraketten met een bereik tussen de 500 en 5500 kilometer zouden vernietigen. Ook zouden beide landen elkaars inspectieteams toelaten om daar op toe te zien.¹⁴⁹ Saillant detail is dat Nancy Reagan, de vrouw van Reagan, het tijdstip van het tekenen van het verdrag afdwong: 8 december om 13.45 uur. Sinds de aanslag op Reagan, op 30 maart 1981, raadpleegde ze regelmatig een astroloog voor advies bij presidentiële aangelegenheden. De astroloog raadde dit exacte tijdstip aan.¹⁵⁰

Het INF-verdrag was om drie redenen uniek. Ten eerste was het een overstap van wapenbeheersing naar ontwapening. Ten tweede werd er een categorie kernwapens, de middellangeafstands raketten, volledig vernietigd. Dit was een grote stap voorwaarts, want tijdens de ontmoeting in Reykjavik lag er een voorstel op tafel dat niet verder ging dan het aantal middellangeafstands raketten terugbrengen tot 100 stuks per supermacht. Ten derde omdat voor het eerst in een verdrag vastgelegd werd dat beide partijen inspectieteams op hun grondgebied zouden toelaten die naleving van het verdragen zouden controleren. Hiermee werd Gorbatsjovs concessie van december 1985 vastgelegd in een verdrag.¹⁵¹ Op deze drie manieren droeg het INF-verdrag dus bij aan het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

Deze bijdrage was groter dan sommige literatuur beschrijft. Sommige historici stellen namelijk dat het verdrag uitsluitend in het voordeel van de Amerikanen was. Maar dat lijkt slechts een gedeelte van de waarheid te zijn. Deze historici hebben wel gelijk dat de Sovjets meer middellangeafstands raketten dan de Amerikanen geplaatst hadden en er daardoor bijna vier keer zoveel moesten vernietigen.¹⁵² Dat is alleen ten eerste niet uitsluitend een nadeel, het leverde Gorbatsjov namelijk een grotere besparing in geld op, waardoor er meer geld beschikbaar kwam voor zijn binnenlandse hervormingen. Ten tweede betaalde Reagan ook zijn prijs. Hij kreeg veel binnenlandse kritiek, vooral vanuit de rechtse hoek. Die critici stelden dat de president

---

¹⁴⁹ 'Treaty Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Elimination Of Their Intermediate-Range And Shorter-Range Missiles' (versie 8 december 1987), <http://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm#text> (8 december 2015), artikelen VII en XI.

¹⁵⁰ Schultz, *Turmoil and triumph*, 1005.

¹⁵¹ Gates, *From the Shadows*, 423; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 72; Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, middag) 2; Wilentz, *The age of Reagan*, 253-254.

¹⁵² 'The Soviets blinked.' schreef Reagan in zijn dagboek. Reagan, *The Reagan Diaries*: 543; Shultz, *Turmoil and Triumph*, 1006; Fairbanks, 'Reagan's turn on summit diplomacy', 80.

capituleerde door het verwijderen van de raketten.¹⁵³ Uit de archieven blijkt bovendien dat Reagan veel moeite moest doen om West-Europese leiders, specifiek de West-Duitse bondskanselier Helmut Kohl, te overtuigen van het plan de raketten uit West-Europa weg te halen. Daarnaast waren de Amerikanen op dat moment bezig hun raketten op Europees grondgebied te moderniseren. Dit betekende dat de kosten die gemaakt waren voor deze modernisering als verloren beschouwd konden worden.¹⁵⁴ De kosten voor Reagan waren dus groter dan veel literatuur beschrijft.

Zo werd er in Washington voor het eerst in elf jaar weer een wapenbeheersingsverdrag tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ondertekend. Dit was een belangrijke opsteker voor het vertrouwen tussen de twee systemen en een stap richting het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.¹⁵⁵

SDI en het ABM

Naast het tekenen van het INF werd er ook onderhandeld over andere aspecten van wapenbeheersing. Daarbij speelde het SDI wederom een belangrijke rol. De discussie erover was grotendeels een herhaling van zetten van de top in Reykjavik. De Amerikanen wilden graag het SDI ontwikkelen, de Sovjets waren tegen en stelden een compromis voor dat de Amerikanen niet accepteerden, waarna de discussie strandde.¹⁵⁶

Toch zijn er in de archieven een aantal belangrijke veranderingen te vinden in de discussie over het SDI ten opzichte van de top in Reykjavik. De positie van de Amerikanen was verschoven in de richting van de Sovjets. Reagan stemde bijvoorbeeld in met een wens van de Sovjets om zich nog tien jaar aan het ABM-verdrag te houden. Daarnaast kwam hij met nieuwe argumenten voor de bouw van het SDI waarmee hij voor het eerst inspeelde op de bezwaren van de Sovjets.¹⁵⁷ Wat de beweegredenen voor deze concessie van Reagan waren, werd niet duidelijk. Wellicht had hij een manier gevonden om het SDI binnen het ABM-verdrag te ontwikkelen of verwachtte hij niet het SDI binnen tien jaar operationeel te hebben.¹⁵⁸

---

¹⁵³ A. Brown, 'The Gorbachev revolution and the end of the Cold War' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 244-266, 263.

¹⁵⁴ Reagan, *The Reagan Diaries* 493, 495, 499, 514 en 524; Notulen Vergadering Politbureau (9 juli 1987) 1.

¹⁵⁵ B. Farnham, 'Reagan and the Gorbachev revolution: perceiving the end of threat', *Political Science Quarterly* 116 (2001) 225-252, 238; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 638; Shultz, *Turmoil and Triumph*, 1006.

¹⁵⁶ Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december 1987) 6; Notulen gesprek Schultz met Gorbatsjov (23 oktober 1987) 15; Notulen vergadering tussen *Joints Chief of Staff* en Sovjetlegerleiding (10 december 1987) 1-2; Reagan, *The Reagan Diaries*, 556; Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov in het *Oval Office* (9 december 1987) 2-4 en 6-8.

¹⁵⁷ *Ibidem*, 2-3.

¹⁵⁸ 'Address to the Nation on the Meetings With Soviet General Secretary Gorbachev in Iceland' (versie 13 oktober 1986), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/101386a.htm> (20 augustus 2015).

De Sovjets keken voor het eerst sinds de topontmoeting in Genève anders tegen het SDI aan. Ze waren overtuigd geraakt dat het ruimteschild politiek, militair en economisch niet haalbaar was voor de Amerikanen. Op basis daarvan vroegen ze de Amerikanen daarom niet langer het project te schrappen. Bovendien had Gorbatsjov zijn grip op het leger vergroot om te voorkomen dat het, net als in Reykjavik, de secretaris-generaal kon dicteren hoe hij met het SDI om moest gaan. Toch liet Gorbatsjov de president niet vrij om het SDI te ontwikkelen. De secretaris-generaal stelde voor dat het wapensysteem nu wel buiten laboratoria getest mocht worden, maar niet in de ruimte.¹⁵⁹ Reagan accepteerde deze beperking niet en zo bleef het SDI een twistpunt tussen de twee supermachten.

Hoewel beide staatshoofden nog geen overeenkomst over het SDI hadden kunnen sluiten, waren er op dit onderwerp door beide supermachten wel belangrijke stappen gezet naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

Overige kernwapens

Tijdens de topontmoeting werd over meer dan het *Intermediate Nuclear Forces, Strategic Defence Initiative* en het *Anti-Ballistic Missile Treaty* gesproken. Waar Reagan bij het ABM nog de Koude Oorlogsdynamiek doorbrak, deed hij dat bij andere wapenbeheersingsonderhandelingen niet. In Reykjavik werd nog gesproken over het wegdoen van alle kernwapens, daar was volgens Schultz ten tijde van de Washingtonconferentie geen sprake meer van. Waarom lichtte hij niet toe. Tijdens de ontmoeting tekende de vorm van een verdrag voor vermindering van strategische kernwapens (START) zich langzaam af. De partijen werden het op een aantal punten eens, zoals het maximaal aantal ballistische kernraketten en vanaf zee lanceerbare kruisraketten.¹⁶⁰

De Amerikanen wilden, net als tijdens de ontmoeting in Reykjavik, onderhandelen over details. Bijvoorbeeld over het maximale aantal kernkoppen of het maximale gewicht aan kernkoppen dat door intercontinentale raketten vervoerd kon worden. In Reykjavik had deze aanpak ervoor gezorgd dat de gesprekken verzandden in details waardoor de onderhandelingen over wapenbeheersing vastliepen. Bovendien bewees het INF-verdrag dat het onderhandelen over één type wapen wel werkte. Daarom probeerde Gorbatsjov de onderhandelingen weg te houden van Reagans aanpak, maar de president bleef daar aan vasthouden. Hierdoor werden er slechts

---

¹⁵⁹ Reynolds, *Summits*, 333; Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov in het *Oval Office* (9 december 1987) 7 en 11; Notulen vergadering Schultz en Gorbatsjov (23 oktober 1987) 12.

¹⁶⁰ Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, ochtend) 6; Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december 1987) 5.

kleine stapjes gezet richting het START-verdrag.¹⁶¹

Meer vooruitgang werd geboekt op het gebied van het beperken van kernproeven. Waar in Reykjavik de president aangaf de Sovjets niet genoeg te vertrouwen om te praten over zo'n verdrag, werd tijdens de top in Washington zelfs afgesproken dat de onderhandelingen binnen drie weken zouden beginnen en dat experts elkaars testlocaties in januari 1988 zouden bezoeken. Daarnaast spraken beide wereldleiders af zich in te zetten voor het voorkomen van het verspreiden van kernwapentechnologie en waar nodig daarover in contact te treden met elkaar.¹⁶²

Zo werd op het gebied van kernwapens vooruitgang geboekt in het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek. De winst werd vooral geboekt op aangrenzende onderwerpen, zoals kernproeven en proliferatie.

Overige wapens

De notulen laten ook zien dat tijdens de topontmoetingen naast over kernwapens, ook gepraat werd over chemische wapens en conventionele strijdkrachten. Als de twee supermachten hun kernwapenarsenaal zouden verkleinen, zou hun militaire macht immers meer af gaan hangen van de omvang en kwaliteit van hun overige wapens en troepen. Gorbatsjov wilde hier graag over overleggen om te voorkomen dat bij chemische wapens en conventionele troepen een wedloop zou ontstaan.¹⁶³

Beiden partijen waren het eens dat chemische wapens uitgebannen moesten worden. Gorbatsjov gaf aan dat de Sovjetunie al gestopt was met de productie er van en zelfs een fabriek gebouwd had om de wapens te vernietigen. Toch lukte het niet om tot een overeenkomst te komen, want de onderhandelingen liepen stuk op de inspecties. Beide landen wantrouwen elkaars systeem niet en wilden daarom dat er inspecties plaats zouden vinden om te controleren of het andere land zich aan een verdrag hield. Dat was voor de Amerikanen een probleem, omdat ze niet geloofden dat het technisch mogelijk was vast te stellen of een fabriek gebruikt was om chemische wapens te produceren. De Amerikanen geloofden dus niet dat verificatie mogelijk was. Bovendien wilde Reagan alleen Sovjetinspectieteams toelaten op de Amerikaanse staatsbedrijven, maar daar nam Gorbatsjov op zijn beurt geen genoegen mee.¹⁶⁴ Zo stond ten eerste wantrouwen in elkaars systeem een verdrag over chemische wapens in de weg, en ten tweede het Amerikaanse

---

¹⁶¹ Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, ochtend) 5-6; Notulen vergadering Schultz en Gorbatsjov (14 april 1987); Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 639.

¹⁶² 'Joint Statement on the Soviet-United States Summit Meeting' (versie 10 december 1987), <https://reaganlibrary.archives.gov/archives/speeches/1987/121087a.htm> (8 december 2015).

¹⁶³ Notulen vergadering tussen *Joints Chief of Staff* en Sovjetlegerleiding (10 december 1987) 1; Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, middag) 2-3.

¹⁶⁴ Ibidem, 3 en 6; Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december 1987) 8.

systeem omdat in dat systeem niet alle bedrijven van de staat waren en de particuliere eigenaren geen toestemming zouden geven voor Sovjetinspecties van hun bedrijf. Op het gebied van chemische wapens werd de Koude Oorlogsdynamiek dus niet doorbroken.

Naast over chemische wapens, wilde Gorbatsjov ook praten over het voorkomen van een wapenwedloop met conventionele troepen. Reagan gaf alleen aan dat hierover niet bilateraal met de Sovjets onderhandeld kon worden, omdat de Westerse conventionele troepen bestonden uit de legers van verschillende West-Europese landen. De regeringen van die landen zouden betrokken moeten worden bij onderhandelingen over het verkleinen van de conventionele troepenmachten. Hier stond het Westerse systeem een bilaterale overeenkomst dus in de weg. Een voorstel van Gorbatsjov waar Reagan wél zelf over kon beslissen, was om het aantal vliegdekschepen dat beide landen hadden, gelijk te trekken. De president, wiens leger de beschikking had over meer van deze schepen dan de Sovjets, wees het idee resoluut af.¹⁶⁵

FIGUUR 2:

AMERIKAANSE EN SOVJETTROEPEN ONTMOETEN ELKAAR OP EEN BRUG OVER DE ELBE, WAAR DE GEALLIEERDE EN SOVJETTROEPEN ELKAAR TROFFEN BIJ DE STRIJD TEGEN HITLERS LEGER. TIJDENS DE TOP WERD NIET DUIDELIJK WELKE VAN DEZE SOLDATEN ELKAAR IN WASHINGTON WEER ONTMOETTEN. BRON: [HTTP://ALBUMWAR2.COM/MEETING-ON-THE-ELBE-SYMBOLIC-HANDSHAKE-BETWEEN-SOVIET-AND-AMERICAN-SOLDIERS/](http://albumwar2.com/meeting-on-the-elbe-symbolic-handshake-between-soviet-and-american-soldiers/)

¹⁶⁵ Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december 1987) 8.

Tijdens de ontmoeting in Washington vonden er ook gesprekken plaats tussen instituten die een belangrijk onderdeel van de Koude Oorlogsdynamiek aanstuurden: de Amerikaanse en Sovjetlegerleiding. Er werd gesproken over het vergroten van het onderlinge vertrouwen en voorspelbaarheid om de veiligheid te verbeteren, onder andere door wederzijdse inspecties. Ook spraken ze over samen optrekken tijdens internationale wapenbeheersingsonderhandelingen. Daarnaast ontmoetten een Amerikaans en een Sovjetsoldaat elkaar weer. Amerikaanse en Sovjetsoldaten hadden elkaar na de iconische foto op de Elbe aan het eind van de Tweede Wereldoorlog niet meer gezien, en nu ontmoetten een aantal van de soldaten van de ontmoeting aan de Elbe elkaar opnieuw in Washington. (zie Figuur 2:). Gorbatsjov grapte daarop dat de militaire samenwerking beter ging dan de politieke.

Zo werd de Koude Oorlogsdynamiek door Gorbatsjov doorbroken doordat hij voorstelde over niet-kernwapens te onderhandelen. Reagan werd daarin beperkt door zijn systeem, de winst bleef dus beperkt tot het bespreken ervan.

Mensenrechten

Behalve over wapenbeheersing werd er tijdens de topontmoeting in Washington ook gesproken over mensenrechten. Bij de topontmoeting in Reykjavik waren de Sovjets akkoord gegaan dat mensenrechten een legitiem onderdeel waren van de Amerikaanse agenda. Daarom stonden ze ook tijdens de topontmoeting in Washington weer op de agenda en begon Reagan er op verschillende momenten over. Daarbij paste de president de zelfde strategie toe als in Reykjavik: hij zette Gorbatsjov niet publiekelijk onder druk maar besprak mensenrechten in een persoonlijk gesprek met de secretaris-generaal. De president vroeg bijvoorbeeld de notulist tijdens het bespreken van mensenrechten geen aantekeningen te maken. Daarnaast deed Reagan weer een concreet voorstel voor een verandering in het beleid van de Sovjet-Unie: hij vroeg Gorbatsjov om meer Joodse inwoners toestemming te geven naar Israël te emigreren. Reagan hield zijn Koude Oorlogsdynamiek afbrekende aanpak dus vol.

In tegenstelling tot op de topontmoeting in Reykjavik reageerde Gorbatsjov in Washington een stuk minder volgens de Koude Oorlogsdynamiek op Reagans bespreking van mensenrechten. De secretaris-generaal stuurde het gesprek slechts één keer weg van het onderwerp. Gorbatsjov gaf ook aan Reagans aanpak via diplomatieke druk in plaats van publiekelijk aandringen te waarderen. Wel hekelde hij, net als in Reykjavik, het uitgangspunt van de president dat er in de Verenigde Staten geen mensenrechten geschonden werden, maar Gorbatsjov bracht dit keer wel een oplossing voor dit twistpunt mee. Hij stelde voor een internationale conferentie over mensen-

rechten te houden, waarbij experts van beide landen elkaars schendingen konden bespreken. Reagan ging echter niet op dit voorstel in.¹⁶⁶

In totaal werd er tijdens de ontmoeting in Washington langer over mensenrechten gesproken dan tijdens de top in Reykjavik. In een subgroep werd er zelfs twaalf uur lang over gepraat.¹⁶⁷ Dit was een verandering in de opstelling van Gorbatsjov, die tijdens de ontmoeting in Reykjavik mensenrechten plenair nauwelijks wilde bespreken. In de gezamenlijke eindverklaring werd er zelfs één zin over mensenrechten opgenomen: 'The leaders held a thorough and candid discussion of human rights and humanitarian questions and their place in the U.S.-Soviet dialogue.'¹⁶⁸

Zo was er een volgende stap gezet op het gebied van mensenrechten in de Sovjet-Unie en het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek. Na het onderschrijven van de mensenrechten bij de Helsinki-akkoorden en het instemmen over mensenrechten te praten te praten tijdens topontmoetingen met de Amerikanen, erkenden de Sovjets nu voor het eerst openbaar dat Reagan en Gorbatsjov erover praatten.¹⁶⁹ Hiermee was het soft power onderwerp mensenrechten geëvolueerd van een stokpaardje van de West-Europese landen tijdens de CSVE in 1972-1975, via de Amerikanen eind jaren '70 tot een gespreks- en onderhandelingsthema thema dat nu ook door Sovjets erkend werd.

Onderling vertrouwen

Onderling vertrouwen was ook tijdens de top in Washington een belangrijk onderwerp, hoewel de sfeer tussen de wereldleiders beter was dan in Reykjavik: beide leiders maakten grappen over hun eigen systemen en tapten moppen.¹⁷⁰ Op straat was de sfeer nog beter. Er was sprake van 'Gorbomania', met grote groepen mensen die probeerden een glimp van Gorbatsjov op te vangen. Hoogtepunt was dat Gorbatsjov in Washington zijn auto liet stoppen om handen te schudden van voorbijgangers. Dit contact met de bevolking maakte een diepe indruk op Gorbatsjov. Volgens zijn Buitenlandse Zaken adviseur, Anatoly Chernyaev, was dit contact met de Amerikaanse bevolking een belangrijke bijdrage aan de verbeterde relatie tussen de twee landen. Het zorgde ervoor dat Gorbatsjov meer vertrouwen kreeg in het Amerikaanse systeem. Reagan lifte mee op het media-offensief dat Gorbatsjov inzette. Het gaf hem de mogelijkheid om te ontsnappen aan de politieke

---

¹⁶⁶ Notulen Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, ochtend) 2-3.

¹⁶⁷ Ibidem, 2; Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december 1987) 2.

¹⁶⁸ Ibidem, 3; 'Joint Statement on the Soviet-United States Summit Meeting' (versie 10 december 1987), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/121087a.htm> (8 december 2015).

¹⁶⁹ Telegram van Schultz aan de NAVO (12 december) 3.

¹⁷⁰ Notulen Reagan en Gorbatsjov (10 december, middag) 7-8 en 10; Wilentz, *The age of Reagan*, 243-244.

gevolgen van de Contra-affaire en de populariteit van de president onder de Amerikaanse bevolking steeg tijdens het bezoek.¹⁷¹

Net als bij de eerst twee topontmoetingen tussen de wereldleiders, waren de onderhandelingen in Washington belangrijk voor het onderlinge vertrouwen in elkaar als persoon. Uit de archieven blijkt dat de Sovjets de Amerikanen minder vijandig vonden en dat Reagan meer bereid was te onderhandelen dan ze verwacht hadden. Bij de president groeide ook het vertrouwen in de persoon Gorbatsjov. De Amerikanen hadden bijvoorbeeld weinig vertrouwen in de officiële Sovjet-aankondigen dat het land zijn troepen uit Afghanistan zou terugtrekken. Maar toen Sjevardnadze tijdens de topontmoeting persoonlijk vertelde dat ze echt van plan waren de bezetting te beëindigen, raakten de Amerikanen overtuigd. Reagans positieve houding tegenover de secretaris-generaal bleek uit het dagboek van de president, waarin hij op 10 december schreef dat hij een ontmoeting had gehad met 'Gorby—(I should say Mikhail)'.¹⁷²

Het verschil tussen vertrouwen in elkaar als persoon en in elkaars systeem dat sinds de topontmoeting in Reykjavik ontstaan was, bleef ook in Washington bestaan, zo blijkt uit de archieven. Reagan schreef vóór de ontmoeting dat de aard van het Sovjetregime beperkingen oplegde aan de veranderingen die via diplomatie te behalen waren. Gorbatsjov realiseerde zich op zijn beurt dat Amerika als land zijn eigen belangen na zou blijven streven. Schultz schreef dat het nog niet duidelijk was of de topontmoeting verandering zou brengen in de manier waarop de Sovjet-Unie de wereld benaderde. Concreet vreesden beide partijen dat de ander snel een systeem zou kunnen bouwen dat de kernwapens van de ander zou kunnen neutraliseren, zoals het SDI.¹⁷³ De systemen zorgden er ook voor dat bij onderhandelingen over bepaalde onderwerpen geen vooruitgang geboekt werd, bijvoorbeeld over chemische wapens en conventionele troepen. Dit zette een rem op de groei van het vertrouwen in elkaars politieke systeem.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Gates, *From the shadows*, 424; Wilentz, *The age of Reagan*, 243-245, 261; Notulen vergadering Politbureau (17 december 1987) 2; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 72; Memo van Chernyaev voor Gorbatsjov (16 december 1987) 1; Schultz, *Turmoil and triumph*, 1014.

¹⁷² Ibidem, 987; 'Toast at a Dinner Hosted by Soviet General Secretary Mikhail Gorbachev' (versie 9 december 1987), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/120987b.htm> (30 augustus 2015); Notulen vergadering Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, ochtend) 4; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 637; Farnham, 'Reagan and the Gorbachev revolution', 239; Memo van Chernyaev voor Gorbatsjov (16 december 1987) 2; Notulen vergadering Politbureau (16 april 1987) 1; R. Reagan, *The Reagan Diaries* (New York 2007) 555.

¹⁷³ National Security Directive Decision 290 (7 december 1987) 1; Notulen vergadering Schultz en Gorbatsjov (14 april 1987) 1; Telegram Schultz aan NAVO (12 december 1987) 10; Notulen vergadering tussen S.F. Akhromeev and H. Brown, C. Vance, H. Kissinger, and D. Jones (4 februari 1987) 7.

¹⁷⁴ Vergadering Reagan en Gorbatsjov in het *Oval Office* (9 december 1987) 8-9 en 13-14; Vergadering tussen *Joints Chief of Staff* en Sovjetlegerleiding (10 december 1987) 1 en 2; Farnham, 'Reagan and the Gorbachev revolution', 238; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 638-639; Schultz, *Turmoil and Triumph*, 1006; Notulen van vergadering met Schultz en Gorbatsjov (23 oktober 1987) 1-2;

Tijdens de topontmoeting zetten beide partijen zich daarom ook in om op een andere manier het vertrouwen in elkaar systeem te vergroten. Het belangrijkste middel hiervoor was het vergroten van de voorspelbaarheid van elkaars acties. Een belangrijke stap hierin was het tekenen van het INF-verdrag. Specifiek het onderdeel van dat verdrag dat wederzijdse inspecties toestond, vergrootte het vertrouwen in elkaars systeem. Dit vertrouwen werd bovendien ook versterkt doordat tijdens de gesprekken die plaats vonden tussen de legertoppen de nadruk werd gelegd op voorspelbaarheid. Een andere belangrijke stap was het beginnen van onderhandelingen over een verbod op kernproeven. Daarnaast werden ook op andere, niet-militaire vlakken, overleg over samenwerkingen tussen de beide overheden gestart. Hierbij werd gesproken over visserij, opsporing en redding op zee, samenwerking op het gebied van transport en onderzoek naar kernfusie.¹⁷⁵

Tijdens de topontmoeting was het vertrouwen in de personen toegenomen en was er een begin gemaakt met het wantrouwen in elkaars systeem te slechten. Gorbatsjov vatte dit verschil in vertrouwen tekenend samen toen hij stelde dat de ontmoeting in Washington een succes was omdat ze als mensen gepraat hadden, niet als beleidsmakers.¹⁷⁶

3.6 Implementatie

Na de topontmoeting namen de twee wereldleiders de resultaten mee naar hun achterban. Uit de archieven blijkt dat Reagan daarbij drie prioriteiten had. Ten eerste was het voor hem belangrijk dat het INF-verdrag geratificeerd zou worden.¹⁷⁷ Dit gebeurde uiteindelijk vlak voordat hij in 1988 naar Moskou vertrok voor zijn laatste topontmoeting met Gorbatsjov. Ten tweede wilde Reagan voorkomen dat de topontmoeting alleen positief afstraalde op het imago van de secretaris-generaal. Reagans derde prioriteit was steun van de NAVO voor het INF en verdere onderhandelingen veiligstellen. De topontmoeting leidde binnen de verdragsorganisatie namelijk tot veel overleg over de gevolgen van het afschaffen van de middellangeafstandsruketten. Toch was er weinig weerstand: een dag na de topontmoeting tekende Schultz met de NAVO-landen een verdrag waarmee ze de Sovjets toestemming gaven inspecties op hun grondgebied uit te voeren.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ 'Joint Statement on the Soviet-United States Summit Meeting' (versie 10 december 1987), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/121087a.htm> (8 december 2015).

¹⁷⁶ Notulen vergadering Politbureau (17 december 1987) 3.

¹⁷⁷ Er werd zelfs een aparte *National Security Directive Decision* aan gewijd: Nation Security Decision Directive 292 (29 december 1987); Notulen vergadering met Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, middag)7.

¹⁷⁸ Politbureau, dreigingsbeeld, februari 1988, 1; Brief United States Information Agency aan Schultz (4 november 1987); Telegram Schultz aan NAVO (12 december) 2; Notulen vergadering met Reagan en Gorbatsjov (8 december 1987, middag) 5; Schultz, *Turmoil and triumph*, 1015.

Tijdens de eerste vergadering van het Politbureau na de topontmoeting noemde Gorbatsjov de top in Washington belangrijker dan die van Genève en Reykjavik. Volgens de secretaris-generaal stonden de Amerikanen positiever tegenover de Sovjets dan ooit tevoren. Gorbatsjov stelde dat Perestrojka hiervan de belangrijkste oorzaak zou zijn. Ook droeg Gorbatsjovs toegenomen vertrouwen in Reagan bij aan drie wijzigingen in het beleid van de Sovjets. Ten eerste zette de secretaris-generaal nóg meer in op persoonlijke diplomatie. Ten tweede zag hij af van het verspreiden van negatieve berichtgeving over Reagan in de wereldpers. Als laatste leidde de binnenlandse beleidsruimte die Gorbatsjov door de positieve top kreeg ertoe dat er gesprekken op gang kwamen over het laten emigreren van meer Joodse Sovjetinwoners, zoals Reagan gevraagd had. Naast deze wijzigingen zorgde het toegenomen vertrouwen in Reagan er voor dat Gorbatsjov binnenlandse hervormingen door kon voeren.¹⁷⁹

De secretaris-generaal nam op deze manier grote stappen om de Koude Oorlogsdynamiek te doorbreken, waarbij Reagan zich meer richtte op de organen in zijn systeem, zoals zijn imago bij de bevolking en binnen de NAVO.

3.7 Deelconclusie

Tijdens de topontmoetingen Washington werden er belangrijke stappen gezet naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek. Niet alleen de twee staatshoofden en hun onderhandelaars spraken met elkaar, maar ook de legerleiding van beide supermachten en de bureaus die verantwoordelijk waren voor de officiële informatievoorziening. Hiermee werd het vertrouwen in elkaars systeem versterkt.

Waar de topontmoeting in Reykjavik een verdieping van de relatie tussen de twee supermachten was, was de top in Washington een verbreding ervan. Er werden daar meer onderwerpen besproken, zoals regionale conflicten, conventionele en chemische wapens en troepen. Daarnaast werd bij wapenbeheersing de focus niet langer alleen op de beheersing van het aantal wapens an sich gelegd, maar ook op het vergroten van de veiligheid van beide landen. Bovendien vonden er gesprekken plaats tussen meer organen van de beide overheden en werden er pogingen gedaan het vertrouwen in elkaars systeem verder te versterken.

Dit onderzoek laat zien hoe groot de druk was op Reagan om tot een topontmoeting met

---

¹⁷⁹ Notulen vergadering Politbureau (17 december 1987) 3; Jackson, 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan', 637-8 en 640; Memo van Chernyaev voor Gorbatsjov (16 december 1987) 2; 'Toast at a Dinner Hosted by Soviet General Secretary Mikhail Gorbachev' (versie 9 december 1987), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/120987b.htm> (30 augustus 2015).

Gorbatsjov te komen om zo met name de aandacht van zijn binnenlandse politieke problemen af te leiden. Deze druk wordt in de literatuur nog al eens onderschat, bijvoorbeeld door Zubok, die stelt dat Gorbatsjov aan de slag moest om Reagan bereid te krijgen tot het doen van concessies bij een volgende topontmoeting. De secretaris-generaal wilde de West-Europese landen druk op Reagan laten leggen en zijn beleid in het vervolgen van dissidenten aanpassen om de president zo ver te krijgen concessies te doen.¹⁸⁰ Daarmee onderschat Zubok de druk die op dat moment op Reagan stond om de aandacht van zijn interne problemen af te leiden; bij de eerste mogelijkheid stuurde de president immers al Schultz naar Moskou.

---

¹⁸⁰ Zubok, *A failed empire*, 298.

Hoofdstuk 4

Conclusie

Na bijna 40 jaar onderlinge strijd tussen de supermachten trof Reagan tijdens de topontmoetingen een secretaris-generaal die de wapenwedloop wilde verminderen, over mensenrechten wilde praten en die hem de tijd gaf vertrouwen te krijgen. Gorbatsjov trof een president die de nucleaire dreiging weg wilde nemen, wiens pogingen het mensenrechtenbeleid in de Sovjet-Unie te verbeteren niet ten kosten gingen van de reputatie van dat land en die hij op persoonlijk vlak vertrouwde. Dit leidde tot een ontwapeningsverdrag, onderhandelingen over een verbod op kernproeven, wederzijdse inspecties, Reagans steun voor Gorbatsjovs binnenlandse hervormingen en efficiënte topontmoetingen. Samen slechtten ze zo de Koude Oorlogsdynamiek op het gebied van wapenbeheersing, mensenrechten en onderling vertrouwen.

Het effect van onderling vertrouwen tussen de wereldleiders kwam duidelijk naar voren in het verschil van voorbereiding voor de topontmoetingen in Reykjavik en Washington. In Reykjavik was het onderlinge vertrouwen nog beperkt en stelden de beide wereldleiders een onderhandelstrategie op, waar ze zich strikt aan hielden. Reagan zette in op zijn *negotiations from strength* en Gorbatsjov probeerde door veel concessies te doen de president te beïnvloeden. Deze strategieën zorgden er tijdens de ontmoeting voor dat er geen akkoord gesloten kon worden, terwijl de beide staatshoofden het wel over een aantal punten eens waren geworden. Hierdoor ging er een stuk vooruitgang verloren. Zowel in de aanloop als tijdens de onderhandelingen zelf bleek de top in Washington door beide partijen minder voorbereid. Dit kan een teken geweest zijn van vertrouwen in elkaar. Bij onderhandelingen waarbij minder vijandigheden en minder onzekerheden verwacht worden, is immers minder voorbereiding nodig. Deze manier van voorbereiden zorgde ervoor dat de onderhandelingen niet door strategieën belemmerd werden, wat tijdens de topontmoeting in Reykjavik wel het geval was geweest.

Waar onderling vertrouwen wel invloed op de uitkomst van de topontmoetingen had, zijn er twee factoren waarvan dit onderzoek, tegen alle verwachtingen in, laat zien dat ze geen invloed hadden op de uitkomst van de topontmoetingen. De eerste factor is de mate waarin de twee leiders door hun systemen beperkt werden in hun vrijheid om te onderhandelen. Gorbatsjov kreeg in Reykjavik van de Partij en legerleiding niet de ruimte om in te stemmen met het SDI. Een jaar later had de secretaris-generaal zijn positie versterkt en kon hij bijvoorbeeld meer toegeven op het ge-

bied van mensenrechten. Bij Reagan was de situatie omgekeerd. Van een sterke binnenlandse positie tijdens de top in Reykjavik, was de president afgeleden naar een lastige politieke situatie een jaar later. Toch weerhielden deze beperkingen van de systemen de staatshoofden er niet van te onderhandelen. Gorbatsjov deed tijdens Reykjavik immers veel concessies, Reagan vooral tijdens de top in Washington.

De tweede factor die onverwachts geen beperkende invloed op de uitkomst van de topontmoetingen bleek te hebben, is de motivatie van de staatshoofden om deel te nemen aan de top. De motivatie om deel te nemen van Reagan veranderde tijdens de twee topontmoetingen. In tegenstelling tot tijdens de ontmoeting in Reykjavik wilde de president in 1987 de aandacht van zijn binnenlandse politieke problemen afleiden. Deze verandering in motivatie had geen negatief effect op de uitkomst van de ontmoeting, Reagan deed in Washington immers ook vergaande toezeggingen: in Reykjavik stelde hij voor alle kernwapens te vernietigen, in Washington stemde hij in met het ABM-verdrag en een verbod op kernproeven.

Naast over deze lessen over succesfactoren van een topontmoeting, kan op basis van dit onderzoek ook iets gezegd worden over wanneer een topontmoeting succesvol genoemd kan worden. Succes van een topontmoeting is onafhankelijk van het feit of er uiteindelijk wel of geen akkoord ondertekend is. De topontmoeting in Reykjavik leverde weliswaar geen akkoord op, maar leverde wel een belangrijke bijdrage aan het verbeteren van de relaties tussen de twee supermachten en zorgde ervoor dat beide wereldleiders stappen zetten naar het doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek. Daar staat tegenover dat het feit dat het INF tijdens de topontmoeting in Washington getekend werd, niet veel met de inhoud van de topontmoeting zelf te maken had. Het verdrag was immers als gereed toen de ontmoeting begon.

Op basis van deze drie lessen kan gesteld worden dat het voor staatshoofden belangrijker is dát er een topontmoeting komt, dan dat het er een is onder de perfecte omstandigheden. Daar komt nog bij dat een topontmoeting tot onverwachte uitkomsten kan leiden. Reagans voorstel om alle kernwapens weg te doen, en Gorbatsjovs acceptatie daarvan, was nooit mogelijk geweest via de geijkte diplomatieke kanalen. Het voorstel lag immers zo ver buiten dat wat voorbereid was, dat diplomaten het nooit hadden kunnen voorstellen. De vrijheid die de staatshoofden hadden om buiten de gebaande paden te treden, leidde tot grote stappen vooruit.

Hiernaast draagt dit onderzoek ook bij aan de historische discussie over de invloed van beide wereldleiders op het eindigen van de Koude Oorlog. In de historiografie hierover worden drie scholen onderkend. De eerste stelt dat Reagan geen invloed op het einde van de Koude Oor-

log heeft gehad. Dat is, gelet op de topontmoetingen, lastig te verdedigen. Dit onderzoek laat immers duidelijk zien dat Reagan op verschillende manieren bijdroeg aan het tot stand komen van de beide topontmoetingen, er voorstellen deed en accepteerde en die vervolgens implementeerde. Bovendien was de verandering in de relatie tussen Verenigde Staten en de Sovjet-Unie noodzakelijk voor Gorbatsjov om zijn binnenlandse hervormingen door te kunnen voeren. Dan blijven er nog twee historische scholen over. Een daarvan stelt dat Reagan de Koude Oorlog verlengd heeft door zijn harde toon tegenover de Sovjets. Dat die toon de Koude Oorlog verlengd heeft, is ook onwaarschijnlijk. Toen Reagan in 1981 aan de macht kwam, was secretaris-generaal Brezjnev al jaren erg ziek en werd er in de Sovjet-Unie geen nieuw beleid gemaakt. Wat Reagan in de jaren 1981 – 1985 ook gedaan had, het had door dit gebrek aan sturing niet tot beleidswijzingen bij de Sovjets kunnen leiden. Pas toen Gorbatsjov in 1985 aan de macht kwam, eindigde dit gebrek aan sturing in de Sovjet-Unie. Reagan kon dus pas vanaf 1985 echt invloed op de Sovjet-Unie uitoefenen omdat dat land toen pas in staat was op het Amerikaans beleid te reageren. Een jaar daarvoor had Reagan zijn toon van de Sovjets benaderen al omgegooid en zocht hij meer toenadering. De momenten dat Amerikaans beleid dus invloed op de Sovjets kon hebben, was Reagan toenaderingsgericht.

De laatste historische school, die stelt dat Reagan de Koude Oorlog verkort heeft, sluit ook niet volledig aan bij de bevindingen van dit onderzoek. Reagans druk heeft zeker bijdragen aan het houden van de topontmoeting in Reykjavik, maar zijn Koude Oorlogsdynamiek versterkende beleid stond grote stappen richting het eindigen van de Koude Oorlog alleen maar in de weg. De president wilde immers tijdens Reykjavik het SDI niet beperken, waardoor er geen algemeen einde aan kernwapens kwam, wat de Koude Oorlog verder verkort zou kunnen hebben. Daar komt bij dat het SDI in het begin misschien wel druk op Gorbatsjov legde, zoals de derde school stelt, maar dat de Sovjets vanaf 1987 overtuigd waren dat het wapensysteem nooit gebouwd zou worden.

In dit onderzoek is bewijs gevonden voor een andere interpretatie van Reagans invloed op het eindigen van de Koude Oorlog. Wat opvalt aan Reagans bijdrage aan het eindigen van de Koude Oorlog is dat die vooral bestaat uit zijn Koude Oorlogsdynamiek doorbrekende gedrag. De president wilde immers over meer dan alleen wapenbeheersing praten. Hij stelde voor alle kernwapens weg te doen, hij liet minister van Buitenlandse Zaken Schultz toch naar Moskou reizen hoewel er Russische af luisterapparatuur in de Amerikaanse ambassade was gevonden en hij tekende het ABM voor tien jaar bij. Hier zou een vierde historische school mogelijk zijn, die de nadruk legt op Reagans doorbreken van de Koude Oorlogsdynamiek.

Hoever Reagan en Gorbatsjov door het afbreken van de Koude Oorlogsdynamiek bijgedragen hebben aan het eindigen van de Koude Oorlog werd duidelijk tijdens hun vierde en laatste topontmoeting, van 29 mei tot 3 juni 1988. Er werd tijdens die top geen verdrag getekend omdat er onenigheid over het SDI bleef bestaan. De grote verdienste van deze topontmoeting was echter de positieve reactie van de Sovjetbevolking op Reagan en de steun die dat gaf aan Gorbatsjovs Perestrojka. Voor Reagan was zijn bezoek een openbaring en een bezegeling van de verbetering van de relatie met de Sovjet-Unie. Tijdens een wandeling in Moskou vroeg een Sovjetjournalist aan Reagan of hij de Sovjet-Unie nog steeds als een *evil empire* zag. Reagan antwoordde: 'I was talking about another time, another era.'¹⁸¹

---

¹⁸¹ Wilentz, *The age of Reagan*, 262-263 en 626; Matlock Jr., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', 73; Farnham, 'Reagan and the Gorbachev revolution', 239; 'Remarks to Members of the Royal Institute of International Affairs in London' (versie 3 juni 1988), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1988/060388a.htm> (3 december 2015).

Bibliografie

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van secundaire literatuur, bronnen, kranten en online archieven.

Literatuur

Adelman, K., *Reagan at Reykjavik: Forty-Eight Hours That Ended the Cold War* (Northampton 2014).

Anderson, M. en Farrell, T., 'Superpower summitry' in: D. Dunn (red.), *Diplomacy at the highest level. The evolution of international summitry* (New York 1996) 67-87.

Bartson, R., *Modern diplomacy* (Londen 1988).

Berridge, G., *Diplomacy: theory and practice* (Basingstoke 2003).

Berridge, G. en James, A., *A dictionary of diplomacy* (New York 2003).

Brody, R. en Shapiro, C., 'Policy Failure and Public Support: The Iran-Contra Affair and Public Assessment of President Reagan', *Political Behavior* 11:4 (1989) 353-369.

Brown, A., 'Gorbachev and the End of the Cold War' in R. Herrmann en R. Lebow (red.), *Ending the Cold War: interpretations, causation, and the study of international relations* (New York 2004) 31-59.

Brown, A., *The Gorbachev factor* (Oxford 1996).

Brown, A., 'The Gorbachev revolution and the end of the Cold War' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 244-266.

Burr, W. en Rosenberg, D., 'Nuclear competition in an era of stalemate, 1963–1975' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 88 - 111.

Cmiel, K., 'The Emergence of Human Rights Politics', *The journal of American History* 86:3 (1999) 1231-1250.

Deudney D. en Ikenberry, G., 'Who Won the Cold War?', *Foreign Policy* 87 (1992) 123-138.

Dunn, D., *Diplomacy at the highest level. The evolution of international summitry* (London 1996).

Eban, A., *The new diplomacy. International affairs in the modern age* (New York 1983).

Fairbanks, C., 'Reagan's turn on summit diplomacy', *SAIS Review* 8 (1988) 69-82.

Farnham, B., 'Reagan and the Gorbachev revolution: perceiving the end of threat', *Political Science Quarterly* 116 (2001) 225-252.

- Fischer, B., 'US foreign policy under Reagan and Bush' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 267 - 288.
- Fitzgerald, F., *Way out there in the blue: Reagan, Star Wars, and the end of the Cold War* (New York 2000).
- Foot, R., 'The Cold War and human rights' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 445-465.
- Gaddis, J., *The Cold War. A new history* (New York 2005).
- Gates, R., *From the Shadows: The Ultimate inside story of five presidents and how they won the Cold War* (New York 1996).
- Hanhimäki, J., 'Detente in Europe, 1962–1975' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 198-218.
- Howell, B., 'Reagan and Reykjavík: arms control, SDI and the argument for human rights', *Rhetoric & Public Affairs* 11 (2008) 389-415.
- Jackson, W., 'Soviet Reassessment of Ronald Reagan, 1985-1988', *Political Science Quarterly* 113 (1998-1999) 617-644.
- Keck, M. en Sikkink, K., *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca 1998).
- Kegley Jr., C., 'How did the Cold War die? Principles for an autopsy', *Mershon International Studies Review* 38:1 (1994) 11-41.
- Kengor, P., *The crusader Ronald Reagan and the Fall of Communism* (New York 2006).
- Larrabee, F. en Lynch, A., 'Gorbachev: The Road to Reykjavik', *Foreign Policy* 65 (1986) 3-28.
- Lebow R. en Stein, J., 'Understanding the End of the Cold War as a Non-Linear Confluence' in R. Herrmann en R. Lebow (red.), *Ending the Cold War. Interpretations, causation and the study of international relations* (New York 2004) 189-218.
- Mandelbaum, S. en Talbott, S., 'After the Summit: Reykjavik and beyond', *Foreign affairs* 65 (1986) 215-235.
- Marx, K., 'Der achtzehnte Brumarie des Louis Napoleon' in K. Marx en F. Engels, *Werke* 8 (Berlijn 1972) 115.
- Matlock jr., J., 'Ronald Reagan and the end of the Cold War', in C. Hudson en G. Davies (red.), *Ronald Reagan and the 1980's. Perceptions, policies, legacies* (London 2008) 68 - 69.
- Matlock jr., J., *Reagan and Gorbachev: How the Cold War Ended* (New York 2004).
- McGwire, M., *Perestroika and Soviet National Security* (Washington 1991).

- Nuechterlein, D., 'The Reagan Doctrine in Perspective', *Perspectives on Political Science* 19:1 (1990) 43-49.
- Pipes, R., 'Misinterpreting the Cold War. The hard-liners had it right', *Foreign Affairs* 74 (1995) 154–161.
- Ragin, C., *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies* (Berkeley 1987).
- Reynolds, D., *Summits. Six meetings that shaped the twentieth century* (London 2007).
- Rowny, E., *From glasnost to metanoia: the Moscow Summit's challenge* (Coral Gables 1988).
- Schweizer, P., *Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy that Hastened the Collapse of the Cold War* (New York 1994).
- Thomas, D., 'The Helsinki Accords and Political Change in Eastern Europe' in T. Risse, S. Ropp en K. Sikkink (red.), *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change* (Cambridge 1999) 205-233.
- Watt, D., 'Summits and Summitry Reconsidered', *International Relations* 2 (1963) 493-504.
- Weinberger, C., *Fighting for Peace* (New York 1990).
- Weiler, M., *Reagan and Public Discourse in America* (Tuscaloosa 1992).
- Whelan, J., *The Moscow Summit, 1988: Reagan and Gorbachev in negotiation* (Boulder 1990).
- Whelan, J., *The Moscow Summit 1988: the last Gorbachev-Reagan negotiating encounter* (Washington 1989).
- Wilentz, S., *The age of Reagan. A history 1974 - 2008* (New York 2008).
- Zubok, V., *A failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill 2007).
- Zubok, V., 'Soviet foreign policy from detente to Gorbachev, 1975–1985' in M. Leffler en O. Westad (red.), *The Cambridge History of the Cold War* (Princeton 2010) 89-111.

Bronnen

- 'Address to the Nation and Other Countries on United States-Soviet Relations' (versie 16 januari 1984), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1984/11684a.htm> (8 augustus 2015).
- 'Address to the Nation on the Meetings With Soviet General Secretary Gorbachev in Iceland' (versie 13 oktober 1986), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/101386a.htm> (20 augustus 2015).

'Cold war', <http://www.merriam-webster.com/dictionary/cold%20war> (26 januari 2016).

Encyclopaedia Britannica, 'Cold War. International politics' (versie 20 juli 2015),

<http://www.britannica.com/event/Cold-War> (26 januari 2016)

Encyclopaedia Britannica, 'Helsinki Accords'

<https://www.britannica.com/event/Helsinki-Accords> (15 augustus 2015).

Hennigan, W. en Vartabedian, R., 'Future of nuclear arms control looks bleak, experts say'

(versie 9 juli 2015), <http://www.latimes.com/nation/la-na-nuclear-treaties-20150709-story.html> (30 augustus 2015).

'Joint Statement on the Soviet-United States Summit Meeting' (versie 10 december 1987),

<http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/121087a.htm>

(8 december 2015).

Karl, J., 'Conservative Political Group Buys Reagan Ranch' (versie 20 april 1998),

<http://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/1998/04/20/reagan.ranch/> (2 februari 2016).

Milmo, C., 'Ronald Reagan "prepared for historic Cold War meeting by reading Tom Clancy

thriller"' (versie 30 december 2015), <http://www.independent.co.uk/news/world/americas/ronald-reagan-prepared-for-historic-cold-war-meeting-by-reading-tom-clancy-thriller-a6790036.html> (13 januari 2016).

'New Year's Messages of President Reagan and Soviet General Secretary Gorbachev'

(versie 1 januari 1986), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1986/10186a.htm>

(8 december 2015).

nu.nl, 'Extra Europese top over vluchtelingencrisis op 23 september'

(versie 17 september 2015), <http://www.nu.nl/bootvluchtelingen/4127960/extra-europese-top-vluchtelingencrisis-23-september.html> (30 november 2015).

Reagan, R., *An American life* (New York 1990).

Reagan, R., *The Reagan Diaries* (New York 2007).

Ramberg, B., 'A failing nuclear treaty with Russia shows the right way to deal with Iran'

(versie 2 juli 2015), <http://blogs.reuters.com/great-debate/2015/07/01/a-failing-nuclear-treaty-with-russia-shows-the-right-way-to-deal-with-iran/> (30 augustus 2015).

'Remarks at the Annual Convention of the National Association of Evangelicals in Orlando,

Florida' (versie 8 maart 1983), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1983/30883b.htm>

(3 juni 2015).

'Remarks to Members of the Royal Institute of International Affairs in London'

(versie 3 juni 1988), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1988/060388a.htm> (3 december 2015).

'SALT I text' (versie 26 maart 1972), <http://cns.miis.edu/inventory/pdfs/aptsalt1.pdf> (8 september 2015).

Schultz, G., *Turmoil and triumph. My years as secretary of state* (New York, 1993).

Swathwood, C., 'How U.S. Plans Respond to Russia Breaking Yet Another Arms Treaty' (versie 6 juli 2015), <http://dailysignal.com/2015/07/06/how-u-s-plans-respond-to-russia-breaking-yet-another-arms-treaty/> (30 augustus 2015).

Tirone, J., 'Vienna Forum Hears Warnings of a New U.S.-Russia Nuclear Arms Race' (versie 24 juni 2015), <http://www.bloomberg.com/news/articles/2015-06-24/u-s-risks-weapons-race-as-russia-adds-warheads-senate-stalls> (30 augustus 2015).

Tisdall, S., 'France's anti-Isis coalition: where the key countries stand' (versie 23 november 2015), <http://www.theguardian.com/world/2015/nov/23/francois-hollande-france-global-alliance-defeat-isis-russia-us-uk-germany> (30 november 2015).

'Toast at a Dinner Hosted by Soviet General Secretary Mikhail Gorbachev' (versie 9 december 1987), <http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/1987/120987b.htm> (30 augustus 2015).

'Treaty Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Elimination Of Their Intermediate-Range And Shorter-Range Missiles' (versie 8 december 1987), <http://www.state.gov/t/avc/trty/102360.htm#text> (8 december 2015).

'Truman Doctrine. President Harry S. Truman's address before a joint session of Congress, march 12, 1947', http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp (8 september 2015).
US Department of State - Office of the Historian, 'Travels of secretary of state George Pratt Shultz', <https://history.state.gov/departmenthistory/travels/secretary/shultz-george-pratt> (3 december 2015).

'VS stationeren zware wapens in Oost-Europa' (versie 23 juni 2015), <http://fd.nl/economie-politiek/1108810/amerikanen-sturen-zware-wapens-naar-oost-europa> (23 december 2015).

Withnall, A., 'Vladimir Putin announces Russia will add more than 40 intercontinental ballistic missiles to nuclear arsenal in 2015' (versie 17 juni 2015), <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/vladimir-putin-announces-russia-will-add-40-new-ballistic-missiles-to-nuclear-arsenal-in-2015-10323304.html> (30 augustus 2015).

Kranten

'Breakdown of Iceland meeting', *The Camberra Times*, 14 oktober 1986.

Brandt E. en Van der Wiel, M., 'Topoverleg mondt uit in fiasco', *Telegraaf*, 13 oktober 1986.

'Derailment at Reykjavik', *The New York Times*, 13 oktober 1986.

Defrank, T., 'U.S.-Russia summits have run hot and very cold', *Daily News*, 6 juli 2009.

Gordon, M., 'Shultz plans trip to Soviet in April, White House says', *New York Times*,
7 maart 1987.

McGeary, J., 'Sunk by Star Wars', *Time Magazine*, 21 juni 2005.

Shipler, D., 'Shultz sees hope for accord to cut long-range arms', *New York Times*, 8 maart 1987.

Wilson, G., 'Crowe Confirms Joint Chiefs Not Consulted', *The Washington Post*,
26 november 1986.

Overige bronnen

Alle *Nation National Security Decision Directives*:

'Federation of American Scientist', NSDD - National Security Decision Directives Reagan Administration (versie 13 juni 2014), <https://fas.org/irp/offdocs/nsdd/> (2 maart 2015).

Alle notulen van vergaderingen en brieven:

Wilson Center, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/84/united-states-soviet-relations> (2 maart 2015)

en

National Archives 'OPA - Online Public Access' Reykjavic', http://research.archives.gov/search?expression=Reykjav%C3%ADk&pg_src=group&data-source=all (17 april 2015).

De mens maakt haar geschiedenis, maar ze maakt hem niet onder omstandigheden die ze kiezen.¹⁸²

Karl Marx

---

¹⁸² K. Marx, 'Der achtzehnte Brumarie des Louis Napoleon' in K. Marx en F. Engels, *Werke* 8 (Berlin 1972) 115.

VERKLARING KENNISNEMING REGELS M.B.T. PLAGIAAT

Fraude en plagiaat

Wetenschappelijke integriteit vormt de basis van het academisch bedrijf. De Universiteit Utrecht vat iedere vorm van wetenschappelijke misleiding daarom op als een zeer ernstig vergrijp. De Universiteit Utrecht verwacht dat elke student de normen en waarden inzake wetenschappelijke integriteit kent en in acht neemt.

De belangrijkste vormen van misleiding die deze integriteit aantasten zijn fraude en plagiaat. Plagiaat is het overnemen van andermans werk zonder behoorlijke verwijzing en is een vorm van fraude. Hieronder volgt nadere uitleg wat er onder fraude en plagiaat wordt verstaan en een aantal concrete voorbeelden daarvan. Let wel: dit is geen uitputtende lijst!

Bij constatering van fraude of plagiaat kan de examencommissie van de opleiding sancties opleggen. De sterkste sanctie die de examencommissie kan opleggen is het indienen van een verzoek aan het College van Bestuur om een student van de opleiding te laten verwijderen.

Plagiaat

Plagiaat is het overnemen van stukken, gedachten, redeneringen van anderen en deze laten doorgaan voor eigen werk. Je moet altijd nauwkeurig aangeven aan wie ideeën en inzichten zijn ontleend, en voortdurend bedacht zijn op het verschil tussen citeren, parafraseren en plagiëren. Niet alleen bij het gebruik van gedrukte bronnen, maar zeker ook bij het gebruik van informatie die van het internet wordt gehaald, dien je zorgvuldig te werk te gaan bij het vermelden van de informatiebronnen.

De volgende zaken worden in elk geval als plagiaat aangemerkt:

- het knippen en plakken van tekst van digitale bronnen zoals encyclopedieën of digitale tijdschriften zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het knippen en plakken van teksten van het internet zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het overnemen van gedrukt materiaal zoals boeken, tijdschriften of encyclopedieën zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het opnemen van een vertaling van bovengenoemde teksten zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het parafraseren van bovengenoemde teksten zonder (deugdelijke) verwijzing: parafrasen moeten als zodanig gemarkeerd zijn (door de tekst uitdrukkelijk te verbinden met de oorspronkelijke auteur in tekst of noot), zodat niet de indruk wordt gewekt dat het gaat om eigen gedachtengoed van de student;
- het overnemen van beeld-, geluids- of testmateriaal van anderen zonder verwijzing en zodoende laten doorgaan voor eigen werk;
- het zonder bronvermelding opnieuw inleveren van eerder door de student gemaakt eigen werk en dit laten doorgaan voor in het kader van de cursus vervaardigd oorspronkelijk werk, tenzij dit in de cursus of door de docent uitdrukkelijk is toegestaan;
- het overnemen van werk van andere studenten en dit laten doorgaan voor eigen werk. Indien dit gebeurt met toestemming van de andere student is de laatste medeplichtig aan plagiaat;
- ook wanneer in een gezamenlijk werkstuk door een van de auteurs plagiaat wordt gepleegd, zijn de andere auteurs medeplichtig aan plagiaat, indien zij hadden kunnen of moeten weten dat de ander plagiaat pleegde;
- het indienen van werkstukken die verworven zijn van een commerciële instelling (zoals een internetsite met uittreksels of papers) of die al dan niet tegen betaling door iemand anders zijn geschreven.

De plagiaatregels gelden ook voor concepten van papers of (hoofdstukken van) scripties die voor feedback aan een docent worden toegezonden, voorzover de mogelijkheid voor het insturen van concepten en het krijgen van feedback in de cursushandleiding of scriptieregeling is vermeld.

In de Onderwijs- en Examenregeling (artikel 5.15) is vastgelegd wat de formele gang van zaken is als er een vermoeden van fraude/plagiaat is, en welke sancties er opgelegd kunnen worden.

Onwetendheid is geen excuus. Je bent verantwoordelijk voor je eigen gedrag. De Universiteit Utrecht gaat ervan uit dat je weet wat fraude en plagiaat zijn. Van haar kant zorgt de Universiteit Utrecht ervoor dat je zo vroeg mogelijk in je opleiding de principes van wetenschapsbeoefening bijgebracht krijgt en op de hoogte wordt gebracht van wat de instelling als fraude en plagiaat beschouwt, zodat je weet aan welke normen je je moeten houden.

Hierbij verklaar ik bovenstaande tekst gelezen en begrepen te hebben.

Naam:

Studentnummer:

Datum en handtekening:

Dit formulier lever je bij je begeleider in als je start met je bacheloreindwerkstuk of je master scriptie.

Het niet indienen of ondertekenen van het formulier betekent overigens niet dat er geen sancties kunnen worden genomen als blijkt dat er sprake is van plagiaat in het werkstuk.